

**T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**MALAZGİRT MEYDAN MUHAREBESİNDEN TÜRK YESELÇUKLULARI
HÂKİMİYET NEKADAR KALKIŞIM HAVZASINDA TÜRKLER**

LHAN ASLAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TARİH ANABİLİM DALI

GENEL TÜRK TARİH BİLİM DALI

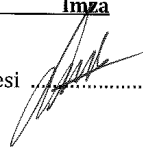
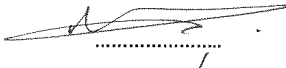
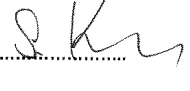
AKADEMİK DANIŞMAN

YRD. DOÇ. DR. FUAT HACISALHOĞLU

ORDU 2017

TEZ JÜRİ ONAY SAYFASI

Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 12530300028 numaralı Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik öğrencisi İlhan ASLAN ilgili yönetmeliklerin belirlediği gerekli tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı "**Malazgirt Meydan Muharebesi'nden Türkiye Selçukluları Hâkimiyetine Kadar Kelkit Havzasında Türkler**" başlıklı tezini aşağıda imzaları olan jüri önünde başarı ile sunmuştur. Bu çalışma **TARİH** Anabilim Dalında **Yüksek Lisans** Tezi olarak kabul edilmiştir.

<u>Ad-Soyad-Üniversite</u>	<u>İmza</u>
Başkan (Danışman): Yrd. Doç. Dr. Fuat HACISALİHOĞLU Ordu Üniversitesi	
2. Danışman :	.....
Jüri Üyeleri : Doç. Dr. Fatih ÜNAL Ordu Üniversitesi	
: Yrd. Doç. Dr. Selim KARAKAŞ Giresun Üniversitesi	
:	.....
:	.....
:	.....

Savunma Tarihi: 10/02/2017

ÖĞRENCİ BEYAN METNİ*

Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezi olarak savunduğum “Malazgirt Meydan Muharebesi’nden Türkiye Selçukluları Hâkimiyetine Kadar Kelkit Havzasında Türkler” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmadan yazdığımı ve yararlandığım kaynakların “Kaynakça” bölümünde gösterilenlerden farklı olmadığını, belirtilen kaynaklara atıf yapılarak yararlandığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

10/02/2017

İlhan ASLAN 12530300028

*Form gerekli düzenlemeler yapılarak bilgisayar ortamında doldurulacaktır.

Adres : Ordu Üniversitesi Cumhuriyet Yerleşkesi PK 52200 Merkez / ORDU
Tel : (0452) 226 52 67
Fax : (0452) 226 52 31

Web : <http://sbe.odu.edu.tr/>
e-mail : sbe@odu.edu.tr

ODÜ-SBE-F-48

ÖZ

ASLAN, İhan, *Malazgirt Meydan Muharebesi'nden Türkiye Selçuklular, Hâkimiyetine Kadar Kelkit Havzası'nda Türkler*, Yüksek Lisans Tezi, Ordu, 2017.

Coğrafyadan vatana dönüşüm azim ve doru izlemler dorultusunda gerçekleştirilen zorlu bir süreci kapsar. Orta zamanlar Anadolu'sunun Türkleme serüveninin ortaya konulması, yani, bu süreçler kadar zorlu bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada Anadolu'nun bütününde merkezi ve otoriter bir Türk siyasi tekkülünün tam hâkimiyeti söz konusu olmazdan evvel yani, bu süreçler sırasında, belirlenmiş bir coğrafî bölge üzerinden ortaya konulmuştur.

Bu spesifik ve teritoryal (bölgesel) çerçevede kapsamında Anadolu'ya gerçekleştirilen akınlarda stratejik bir niteliğe haiz olan Kelkit havzası, özelinden hareket ederek söz konusu coğrafyada Türkleme mefhumunun gelişim safhaları, mekânsal bir bağlamda ele alınmıştır. Bu minval üzere tarihsel süreç Malazgirt Meydan Muharebesi öncesinde Turanlı ve Çar, Beyler ile başlayıp sonrasında Dani mendli, Saltuklu ve Mengüceklî Beylikleriyle Selçukluların bölge üzerinde hâkimiyeti hem kendi aralarındaki hem de yerel güçlerle girişimleri mücadelelerinden ortaya konulmuştur. Nihayetinde Türkiye Selçuklu Devleti adlandırılması ile süreç tamamlanmıştır.

Bu çalışmada tamamlanana kadar tarihi coğrafya bakımından değerlendirilmeye tabi tutulmamış olan Kelkit havzasının Malazgirt Meydan Muharebesi'nden sonra Anadolu'nun ele geçirilmesinde pek kıymetli bir üs olduğu ortaya çıkmıştır. Nitekim bölge üzerinde Bizans, Ermeni ve Gürcü kuvvetlerinin etkinliğinin kırılması, artık Anadolu'da Türk yerleşimine muhalif bir tavır sergilenemeyeceğinin de göstergesiydi. Medeniyetlerin kavayış, konumundaki Anadolu coğrafyasında tarihsel varlığını daha güvenilir ve daha derinlikli bir zeminde meydana çıkarılması, mikro (dar) araştırmaların nitelik ve niceliğine bağlıdır.

Anahtar Sözcükler: Kelkit, Selçuklular, Bizanslılar, Dani mendliler, Saltuklular, Mengücekliler.

ABSTRACT

ASLAN, İhan, *Turks in the Kelkit Basin, from the Battle of Manzikert to the domination of the Anatolian Seljuks*, Master thesis, Ordu, 2017.

Transforming a region into a homeland involves an difficult process that requires both perseverance and effective strategies. Describing the Turkification of Anatolia during the Middle Ages is as difficult and complex as the processes and stages it actually involved. In this study, the processes preceding the establishment as well as the complete domination of a central and authoritarian Turkish political entity in Anatolia were evaluated by focusing on a geographical area with specific delineations.

Within this specific and territorial (regional) framework, the progress and stages of Turkification in the Anatolian region were addressed from a spatial and geographic perspective by looking at the Kelkit basin in particular, which held significant strategic importance for the Turkish movement and incursion into the region. In this context, the historical process that started with the reign of Tughril Beg and Chaghri Beg before the Battle of Manzikert, and which later continued with the Danishmends, Saltukids and Mengujekids, finally ending with the domination of the Seljuks over the region, was described from the standpoint of their struggles among themselves, as well as with local powers. Ultimately, this process entered its final stage with the foundation of the Anatolian Seljuk State.

The study demonstrates that the Kelkit basin, which has not been the subject of a historical geographical study prior to this project, was actually an important base, or stepping stone, for the Turkish conquest of Anatolia in the period following the Battle of Manzikert. Moreover, the fact that the influence of the Byzantine, Armenian and Georgian forces on the region were eventually broken at the time demonstrated that opposition to Turkish settlement in Anatolia was no longer a viable approach. Revealing the historical nature and past of the Anatolian geography ó which is located at the crossroad of civilizations ó in a more reliable and comprehensive manner is highly dependent on the quality and quantity of micro (specific) studies conducted on the subject.

Key Words: Kelkit, Seljuks, Byzantines, Danishmends, Saltukids, Mengujekids.

ÖNSÖZ

Karadeniz, Ortaça Türk tarihi ara t,rmalar, ba lam,nda ihmal edilmi bir bölgedir. Türkiyeøde söz konusu bölgenin bu dönemini kapsayan çal, malar maalesef bir elin parmaklar,n, geçmeyecek say,dad,r. Çünkü Orta zaman Karadeniz bölgesi tarihi ara t,rmalar,n,n kaynaklar,n,n birkaç dilden te ekkül etmesi ve bu kaynaklardaki bilgilerin neredeyse mahdut bir seviyede olmas, ara t,rmac,lar,n i ini güçle tirmektetir. Bu çal, mada dönemin kaynaklar,ndan hareketle Karadeniz bölgesinin s,n,rlar,na dâhil olan ve Kelkit havzas, olarak adland,r,lan bölgedeki Türk varl, ,n,n Ortaça lardaki izlerini sürmeye çal, t,k. Kaynaklardan edinilen bulgular, Türklerin en az ç ve Do u Anadoluøda oldu u kadar Kuzey Anadoluønun önemli bir kesimini te kil eden Kelkit havzas,nda da etkin oldu u sonucunu ortaya ç,kard,. K,sacas, bu çal, mayla Türk tarihindeki karanl,k bir dönem ayd,nlat,lmaya çal, ,lm, ve Türklük ara t,rmalar,nda bir bo lu un doldurulmas, amaçlanm, t,r.

Bu çal, man,n meydana ç,kmas, s,ras,nda benden hiçbir yard,m,n, esirgemeyen ve daima beni destekleyen muhterem hocalar,m Prof. Dr. brahim TELL O LU ve Yrd. Doç. Dr. Fuat HACISAL HO LUøna en içten te ekkürlerimi sunmay, bir görev sayar,m. Ayr,ca çal, ma sürecinde baz, kaynak eserlerin temini noktas,nda yard,m,lar,n, esirgemeyen erif KARATAY beyefendiye müte ekkirim. Bu zorlu süreçte moral desteklerinden ötürü dostlar,m Mustafa YALÇINKAYA ve Mustafa KOÇøa hassaten te ekkür ederim. Son olarak eksikliklerini hiçbir zaman hissettirmeyen ve benim için her türlü fedakârl, a katlanan aileme ve üzerimde büyük emekleri bulunan sevgili Halil BA ERø en içten te ekkürlerimi sunmay, bir borç bilirim.

LHAN ASLAN

ÖZGEÇM

Kişisel Bilgiler

Ad, Soyad,: İhan ASLAN

Doğum Yeri ve Tarihi: Samsun/25.05.1989

Eğitim Durumu

Lisans Örenimi: Samsun 19 Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Yüksek Lisans Örenimi: Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı,

Bildiği Yabancı Diller: İngilizce

Bilimsel Etkinlikler:

Deneyimi

Uygulamalar:

Projeler:

Çalıştığı Kurumlar:

İletişim

E-Posta Adresi: ilhanaslan55@gmail.com

Telefon:

:

Ev:

Cep:

Tarih ve İmza:

KISALTMALAR

a.g.e.	: Ad, geçen eser
a.g.m.	: Ad, geçen makale
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
AÜ	: Atatürk Üniversitesi
Bkz.	: Bak, n, z
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
ÜEF	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
MÜFEF	: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Ne r.	: Ne r eden
Not.	: Notlandırılan
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
D A	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Trans.	: Translated
Vd.	: Ve devam eden
Vol.	: Volume

EKLER L STES

Harita 1: Kelkit Havzas,n,n S,n,rılar,.....	85
Harita 2: Kelkit Havzas,n,n Fizikî Co rafyas,.....	86
Harita 3: Kelkit Havzas, Yerle imleri.....	87
Harita 4: Kelkit Havzas, Yerle imleri.....	88
Harita 5: Roma Döneminde Pontos Themas,.....	89

AMAÇ-KAPSAM-YÖNTEM

Ele alınan ara tırmada Kelkit havzası, olarak belirlenen bölgeye Ortaçağlarda yapılan Ouz/Türkmen yerleşimi, dönemin kaynaklarından ve modern ara tırmalardan edinilen bilgiler ışığında incelenmeye tabi tutulmuştur. Çalışmanın özünde mevzubahis yerleşim merkezinin Anadolu'da meskûn Türkler için ne derece önem ifade ettiği sorusuna cevap bulunmaya çalışılmıştır.

Çalışma alanının konunun daha anlaşılır olması sağlamak adına sınırlanmıştır. Çalışmamızın ilk amaçlarında geçmişi çok eskilere dayanan bölgenin tarihi coğrafyası tespit edilmiş ve Kelkit adının etimolojisi üzerinde durulmuştur. Akabinde bölgenin Büyük Selçuklu Devleti ile başlayan Türkmen beylikleri ile devam eden ve Türkiye Selçuklu Devleti ile son bulan Ortaçağlardaki siyasi tarihine yer verilmiştir. Ayrıca bu tarihi süreçte Kelkit havzasında meskûn Ouz/Türkmen kitlelerinin yerleşim alanları üzerinde durularak söz konusu bölgenin Türk hâkimiyeti altındayken hangi havalilerden müteekkil olduğu da belirlenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma mekân (coğrafya) ve derinlik (zaman) temelinde inandırılmaya çalışılmıştır. Zamanı belirlemek siyasi tarihçe sayesinde mümkün olmakla birlikte coğrafyanın tespiti daha güçlü bir temel olarak ortaya çıkmaktadır. Kelkit havzası hakkındaki bilgilerin çalışmamızın zaman dilimi bakımından dönemin kaynaklarına tafsillatlı bir şekilde aktarılması ve bölgenin kendine has tarihi coğrafyasının sınırlarının karmaşık bir yapı arz etmesi, bölge sınırlarının belirlenmesini güçleştirmektedir. Bu sebeple konunun mahiyetinin iyi anlaşılması için dönemin muhtelif kaynaklarının sıkça kullanılması yoluna gidilmiştir. Ayrıca ara tırmayı güçleştiren bir başka husus ise bölge üzerine yapılan özel ya da genel anlamda tam tekmil bir eserin olmayışıdır. Gördüğümüz kadarıyla bölge üzerine yazılan makaleler dahi henüz istenilen seviyede değildir. Hal böyle olunca bölgenin tarih ara tırmaları bakımından bakır bir saha olduğu kendiliğinden anlaşılmaktadır. İncelemeye tabi tutulan saha hakkında yer yer önemli bilgiler veren Osman Turan'ın çalışmaları, kullanılmış ve bahsettiğimiz zorlukların bariz hatalara yol açmaması için onun metodu

takip edilmeye çalıřm, t.r. Bunun yan,nda ele al,nan olaylar tarihi olgulardan hareketle tnden gelim mant, , çerçevesi için de erlendirilmi tir.

KAYNAKLAR

A- slâm Kaynaklar,:

bnüð-Esîr: Ortaça ın en büyük slâm tarihçisi olarak bilinmektedir. 1160 y,l,nda Cezîret bn Ömerde do mu tur. Bundan dolayı, Cezerî nisbesiyle, babas,n,n Esîrüð-dîn lakab,n, ta ,mas,ndan dolayı, da bnüð-Esîr olarak an,lm, t,r. Muhtelif âlimlerden ilim tahsil etmekle birlikte ara t,rma faaliyetlerinde bulunmu tur. Kudüsün fethinden sonra 1188 y,l,nda D,ma kta Selâhaddîn Eyyübî ile görüşen ve Hittîn Sava ,n,n cereyan etti i yeri gezen bnüð-Esîr, ayn, y,l hükümdar,n Antakya Prensi i ne kar , düzenledi i sefere Musul askerlerinin yan,nda tarihçi olarak kat,lm, t,r. Ard,ndan Musulø dönmü ve ölümüne kadar hayat,n, Atabeg Bedreddîn Lüdüün himayesinde geçirmi tir¹. *el-Kâmil fiø-Târih* isimli eserini devrin kaynaklar,ndan edinmi oldu u bilgilerle vücuda getirmi tir. XII ciltten müte ekkil olan bu eser hilkatten 1231 y,l,na kadar hâs,l olan olaylar, ihtiva etmektedir. Ayr,ca müellifin eseri telif ederken kulland, , kaynaklar,n birço u günümüze ula mam, t,r. Bu nedenle bnüð-Esîrın eseri çok k,ymetli bir özelli e sahiptir. Çal, mam,z,n muhtelif yerlerinde zikretti imiz eserin IX, X, XI, ve XII. ciltlerinden istifade ettik².

S,bt bnüð-Cevzî: 1186 y,l,nda Ba datøta dünyaya gelmi tir. Anne taraf,ndan dedesi olan ünlü vaiz Cemalüddin bnüð-Cevzînin torunudur. Dedesinin isminden hareketle kendisine bnüð-Cevzî lakab, verilen Ebüð-Muzaffer Yusuf, *Mirøâtüø-Zamân fi Târîhiø-Âyân* tesmiye olunan eserin müellifidir. Hilkatten itibaren ba lay,p 1257 y,l,na kadar olan olaylar, ihtiva eden eser genel bir vekayinâme özelli i ta ,maktad,r. Müellif eserini bnüð-Esîr, bn Asâkir, bnüø - eddâd ve Dübeysî gibi isimlerin eserlerini kullanarak telif etmi tir. Eser, XI. yüzy,ldaki Selçuklu tarihi hakk,nda oldukça tafsilatlı, bilgiler vermesi hasebiyle son derece önem ta ,maktad,r³.

Ebu Abdullah Muhammed el-Âzîmî: Müellif, Araplar,n Tenûh kabilesine mensup olup 1090 y,l,nda Halep ehrinde dünyaya gelmi tir. Arkada , olan bn Asâkir ile birlikte Dima k bölgesine gidip ilim tahsil etmi ve akabinde tekrar Halepø dönmü tür. airane bir özelli i de olan el-Âzîmî, dönemin ünlü afîi fakihi Tâcüð- slâm Ebu Saðd

¹ Abdülkerim Özayd,n, ø zzeddîn bnüð-Esîrø, *D A*, C. 21, stanbul 2000, s. 26.

² bnüð-Esîr, *el-Kâmil fiø- Târih*, C. I-XII, çev. Abdülkerim Özayd,n, Bahar Yay,nlar,, stanbul 1987.

³ S,bt bnüð-Cevzî, *Mirøâtüø-Zamân fi Târîhiø-Âyân*, çev. Ali Sevim, TTK Yay,nlar,, Ankara 2011.

Abdülkerim Sem'ânî (1113-1166) ile görü üp tan, ma imkân, olmu tur. Telif etti i *Târîhuđ-Âzîmî* addolunan eseri hilkatten ba lay,p 1444 y,l,na kadar cereyan eden olaylar, kapsamaktad,r. Bu çal, mada Selçuklular, Dâni mendliler ve Haçl, Seferleri bahsinde zikretti imiz eserden büyük ölçüde istifade ettik⁴.

Ebûđ-Hasen ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzurî: Do um yeri ve tarihi bilinmeyen müellifin Farsça'dan Arapça'ya tercümeleer yapt, , için ran men eli oldu u san,lmakt,r. Nesebi hakk,nda bilgi bulunulmamas, ve büyük dedesi Dâvûd'dan önceki atalar,ndan hiç bahsedilmemesi bu kanaati güçlendirmekte ve en az,ndan Arap as,ll, bir aileden gelmedi ini göstermektedir. Dedesi Câbir'ın, Abbâsî Halifesi Hârûnnürre îd zaman,nda M,s,r harac,na bakan Hâsib'ın kâtibi oldu u d, ,nda ailesi hakk,nda bilgi yoktur. Künyesi de kaynaklarda Ebûđ-Hasan, Ebûđ-Abbâs ve Ebû Ca'fer ekillerinde de geçmektedir. Belâzurî Ba dat, D,ma k ve Humus'ta bulunarak muhtelif âlimlerden hadis ve tarih sahas,nda dersler alm, t,r. *Fütûhuđ-Büldân* ad,yla telif etti i eseri Hz. Peygamber zaman,ndan hicrî III. yüzy,la kadar devam eden slam fetihlerini anlatmaktad,r⁵. Çal, mam,zda bu eserden slam-Bizans mücadeleri konusunda isrifade ettik⁶.

adrudîn Ebuđ-Hasan 'Ali bn Nâ ,r bn 'Ali El-Hüseynî: *Ahbârüđ-Devleti'ş-Selçukiyye* adl, eserin yazar, oldu u san,lmaktad,r. Söz konusu eser ve müellifi hakk,nda muhtelif fikirler bulunmaktad,r. Zikretti imiz bu eserin di er ad, *Zübdetü'ş-Tevârih*'tir. Eser büyük Selçuklu sultanlar, ile Irak Selçuklar, hakk,nda k,ymetli bilgiler vermektedir. Bu çal, mada özellikle Büyük Selçuklu sultanlar,n,n Do u Anadolu ve Kafkaslara yönelik seferleri bahsinde mezkûr eserden yararland,k⁷.

Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî: ran s,n,rlar, içerisinde kalan Râvend bölgesinin müntesiplerindedir. Son derece iyi bir e itim alm, aileye mensup olan müellif *Râhatü'ş-Sudûr ve Âyetü'ş-Sürûr* isimli eserini telif etmi tir. Müellif, Farsça kaleme ald, , bu eserini Türkiye Selçuklu Sultan, I. G,yâseddîn Keyhüsrev'e ithaf etmi tir. Mezkûr eser Selçuklular,n kurulu y,llar,ndan itibaren ba lay,p 1194 y,l,na

⁴ El-Âzîmî, *Âzîmî Tarihi: Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H. 430-538=1038/39-1143/44)*, çev. Ali Sevim, TTK Yay,nlar,, Ankara 2006.

⁵ Mustafa Fayda, *öBelâzurî, D A, C. 5*, stanbul 1992, s. 392-393.

⁶ El-Belâzurî, *Fütûhuđ-Büldân*, çev. Mustafa Fayda, T.C. Kültür Bakanl, , Yay,nlar,, Ankara 1987.

⁷ adrudîn Ebuđ-Hasan 'Ali bn Nâ ,r bn 'Ali El-Hüseynî, *Ahbârüđ-Devleti'ş-Selçukiyye*, çev. Necati Lugal, TTK Yay,nlar,, Ankara 1999.

kadar meydana gelen olaylardan bahsetmektedir. Çal, mam,z,n Anadolu beyikleri ile ilgili bahsinde mevzubahis eserden faydaland,k⁸

Re îdüğ-dîn Fazlullah: Tarihlerin toplam, anlam,na gelen *Camiüğ-Tevârih* adl, eserin yazar,d,r. Yahudi as,ll, olan müellif daha sonra Müslüman olmu tur. Ayn, zamanda iyi bir hekim ve ilim adam,d,r. Bunun yan,nda Arapça, Farsça, Türkçe, Mo olca ve branice gibi lisanlara vak,f oldu u da söylenmektedir. Genel bir tarih kitab, özelli i ta ,yan bahsetti imiz bu eserde ise Selçuklular, Mo ollar ve Bât,nîler hakk,nda oldukça k,yetli bilgiler bulunmaktad,r. Eser, Sultan Alparslan,n Kelkit havzas,na dâhil olan beldeleri Gazilere iktâ olarak vemesi yönündeki bilgilerle havi olmas, bak,m,ndan önemlidir Yapt, ,m,z bu çal, mada eserin Türkçe tercümesinden istifade ettik⁹.

El-Hüseyin B. Muhammed B. Ali El-Caferi Er-Rugadi bn Bibi: el-Evamirüğ-Alağiye fiğ-Umuriğ-Alağiye adl, eserin müellifidir. sminde geçen Rugadî nisbesinden ran,n Mâzenderan bölgesindeki Rugad ehline mensup oldu u dü ünülmektedir. Annesi Bîbî Münecime, Nî âbur,daki afîler,n reisi Kemâleddîn Simnân,nin k,z, olup anne taraf,ndan Fakih M,hammed b. Yahyâ,n torunudur. Babas, Mecdüddîn Muhammed Tercümân ise Kûr-, Surh seyyidlerinden ve Cürcân ehrinin ilerigelenlerindedir. Alâeddîn Ata Melik Cüveyn,nin iste i üzerine Bilâd-, Rûm,n (Anadolu) fethinden ba lamak üzere bir Türkiye Selçuklu tarihi telif etmi tir¹⁰. Eser, Türkiye Selçuklu Devleti,nin en k,yetli kaynak eserlerinden biridir. Türkiye Selçuklular,n,n yan, s,ra Dâni mendliler, Mengücekliler ve Saltuklular,n Kelkit havzas,ndaki faaliyetleri hakk,nda da tafsilatlı bilgiler ihtiva etmektedir. Çal, mam,zda Mürsel Öztürk taraf,ndan yap,lan tercüme kullan,lm, t,r¹¹.

Mahmûd b. Muhammed el-Kerîm Aksarâyî: Aksarâyî nisbesi muhtemelen müellifin Aksaraylı bir aileden geldi ini göstermektedir. Telif etti i eserden iyi bir tahsil gördü ü, slâmî ilimlerle Arap ve Fars edebiyat,na vâk,f oldu u anla ,lmaktad,r. Ihanlı, Hükümdar, Abâkâ ve Argun devirlerinde Anadolu,daki Ihanlı hazinesine ait öincü ve iktâlar,n idaresiö, nâiblik ve Dâni mendli ilinin yönetimi gibi görevlerde

⁸ Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Râhatüğ-Sudûr ve Âyetüğ-Sürûr*, C. I-II, çev. Ahmed Ate , TTK Yay,nlar,, Ankara 1999.

⁹ Re îdüğ-dîn Fazlullah, *Camiüğ-Tevârih*, çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güne , Selenge Yay,nlar,, stanbul 2011.

¹⁰ Abdülkerim Özayd,n, ð bn Bîbîö, *D A*, C. 19, stanbul 1999, s. 379.

¹¹ El-Hüseyin B. Muhammed B. Ali El-Caferi Er-Rugadi bn Bibi, *el-Evamirüğ-Alağiye fiğ-Umuriğ-Alağiye (Selçuk-Nâme)*, C. I-II, çev. Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanlı, , Yay,nlar,, Ankara 1996.

bulunan Mucîrûd-dîn Emîr âhğn hizmetinde bulunmu tur¹². Kendisinin aslî görevi divan kâtipli idir. *Müsâmeretüđ-ahbâr ve Müsâyeretüđ-ahyâr* isimli eserini 1323 y, l, nda Ihanl, larğn Anadolu valisi Timurtâ b. Çobânğ sunmu tur. Eserde tafsilatlı, olmamakla birlikte Kelkit havzas, ndaki Türkmen faaliyetleri hakk, ndaki bilgilere rastlamak mümkündür¹³.

Ahmed b. Mahmûd: Selçuk-Nâme isimli eserin müellifidir. Müellif, bir Osmanlı, tarihçisidir. Zikretti imiz eseri, Büyük Selçuklu Devletiğnin tarih sahnesine ç, kmas, ndan Osmanlı, Devletiğnin kurulu una kadarki süreçte meydana gelen olaylar, anlatmaktadır. Eserinde *Zübtetüđ-Tevârîh, el-Muntazam fî Tarihiđ-Mülûk veğ-Ümem, Zübdetüğn-Nusra ve Nuhbetüđ-Usra, ve el-Kâmil fiğ-Târih* gibi tarih kitaplar, n, n emareleri görülmektedir. Mevzubahis eserin, Büyük Selçuklu Devleti ile Türkiye Selçuklu Devletiğnin Karadeniz bölgesine yönelik bilgi verdi i k, s, mlar, ndan istifade ettik¹⁴.

Müneccimba , Ahmed b. Lütfullah: Müellif, 1631 y, l, nda Selanikğte do mu tur. Ailesi aslen Konya Ere liğdendir. Fakat babas, Lütfullah Bey bölgede meydana gelen bir asayi sızlık hadisesi nedeniyle Selanikğte hicret etmi tir. Mevlevî tekkesinde yeti en müellif tefsir, hadis ve meânî konular, nda yetkin bir isimdir¹⁵. Kelkit havzas, nda Türklerin fetih hareketleriyle ilgili son derece k, ymetli ve tafsilatlı, bilgiler veren. Câmiuğđ-Düvel adlı, eseri ilk olarak Arapça kaleme al, nm, sa da sonradan Osmanlı, Türkçesiğne çevrilmi tir. Bu çal, mada Ali Öngül taraf, ndan haz, rlanan nüsha kullan, lm, t, r¹⁶.

Hamdullâh Müstevfi-i Kazvînî: 1281 y, l, nda Kazvînğde dünyaya gelmi tir. En eski dedesi Hürr b. Yezîd el-Rihâyî Kerbela Vakas, ðnda Hz. Hüseyinğn yan, nda bulunmu tur. Arap as, ll, îf bir ailenin çocu u olan müellif son derece iyi bir e itim görmü tür. Büyük dedesi Nasr Ihanl, lar, n idaresinde çal, m, , Irak müstevfili ine kadar yükselmi tir. Böylece kendisinden sonra gelen çocuk ve torunlar, na da bu unvan verilmi tir. Re idüddîn taraf, ndan Kazvîn, Ebher, Târim ve Zencan müstevfiliklerine

¹² Smail Aka, öKerîmüddin Aksarâyîö, *D A, C. 2,* stanbul 1989, s. 293.

¹³ Mahmûd b. Muhammed el-Kerîm Aksarâyî, *Müsâmeretüđ-ahbâr ve Müsâyeretüđ-ahyâr,* çev. Mürsel Öztürk, TTK Yay, nlar,, Ankara 2000.

¹⁴ Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-Nâme, C. I-II,* Haz. Erdo an Merçil, Tercüman 1001 Temel Eser, stanbul 1977.

¹⁵ Ahmet A ,rakça, öMüneccimba , Ahmed Dedeö, *D A, C. 32,* stanbul 2006, s. 4.

¹⁶ Müneccimba , Ahmed b. Lütfullah, *Câmiuğđ-Düvel, C. I-II,* çev. Ali Öngül, Akademi Kitapevi, zmir 2000.

tain edilen müellif, *Zafernâme*, *Nüzhetü'd-Kulûb* adlı eserleri telif etmiştir. Re idüddîn'in eserinin bir özeti olan *Târîh-i Güzîde* adlı eseri Peygamberler tarihi, eski İran tarihi, slâm devrindeki İran-Tûran sülaleleri ve Moğol tarihi gibi konularda bilgi vermektedir¹⁷. Çal, mam, zda söz konusu eserden Büyük Selçuklu Devleti zamanında zuhur eden olaylar, anlatırken yararlandı¹⁸.

Târîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuk-Nâme): Yazar, bilinmediği için Anonim olarak anılan bu eserin tek yazma nüshası, Paris'teki Fransız Millî Kütüphanesi (Bibliothèque National)nde bulunmaktadır. Eser, Selçuklu tarih yazma, na uygun özellikler taşımaması, münasebetiyle Selçuk-nâme olarak kabul edilmektedir. Bunun yanı sıra eserin yazma nüshasındaki alt başlık, *Târîh-i Âl-i Selçuk Pâdi âhân-, ilâ Rahmetihî li-Rabbihi el-afûr* adını taşımaktadır. Fransız arkeolog, Charles Schefer tarafından bilim âlemine takdim edilen eser Büyük Selçuklu Devleti, Abbâsîler, Hârezmîler, Türkiye Selçuklular, ve Anadolu beyliklerinden bahsetmektedir. Yaptığı bu çalışmada Türkiye Selçuklular, ve Kelkit havzasında hâkimiyet tesis eden Türkmen beylikleri hakkında muhtasar bilgiler veren eserden istifade ettik¹⁹.

Dâni mend-Nâme: Destanî mahiyette olan bu eserin yazarı, Mevlânâ'nın oğlu Âlâ oldu sanılmaktadır. Eser, Dâni mend Gazi'nin doğumu, çocukluk ve yetimliği devresiyle başlanmaktadır. Asıl adı Melik Ahmed olup Malatya Emîri Ömer'in kızı ile Ali b. Muzrab'ın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Battal Gazi'nin torunu Sultan Turasan ile arkadaş olur. Bir taraftan ondan silâh örlük öğrenirken diğertaraftan slâmî ilimlere çalışır ve kısa zamanda âlim olur. Bu sebeple kendisine ödâni mendö unvanı verilmiştir²⁰. Mevzubahis eser XIV. yüzyıl ve öncesi Türklerinin gelenek, görenek ve hayat tarzı hakkında zengin bilgiler içermektedir. Bunun yanı sıra Dâni mend Gazi ve arkadaşları, Kelkit havzasındaki faaliyetleri destans, bir şekilde anlatılmaktadır. Eser hakkında ilk geniş çaplı çalışmaları, Irène Mélikoff yapmıştır²¹. Çalışmaları ise Necati Demir tarafından neşredilen nüsha kullanılmıştır²².

¹⁷ Ramazan Eren, *Müslümanlarda Tarih ve Coğrafya Yazmaları*, SAR Vakfı, İstanbul 1998, s. 240-241.

¹⁸ Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî, *Târîh-i Güzîde (Zikr-i Pâdi âhân-i Selçukiyân)*, Ed. Erkan Göksu, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015.

¹⁹ *Târîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuk-Nâme)*, çev. Halil İbrahim Gök-Fahrettin Çoğuner, Atıf Yayınları, Ankara 2014.

²⁰ Ahmet Yasar Ocak, *ödâni mendnâmeö*, D A, C. 8, İstanbul 1993, s. 478.

²¹ Bkz. Irène Mélikoff, *La Geste de Melik Dâni mend: Etude Critique du Dâni mendnâme*, C. I-II, Librairie Adrien-Malsonneuve, Paris 1960.

²² *Dâni mend-Nâme*, Haz. Necati Demir, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.

bn Kalânîsî: Müellif, 1073 y,l,nda D,ma k̄ta dünyaya gelmi tir. Dil, edebiyat ve dinî ilimler konusunda e itim alm, t,r. Önceleri D,ma k̄ta Divânüð-Resâil dairesinde mün î (kâtip) olarak çal, m, t,r. 1153 y,l,nda ise bu divân,n reisli ine getirilmi tir²³. Eserini Hilal es-Sâbiñin *Tarihüne* zeyl olarak yazm, t,r. *Zeylû Târihi Dima k* isimli eser²⁴ XII. yüzy,lda gerçekte en Haçl,lar ile Selçuklular aras,ndaki mücadelelere , k tutmaktad,r. Eser Dâni mendliler ile Haçl,lar aras,nda cereyan eden mücadeleler ile Kelkit havzas,ndaki Dâni mendli faaliyetleri bak,m,ndan son derece önem te kil etmektedir.

Evliya Çelebi: XVII. yüzy,l,n en me hur seyyahlar,ndan biridir. Kendisi hakk,ndaki bilgilerin ço u kaleme ald, , on ciltlik seyahatnâmeye dayan,r. Evliya Çelebi ad,n,n mahlas, oldu u ve bu mahlas, hocas, mam Evliya Mehmed Efendiöye nispetle kulland, , rivayet edilmektedir. Tam anlam,yla bir kültür hazinesi olan seyahatnâmesi Türk tarihinin klasikleri aras,nda yerini almay, ba arabilmi tir. Evliya Çelebiñin seyahat etti i bölgelerden biri de Kelkit havzas,d,r. Her ne kadar Evliya Çelebiñin yapm, oldu u seyahat ilgilendi imiz zaman diliminden çok sonralar, yap,lm, sa da müellifin eseri²⁵ çal, mam,zdaki etimolojik bahisler için önem ta ,maktad,r.

Ahmed b. Yusuf b. Ali bnüð-Ezrak: Müellif kendisinin 1117 y,l,nda Meyyâfârikîn (Silvan) ehrinde do du unu belirtmektedir. Son derece iyi bir tedrisattan geçmekle birlikte mensup oldu u ailesi, çocukluk y,llar, ve milliyeti hakk,ndaki bilgiler belirsizdir. Ancak dedesinin Hasankeyf̄te baz, idarî görevlerde ve Diyarbekir valili inde bulundu unu, ayr,ca Sultan Melik âh̄a gönderilen bir heyette yer ald, ,n, kaydetmektedir. Artuklularñ Mardin kolunun kurucusu Necmeddîn lgazi döneminde do an, onun halefleri Timurta Necmeddîn Alp ve II. Kutbüddîn lgazi dönemlerinde ya ayan bnüð-Ezrak, kronolojik bir özelli e sahip olan eserinde Irak, Suriye ve Do u Anadoluñun çe itli ehirlisinde yapt, , gezileri, bulundu u görevleri, tan, t, , halife, sultan, emîr, vezir, kad, gibi önemli ki ilerin yan, s,ra gördü ü tarihî binalar, ve ahit

²³ e en, a.g.e., s. 111.

²⁴ bn Kalânîsî, *Zeylû Târihi Dima k*, çev. Onur Özata , Türkiye Bankas, Kültür Yay,nlar,, stanbul 2015.

²⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, C. II/I, Haz. Yücel Da l,-Seyit Ali Karaman, Yap, Kredi Yay,nlar,, stanbul 2014. Evliya Çelebi ve eseri hakk,nda bilgi sahibi olmak için bkz. Franz Babinger, *Osmanl, Tarih Yazarlar, ve Eserleri*, çev. Co kun Üçok, T.C. Külür Bakanl, , Yay,nlar,, Ankara 2000, s. 241-245.

oldu u hadiseleri tafsilatlı, bir ekilde anlatm, t,r²⁶. Bu çal, mada Mengücekliler ve Saltuklular bahsinde bnüð-Ezrakøn eserinden istifade edilmi tir²⁷.

Muhammed b. Hâvend âh b. Mahmûd Mîrhând: Timurlular dönemi müelliflerinden olan Mîrhând, *Ravzatüŕ-Safâ* nam mehur eserini 1498 y,l,nda kaleme alm, ve bu eserini hocas, Ali ir Nevâiøye ithaf etmi tir. Bir derleme mahiyetinde olan eser, Mîrhândøn zaman,na kadar zuhur eden slâm dünyas,ndaki hadiseleri ihtiva etmektedir. Yedi ciltten müte ekkil olan eserin birinci cildinde hilkatten ba layarak peygamberler tarihi ve slâmiyetten önceki ran tarihi anlat,lmaktad,r. kinci ciltte Hz. Peygamber ve dört halife devirleri, üçüncü ciltte Oniki mâm, Emevî ve Abbâsî halifeleri, dördüncü ciltte Selçuklular ve Hârezm âhlar gibi Abbâsîler ile ça da olan sülâleler, be inci ciltte Cengiz Han ve halefleri, alt,nci ciltte Timur ve halefleri anlat,lm, t,r. 1523 y,l,nda torunu Hândmir taraf,ndan yaz,lan yedinci ciltte Hüseyin Baykara, Bedüø-zamân Mirzâ ve Özbek Han, eybânî dönemi hakk,nda bilgi verilmi ve eser bir hatîme ile sonland,r,lm, t,r. Çal, mam,zda mezkûr eserin Selçuklular ile ilgili bölümleri kullan,lm, t,r²⁸.

Minhâc-i Sirâc el-Cüzcânî: Kad, Minhâc-i Sirâc el-Cüzcânî ismiyle öhret bulan Minhâcüð-dîn Ebû Ömer Osmân bin Sirâcüð-dîn Muhammed bin Minhâcüð-dîn Osmân bin brahim bin mâm Abdüð-hâl,k el-Cüzcânî, 1193 y,l,nda Firûzkûhta dünyaya gelmi tir. Son derece iyi bir tahsil gören müellif, XIII. yüzy,l,n ilk yar,s,nda Delhi Türk Sultanl, ,nda en yüksek dinî-kazaî mevkilere yükselmi ve *Tabakât-, Nâs,ri* isimli eserini telif ederek en önemli slâm tarihçileri aras,nda yerini alm, t,r. Ça, mam,zda özellikle Selçuklular ile ilgili k,s,mlarda mevzubahis eserden istifade edilmi tir²⁹.

Ebû Abdullah Muhammed bn Battûta Tancî: Ortaça ,n en büyük seyyah, ve *Tuhfetüø-Nuzzâr fî Garâibið-Emsâr ve Acâibið-Esvâr* olarak bilinen seyahatnâmenin müellifi Ebû Abdullah Muhammed bin Abdullah bin Muhammed bin brahim Levâtî Tancî 1304 y,l,nda Fasøn Tanca ehrinde dünyaya gelmi tir. Ailesi, Berberîlerin Levâte kabilesinden olup, Berkaðdan Tancaøya göç etmi tir. 22 ya ,nda Hac fârizâs,n,

²⁶ Ahmet Savran, ÷ bnüð-Ezrak el-Fârikîø, *D A, C. 21,* stanbul 2000, s. 34.

²⁷ Ahmed b. Yusuf b. Ali bnüð-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târihi (Artuklular K,sm,)*, Haz. Ahmet Savran, AÜ Yay,nlar,, Erzurum 1992.

²⁸ Muhammed b. Hâvend âh b. Mahmûd Mîrhând, *Ravzatüŕ-Safâ fî Sîretið-Enbiyâ veð-Mülûk veð-Hulefâ*, çev. Erkan Göksu, TTK Yay,nlar,, Ankara 2015.

²⁹ Minhâc-i Sirâc el-Cüzcânî, *Tabakât-, Nâs,ri yâ Tarih-i rân veð- slâm*, çev. Erkan Göksu, TTK Yay,nlar,, Ankara 2015.

gerçekle tirmek için memleketinden ayrılan bn Battûta, sergüze t bir ki ili e sahip oldu u için yakla ik olarak yirmi be y, l sürecek olan bir seyahate ba lam, t, r. Özellikle Anadolu yar, m adas, ve Ortaça Arap co rafyac, lar, n, n De t-i K, pçak olarak adland, rd, klar, Güney Rusya sahas, hakk, nda önemli bilgiler veren müellif, Kelkit havzas, na dâhil olan bölgelerde de bulunmu tur. Bu anlamda bn Battûta, n Kelkit havzas, hakk, nda gözlemleri çal, mam, z aç, s, ndan büyük bir öneme sahiptir. Çal, mam, zda mezkûr seyahatnâmenin Türkçe tercümesi kullan, lm, t, r³⁰.

ihâbeddîn b. Fazlullâh el-Ömerî: Kad., fakih ve s, r kâtibi olan el-Ömerî'nin kökeni Hz. Ömer'e dayanmaktadır. Yakla , k bir as, r boyunca M, s, r ve Suriye'de divân-, in â ba kanl, , n, elinde bulunduran bir ailenin çocu u olarak dünyaya gelen el-Ömerî'nin ailesi A a , M, s, r'n Bürüllüs kentine yerle mi olmas, na ra men kendilerini M, s, r, dan çok Suriyeli gördükleri için öd, ma kîo künyesini kullanm, lard, r. Hicrî 700 y, l, nda dünyaya gelen el-Ömerî, 27 ciltten olu an tarih, co rafya, edebiyat, asrtronomi, sosyoloji vs. konular, n, ihtiva eden *Mesâliku'd-epsâr fî Memâliku'd-emsâr* adl, eserini vücuda getirmi tir. Çal, mam, zda Dâni mend Gazi ve Anadolu beylikleri hakk, nda mevzubahis eserden istifade edilmi tir³¹.

Nizâmî-i Gencevî: Müellifin do um ve ölüm tarihi bilinmedi i gibi hayat, hakk, nda da yeterince malûmat yoktur. 1141-1145 y, llar, aras, nda dünyaya geldi i san, lmaktadır. Unesco, 1141 y, l, n, do um tarihi kabul ederek airin do umunun 850. y, l, na rastlayan 1991 y, l, n, Nizâmî y, l, ilan etmi tir. Muhtelif kaynaklarda do um yerinin Kum ve Tefre oldu u belirtilse de babas, n, n Gence'ye gelip yerle ti i ve orada do du u kabul edilmektedir. Gence'de iyi bir e itim gördü ü, dil ve edebiyat yan, nda astronomi, felsefe, co rafya, t, p ve matematik okudu u, mûsikiye ilgi duydu u, Farsça ve Arapça'dan ba ka Pehlevîce, Süryanîce, brânîce, Ermenice ve Gürcüce gibi dillere vak, f oldu u anla , lmaktadır³². Müellif mesnevî türünde telif etti i *Mahzen-i Estrar* adl, eserini dönemin Mengüceklî Meliki Fahreddîn Behrâm âh'â arma an etmi tir. Yapt, , m, z bu çal, mada zikretti imiz eserin Fahreddîn Behram âh ile ilgili

³⁰ Ebû Abdullah Muhammed bn Battûta Tancî, *bn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, Yap, Kredi Yay, nlar., stanbul 2014.

³¹ ihâbeddîn b. Fazlullâh el-Ömerî, *Mesâliku'd-epsâr fî Memâliku'd-emsâr*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yay, nlar., stanbul 2014.

³² Mehmet Kanar, *ñNizâmî-i Gencevî*, *D A, C. 33*, stanbul 2007, s. 183.

k,s,mlar,ndan istifade edilmi ve Nuri Gençosman taraf,ndan tercüme edilen nüsha esas al,nm, t,r³³.

Alâeddin Ata Melik Cüveynî: Müellif, 1226 y,l,nda Ba datöta dünyaya gelmi tir. Kendi ifadesiyle sülâlesi Abbâsîlerin vezirlerinden Fazl b. Rabîye dayanmaktad,r. Dedeleri ilim ve bürokrasiyle me gul olmu lard,r. Büyük babas, Bahâeddin Muhammed b. Müeyyed, Sultan Sencer devrindeki önemli kâtiplerden olup daha sonra Hârezm âh Tökü ün yan,nda yan,nda çal, m, t,r. Alâeddinân babas, Bahâeddin Muhammed, Hülâgüânün rança geli ine kadar 35 y,l Mo olların hizmetinde çal, m, , Sâhibü Divân (Vezir) mertebesine yükselmi tir. 1235 y,l,nda Ögedey Ka anın yan,na gitmi ve bütün ranın Sâhib Divânı, ,na getirilmi tir. Alâeddin Ata Melik Cüveynî ise çok iyi bir e itim görmü , on yedi-on sekiz ya lar,nda Emîr Argunün kâtipleri aras,na kat,lm, t,r. 1243-1246 y,llar, aras,nda Argun ile be -alt, defa Karakurumça gitmi , Mo ollar,n ya ay, lar, ve tarihleri hakk,nda bilgi sahibi olmu tur³⁴. *Tarih-i Cihangü a* adl, Farsça eserinde smâilîler, Hârezm âhlar ve Türkiye Selçuklular, hakk,nda k,yetli bilgiler vermektedir. Yapt, ,m,z çal, mada mevzubahis eserden Türkiye Selçuklular, ve Hârezm âhlar aras,ndaki ilikiler ba lam,nda istifade edilmi tir³⁵.

Hudûdü-Âlem: 982/83 y,l,nda telif edilen eserin müellifi bilinmemektedir. Eser, Kuzey Hindistan havalisinde bulunan Guzgânânın yöneticisi Emîr Ebûd-Haris Muhammed bin Ahmedæ ithaf edilmi tir. *Hudûdü-Âlem*, Rus arkiyatç, A. G. Toumanskynin Timurün torunu Ulu Be ün kaybolan *Ulûs-u Erbaa* isimli eserini bulma çal, malar, esnas,nda Buhara ehrinde ya ayan arkada , Ebûd-Fazl Gulpâyagânın yard,m,yla bulunmu tur. Eser ilk olarak Rus arkiyatç,l, ,n,n kutbu say,lan V. V. Bartholdün giri imiyle 1930 y,l,nda Sovyet Bilimler Akademisi taraf,ndan yay,mılanm, t,r. V. Minorky daha sonra bu eseri ngilizceye tercüme etmi ve 1937 y,l,nda Londra da bilim âlemine takdim etm tir. Ansiklopedik mahiyette olan *Hudûdü-Âlem* Farslar, Araplar, Ermeniler ve Türk dünyas, hakk,nda k,yetli bilgilerle muhtevîdir. Yapt, ,m,z çal, mada Ortaça lardaki yer adlar,n,n aç,kılanmas, ba lam,nda V. Minorsky taraf,nf,ndan yay,mılanan ngilizce nüsha kullan,lm, t,r³⁶.

³³ Nizamî, *Mahzen-i Esrar*, çev. M. Nuri Gençosman, Ataç Yay,nlar,, stanbul 2014.

³⁴ e en, a.g.e., s. 165-166.

³⁵ Alâeddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangü a*, çev. Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanl, , Yay,nlar,, Ankara 1998.

³⁶ *Hudûd al-Âlam The Regions of the World a Persian Geography*, Translated and Explained by V. Minorsky, Oxford University Press, London 1937.

B-Ermeni Kaynaklar,:

Urfal, Mateos: Müellif aslında bir rahiptir. XI. yüzyılın sonları ile XII. yüzyılın ilk yarısında Urfa ehrinde yaşam, t.r. Vekayinâme türünde kaleme aldığı eser, 952 yılından itibaren başlayıp 1136 yılına kadar cereyan eden hadiseleri anlatmaktadır. Esere daha sonra müellifin öğrencisi olduğu varsayılan Papaz Grigor tarafından zeyil yapılmıştır. Grigor, bu eserdeki olayları, 1136 yılından 1163 yılına kadar getirmiştir³⁷. Mevzubahis eser Fransız arkiyatçı, Ed. Dulaurier tarafından Fransızca'ya tercüme edilmiştir³⁸ ve Hrant D. Andreasyan bu nüshayı, orijinali ile karşılaştırarak Türkçeye kazandırmıştır³⁹, Büyük Selçuklu Devleti'nin Anadolu'daki ilk faaliyetleri bakımından önem taşımaktadır.

Stephannos Orbelian: Müellif, öSünik (Karabağ) Vilayeti Tarihi adlı, taşınan eseri telif etmiştir. Eser Türk tarihi açısından son derece ehemmiyet arz etmektedir. Müellif Sünik'te ikâmet eden eden ve Müslümanlıktan Hıristiyanlığa geçen bir annenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. 1285 yılında Karabağ'da piskoposluğu, daha sonra müntesibi olduğu ailenin tarihini yazmıştır. Orbelian'ın eseri genellikle Gürcistan, Arrân ve Ermeni kilise tarihi için büyük bir önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra Moğol istilasına dair kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. Çalınmamış mevzubahis eserden Selçuklular konusunda istifade edilip, eserin Saint-Petersburg nüshasını kullandığı⁴⁰.

Vardan Vardapet: XII. yüzyıl Ermeni müverrihleri içerisinde son derece önem taşıyan eserdir. Müellif esasen bir rahiptir. Memleket ve kilise işlerinde oynadığı rol ve nüfuzu büyük olmuştur. Aynı zamanda diğer bir Ermeni müverrihi olan Genceli Kiragos'un muassırdır. Bizzat Moğol İhanlı hakanı, Hülâgü ile görüşmüş ve izlenimlerini ayrıntılı bir şekilde nakletmiştir. ÖCihan Tarihi'ne tesmiye ettiği eseri Gürcü, Ermeni, Bizans, Moğol ve Türk tarihi açısından kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. Eser

³⁷ Hrant D. Andreasyan, öTürk Tarihine Ait Ermeni Kaynakları, ö *ÜEF Tarih Dergisi*, C. I, S. II, İstanbul 1950, s. 102.

³⁸ *Chronique de Matthieu d'Edessa (952-1136), avec la continuation de Grégoire le Prêtre Jusqu'en 1162*, Traduite de l'Arménien Par Edouard Dulaurier, Paris 1858.

³⁹ *Urfal, Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Yayınları, Ankara 2000.

⁴⁰ Stephannos Orbelian, *Histoire de la Siounie*, C. I-II, Traduite de l'Arménien Par M. Brosset, Se Trouve Chez Les Commissionnaires de l'Académie Impériale des Sciences, Saint-Petersbourg 1864, 1866.

Selçuklu Türklerinin Do u Anadolu ve Kelkit havzas,nda yapm, olduklar, fetihler hakk,nda k,smi bilgiler vermektedir⁴¹.

Simbat Vekayinâmesi: XIII. yüzy,lda Kilikya'da ya am, olan müellif, Kilikya Ermeni Kral, Hetum'un karde idir. Devlette ba komutan yetkisine sahiptir. Telif etmi oldu u vekayinâme, 951 y,l,ndan 1131 y,l,na kadar olan hadiseleri kaydetmektedir. Müellifin eserini yazarken kendisinden önce yaz,lan Urfal, Mateos ve Grigor'un eserlerinden yararland, , görülmektedir. Eser, Kilikya Ermeni Krall, ,n,n dâhili i leri ve dini konular,n yan, s,ra Konya Selçuklu Sultan, I. Mesûd, zzeddîn Keykâvus, Alâeddîn Keykubâd ve Memlûklü hükümdar, Baybars hakk,nda k,ymetli bilgiler vermektedir. Bu çal, mada Robert Bedrosian'ın haz,rlad, , nüshay, kulland,k⁴².

Vardapet Mikhael Çamiçyan: Müellif, 1738 y,l,nda stanbul'da do mu tur. Venedik civar,nda St. Lazare adas,nda 1717 y,l,nda Sivasl, Mikhitar taraf,ndan tesis edilen manast,r,n en ileri gelen simalar,ndan ve bu kültür oca ,n,n en önemli âlimlerinden birisidir. Çamiçyan eserini tanzim ederken Grek, Latin, Süryani ve bilhassa Ermeni müverrihlerinin çal, malar,ndan faydalanm, ve birço u yazma halinde olan bu kaynaklar, kar ,la t,rarak bir Ermeni tarihi kaleme alm, t,r⁴³. Özellikle yazar, bilinmeyen ve haberdar olunmayan bir çok kayna , kullanmas, eserinin de erini bir kat daha artt,rılmaktadır. Eser dünyanın,n yarat,l hikâyesinden ba layarak 1754 y,l,na kadar cereyan eden hadiseleri ihtiva eder. Çal, mam,zda Büyük Selçuklu Devleti'nin Kafkaslar üzerinden geçerek Kelkit havzas,na yapt,klar, ak,nlar hakk,nda mevzubahis eserden istifade ettik⁴⁴.

Aristakes Lastiverts: Müellif, XI. yüzy,l,n en önemli Ermeni müverrihlerinden biridir. Do um y,l, hakk,nda bilgi sahibi olmad, ,m,z bu Ermeni müverrihinin 1072 y,l,nda öldü ü san,lmaktadır. Ardz,n yak,nlar,ndaki Ladsiverd köyünde do an müellif bir rahiptir. 1072 y,l,nda kaleme ald, , Badmutyun (Tarih) adl, eseri ba yap,t,d,r ve ço unlukla ahit oldu u hadiseleri anlatm, t,r⁴⁵. Eser, Selçuklular,n Do u Anadolu bölgesinde yapm, olduklar, ak,nlar aç,s,ndan çal, mam,za katk, sa lam, t,r. Aristakes,

⁴¹ Müverrih Vardan, *Ö Türk Fütuhât, Tarihi (889-1262)ö, ÜEF Tarih Semineri Dergisi, C. I, S. II,* stanbul 1937; Andreyan, a.g.m., s. 401-405.

⁴² *Smbat Sparapet's Chronicle*, Trans. Robert Bedrosian, Long Branch, New Jersey 2005.

⁴³ Andreyan, a.g.m., s. 435-436.

⁴⁴ *History of Armenia by Father Michael Chamich: From B.C. 2247 to the of Christ 1780, or 1299 of Armenia Era, C. I-II*, Trans. J. Avdall, Printed at Bishop's College Press, Calcutta 1827.

⁴⁵ Murat Keçi , *Ö Ermeni Kaynaklar,ö, Ortaça Türk Tarihi Ana Kaynaklar,, Ed. Altan Çetin, Paradigma Akademi Yay,nlar,, stanbul 2014, s. 164.*

hadiselere sadece sava lar, güç dengelerinin de i mesi ve siyasî tarih esas,nda yakla mamakta, Selçuklular,n geli iyle birlikte Do u Anadolu da ya anan de i imin insanî boyutlar,na da temas ederek emsalsiz tasvirlerde bulunmaktad,r⁴⁶. Özellikle Ermeni-Bizans il kileri, Selçuklu ak,nlar,, Ani Krall, ,n,n çökü ü ve Ermenilere kom u olan halklar,n tarihi gibi konularda bilgi vermesi⁴⁷ ve Bizans kaynaklar,n,n kaydetmedi i baz, olaylara ,k tutmas,, eserin çal, mam,z nispetindeki önemini arttırmaktad,r. Çal, mam,zda Robert Bedrosianın ne ri kullan,lm, t,r⁴⁸.

C-Gürcü Kaynaklar,:

Histoire de la Géorgia: Eser, anonim bir Gürcü vekayinâmesidir. Söz konusu eser, Selçuklu Türklerinin Anadolu ya giri leri ve Anadolu da gerçekle tirmi olduklar, fetihler hakk,nda k,ymeti haiz bilgiler vermektedir. Özellikle Tu rul Be , Ça r, Be , Sultan Alparslan ve Melik ahın Kafkasya bölgesi üzerine gerçekle tirmi olduklar, ak,nlar, çok iyi resmetmektedir. Zaman zaman Kelkit havzas,nda etkin olan Saltuklu Beyli i hakk,nda bahislerle kar ,la mak mümkündür. Brosset bu eserin eski ça lardan 1469 a kadar olan bölümünü çevirmi ve ekleriyle birlikte Saint-Petersburg da Frans,zca olarak ne retmi tir. Yapt, ,m,z bu çal, mada Brossetın ne retti i nüshadan istifade ettik⁴⁹. Ayr,ca zikretti imiz bu eserin baz, bölümleri Gürcüce den ngilizce ye çevrilm tir. ngilizce yay,mlanan nüsha da çal, mam,zda kullan,lm, t,r⁵⁰. Hrant D. Andreasyan bu eserin 1212 y,l,na kadarki k,sm,n, Türkçeye çevirmi tir⁵¹. Çal, mam,zda Andreasyanın yapt, , tercüme de dikkate al,nm, t,r.

⁴⁶ brahim Tellio lu, õOrtaça Ermeni Kaynaklar,n,n Türk Tarihi Aç,s,ndan Önemi Üzerineö, *Tarih U runda Bir Ömür: Enver Konukçu Arma an,*, Ed. brahim Ethem Atnur, Berikan Yay,nlar,, Ankara 2012, s. 110.

⁴⁷ Keçi , a.g.m., s. 164.

⁴⁸ *Aristakes Lastivertçâs History*, Trans. Robert Bedrosian, New York 1985.

⁴⁹ M. Félicité Brosset, *Histoire de la Géorgia*, C. I, Imprimerie de l'Académie Imperialé des Sciences, Saint-Petersbourg 1849.

⁵⁰ *The Georgian Chronicle the Period of Giorgi Lasha*, Text Edit. S. Qaukhchishvili-K. Vivian, Adolf M. Hakkert, Amsterdam 1991.

⁵¹ Marie Félicité Brosset, *Gürcistan Tarihi*, çev. Hrant D. Andreasyan, Haz. Erdo an Merçil, TTK Yay,nlar,, Ankara 2003.

D-Süryani Kaynaklar,:

Süryani Patrik Mihail: Dâni mendliler, Mengücekliler ve Selçuklular, Karadeniz ve Orta Anadolu'da yaptıkları faaliyetler hakkında oldukça önemli bilgiler veren Süryani Patriki, Ortaçağ Türk Tarihi araştırmalarında önemli bir yere sahiptir. Müellifin vekayinâme tarzında yazılan eserinde kilise etkisinin bir hayli fazla olduğu görülmektedir. Eser, Süryaniceden Fransızca'ya çevrilmiş⁵² ve Türklerle ilgili bölümleri Hrant D. Andreasyan tarafından dilimize tercüme edilmiştir. Yaptığımız bu araştırmada özellikle Dâni mendliler bahsinde mezkûr eserden fazlasıyla istifade ettik⁵³.

Gregory Abûd-Farac: Müellif, 1226 yılında Malatya'da doğmuştur. Babası yahudi bir tabiptir. Oğluna iyi bir tahsil yaptırarak Arapça, Süryanice ve Ermenice öğrenmesini sağladı. Moğolların gelmesiyle birlikte ortaya çıkan kargaşasında Antakya'ya gelmiş ve burada Yakûbî mezhebine geçmiştir. Daha sonra bu mezhebin yüksek din adamlarından biri olmuştur⁵⁴. Telif ettiği vekayinâme türünde olan eseri, XI-XIII. yüzyıl Türk Tarihi için son derece önemlidir ve Kelkit havzası, ve Anadolu'daki Türk fütihatı hakkında tafsilatlı bilgiler vermektedir. Ayrıca bu eserdeki bilgilerin slâm kaynaklarıyla paralellik göstermesi, eserin mümkün mertebeye kadar kaleme alındığını gösterir⁵⁵.

Çalışmamızda kullandığımız bir diğer önemli kaynak eser ise vekayinâme türünde yazılan *Anonim Süryani Kroniği*dir. Eser özellikle Dâni mendli Beyliği, Türkiye Selçuklu Devleti ve Haçlılar arasındaki mücadelelerle ilgili olarak oldukça mühim bilgiler vermektedir. Eser 1933 yılında İngilizce'ye tercüme edilerek notlandırılarak yayımlanmıştır⁵⁶. Çalışmamızda mevzu bahis eserin Türkçe tercümesini kullandık⁵⁷.

⁵² J. B. Chabot, *Chronique de Michel le Syrien Patriarche Jacobite d'Antioche*, C. I-III, Paris 1905.

⁵³ Süryani Patrik Mihail, *Vekayinâme*, C. I-II, çev. Hrant D. Andreasyan, (Türk Tarih Kurumu Kütüphanesindeki Basımam, Nüsha), Ankara 1944.

⁵⁴ e. n., a.g.e., s. 153-154.

⁵⁵ Gregory Abûd-Farac (Bar Hebraeus), *Abûd-Farac Tarihi*, C. I-II, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yayınları, Ankara 1999.

⁵⁶ "The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle", Trans. A.S. Tritton-H.A.R. Gibb, *Journal of the Royal Asiatic Society*, London 1933.

⁵⁷ *I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinâmesi*, çev. Vedii İmen, Yaba Yayınları, İstanbul 2005.

E-Bizans Kaynaklar,:

Anna Komnena: Müellif 1083 y,ında mparator Alexios Komnenosun ilk çocu u olarak dünyaya gelmi tir. Babas,n,n hükümler, ,ndan evvel egemenli i elinde tutan mparatoriçe Maria,n,n o lu Konstantinos Doukas ile ni anland,. Fakat daha sonra bu ni an,n bozulmas, üzerine bir Rum soylusu olan Nikephoros Bryennios ile evlenmi tir. Ara t,rma ve ö renme a k, olan Anna, Homerosun İlyada's,na özenerek *Alexiad* isimli eserini telif etmi tir. Son derece ak,c, bir üslûba sahip olan Anna,n,n eseri çeli kili ifadelerle dolu olup objektiflikten bir hayli uzakt,r. Anna,n,n eseri Anadolu, Balkanlar ve Do u Akdeniz tarihi bak,m,ndan önem ta ,maktad,r. Yapt, ,m,z bu çal, mada Bilge Umar taraf,ndan Türkçeye tercüme edilen nüshadan istifade ettik⁵⁸.

Niketas Khoniates: Müellif XII. yüzy,ı ortalar,ında Denizli yak,n,ındaki Khoniates'te dünyaya gelmi tir. Daha genç ya ta iken İstanbul'a gönderilip iyi bir e itim ald,ktan sonra bir süre serbest meslek icra etmi ve Bizans'ta Angelos hanedan,n,n hüküm sürdü ü devrede (1185-1204) saraya intisap ederek idarî noktada önemli mevkilerde görev yapm, t,r. Vekayinâme türünde kaleme ald, , eseri, Bizans mparatorlu unun Haçlılar ve Selçuklular ile yapt,klar, mücadeleleri ihtiva etmektedir. Yap,lan bu çal, mada Fikret İ ,ltan ve İ ,n Demirkent taraf,ndan yap,lan tercüme esas al,nm, t,r⁵⁹.

Nikephoros Bryennios: Müellif 1062 senesinde Edirne'de dünyaya gelmi tir. Son derece iyi bir e itim alan müellif, Bizans mparatoru I. Alexios Komnenos'a hem komutan hem de mülki yönetici olarak hizmet etmi tir. *Tarih'in Özü* tesmiye olunan eserinde 1070 ile 1079 y,ıllar,ında Anadolu ve Rumeli'de cereyan eden olaylardan bahsetmektedir. Eser özellikle Bizans s,n,r,ında ilerleyen Selçuklu fetihleri aç,s,ndan kıymetli bilgiler içermektedir. Çal, mam,zda Bilge Umar taraf,ndan yap,lan tercüme esas al,nm, t,r⁶⁰.

Ioannes Kinnamos: Müellif eserinde XII. yüzy,ılda Bizans mparatorlu unda hüküm süren Komnenos hanedanı, ,na mensup olan II. Ioannes (1118-1143) ve o lu I.

⁵⁸ Anna Komnena, *Alexiad*, çev. Bilge Umar, nk,lap Yay,nevi, İstanbul 1996.

⁵⁹ Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret İ ,ltan, TTK Yay,nlar,, Ankara 1995; Niketas Khoniates, *Historia (1195-1206)*, çev. İ ,n Demirkent, Dünya Yay,nlar,, İstanbul 2004.

⁶⁰ Nikephoros Bryennios, *Tarih'in Özü*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yay,nlar,, İstanbul 2008.

Manuel'in (1143-1180) saltanat devirlerini konu alm, t,r. Kendisinin ifade etti i üzere Manuel'in hizmetine girmi ve mparatorun Anadolu'da Türklere, Balkanlar'da Macarlar ve S,rplara kar , yapt, , sava lara kat,lm, t,r. Eser, Alman Haçl, ordular,n,n Balkanlar ve stanbul'daki faaliyetleri, Türkiye Selçuklular, ve Dâni mendlilerin Anadolu'daki fetihleri hakk,nda önemli bilgiler vermektedir. Mevzubahis eser Türkçeye I ,n Demirkent taraf,ndan kazand,r,lm, ve yapt, ,m,z çal, mada bu tercüme kullan,lm, t,r⁶¹.

Mikhail Psellos: Müellifin vekayinâme türünde kaleme ald, , eseri 976 ile 1077 y,llar, aras,nda cereyan eden olaylar, kapsamaktad,r. Eser, Selçuklu Türklerinin Anadolu'yu fethetme ve yurt edinmeye ba lad,klar, dönemi konu edinmesi bak,m,ndan oldukça de erlidir. Eser, Bizans'ın iç dünyas,na hatta daha çok saraya dönük olmas, nedeniyle Bizans mparatorlu uğunun iç i lerinde zuhur eden olaylar hakk,nda da tafsilatlı bilgiler vermektedir. Yapt, ,m,z çal, mada I ,n Demirkent taraf,ndan haz,rlanan nüsha kullan,lm, t,r⁶².

Mikhael Attaleiates: Müellifin 1020-1030 y,llar, aras,nda Antalya'da do mu oldu u san,lmaktad,r. stanbul'da hukuk okumu , Selânik'te avukatlık yapman, yan,nda ticaretle u ra m, t,r. Daha sonra mparator Konstantinos Doukas zaman,nda (1059-1167) yarg,çl,k görevine atanm, t,r. Akabinde askeri yarg,çl,k makam,na getirilen müellif bu sayede IV. Romen Diogenes'in seferlerine kat,lm, t,r. Malazgirt Meydan Muharebesi'ne de kat,lan müellif telif etti i eserinde⁶³ Malazgirt Muharebesinin evveliyat,nda meydana gelen Selçuklu ak,nlar, hakk,nda tafsilatlı bilgiler vermektedir. Çal, mam,zda Kelkit havzas,n,n içinde yer alan arkîkarahisar bölgesi ve Bizans s,n,r,nda gerçekle en Türk ak,nlar, hakk,nda mevzubahis eserden istifada ettik.

Ioannes Zonaras: Müellifin do um ve ölüm y,llar, hakk,nda bilgiler kifayetsizdir. Ancak yazd, , eser vas,tas,yla Alexios Komnenos (1081-1118), onun o lu Ioannes Komnenos (1118-1143) ve Ioannes'in o lu Manuel Komnenos'un (1143-1180) hâkimiyet dönemlerinde ya ad, , anla ,lmaktad,r. Vekayinâme türünde telif etti i eseri⁶⁴, Anadolu'nun Türklerle mesini tasvir etmesi bak,m,ndan dikkate ayand,r. XII.

⁶¹ Ioannes Kinnamos, *Historia (1118-1176)*, çev. I ,n Demirkent, TTK Yay,nlar,, Ankara 2001.

⁶² Mikhail Psellos, *Khronographia*, çev. I ,n Demirkent, TTK Yay,nlar,, Ankara 2014.

⁶³ Mikhael Attaleias, *Tarih*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yay,nlar,, stanbul 2008.

⁶⁴ Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yay,nlar,, stanbul 2008.

yüzy,lda ya ayan bu müellif, telif etti i eserde özellikle Selçuklular ve Peçenekler hakk,nda k,ymetli bilgiler vermektedir⁶⁵. Erken dönem Selçuklu-Bizans ili kileri ba lam,nda eserden faydalan,lm, t,r.

Georgios Akropolites: Müellif 1217 y,l,nda stanbulda dünyaya gelmi tir. yi bir tahsilden sonra Theodoros Laskarisın hizmetine girmi tir. Akropolitesın yazd, eser⁶⁶, 1204-1261 y,llar, aras,ndaki Trabzon Rum Devleti, Selçuklular, Latinlerin stanbulu i gali ve Mo ol istilas, gibi hadiseler hakk,nda ayd,nlat,c, bilgiler vermektedir⁶⁷. Çal, mam,zda özellikle Selçuklular ile Trabzon Rum Devleti münasebetleri kapsam,nda mevzubahis eserden istifade edilmi tir.

F-Grek Kaynaklar,:

Michael Panaretos: Müellif hakk,nda tafsilatlı, bilgiler yoktur. 1320 y,l,nda Trabzonda do du u tahmin edilmektedir. Onun hakk,nda ayr,nt,l, bir çal, ma yapan Lampsides 1330 y,l,nda do du unu ileri sürmektedir. Lampsides bu kan,ya Panaretosun 1367 y,l,nda on yedi ya ,nda bir çocu a sahip olmas, bilgisinden ula maktad,r⁶⁸. *Kronik* tesmiye olunan Panaretosun eseri Trabzon Rum Devletinin siyasi tarihi hakk,nda bilgi veren tek kaynakt,r. Eser 1204 ile 1390 y,llar, aras,ndaki olaylar, ihtiva etmektedir. Rus bilim adam, A. Hahanov, bu eseri Yunanca dan Rusçaya tercüme etmi , Enver Uzun ise Hahanovun metnini esas alarak bu de erli kayna , Türkçeye kazand,rm, t,r. Eser, özellikle büyük Komnenos hanedanl, ,n,n faaliyetleri hakk,nda oldukça k,ymetli bilgiler vermektedir. Çal, mam,z,n Trabzon Rum Devleti ile Türkiye Selçuklular, bahsinde zikretti imiz eserin Enver Uzun taraf,ndan yap,lan tercümesini esas ald,k⁶⁹.

⁶⁵ Melek Delilba ,, *ÖTürk Tarihinin Bizans Kaynaklar,ö, Cogito Bizans Özel Say,s,, S. 19, stanbul 1999, s. 341.*

⁶⁶ Georgios Akropolites, *Vekayinâme*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yay,nlar,, stanbul 2008.

⁶⁷ Delilba ,, a.g.m., s. 341.

⁶⁸ Bkz. O. D. Lampsides, *Michael tou Panaretos peri ton Megalon Komnenonö, Arkheion Pontou, S. 22, Atina 1958, s. 10; Murat Keçi , *ÖTrabzon mparatorlu u Tarihçisi Mikhael Panaretos ve Eseriö, Karadeniz ncelemeleri Dergisi, S. 12, Trabzon 2012, s. 26-27.**

⁶⁹ A. Hahanov, *Panaretın Trabzon Tarihi*, çev. Enver Uzun, Yeni Zamanlar Yay,nlar,, Trabzon 2004.

G-Antik Dönem Kaynaklar,:

Strabon: Müellif, M.Ö. 64 ya da 63 y,l,nda Amaseia (Amasya) ehrende do mu tur. Atalar, Pontos krallar,n,n yan,nda önemli görevler ifa etmi kimselerdir. Varl,kl, bir ailenin çocu u olmas, iyi bir tedrisattan geçmesini sa lam, t,r. Antik dönem Anadolu co rafyas, için son derece önem ta ,yan ve *Geographika* tesmiye olunan eseri telif etmi tir. Asl, on yedi kitaptan müte ekkil olan eser Anadoluğun Antik dönemiyle ilgili som derece önemli bilgilerle muhtevîdir. Çal, mam,z,n Kelkit havzas,n,n antik dönemiyle ilgili bahsinde Adnan Pekman taraf,ndan tercüme edilen nüshadan istifade edilmi tir⁷⁰.

G-Latin Kaynaklar,:

Marco Polo: Müellif, XIV. yüzy,l,n mehur seyyahlar,ndand,r. 1271 y,l,nda Venedikøten yola ç,kan seyyah, Anadolu ve Ortado u ülkelerini gezmi ve büyük Mo ol ka an, Kubilay Hanø ziyaret etmi tir. Seyyah gezip gördü ü bölgeleri çok iyi gözlemleyerek kaleme ald, , seyahanâmesiyle hakl, bir öhrete kavu mu tur. Seyahat güzergâh, üzerinde bulunan Kelkit havzas, hakk,ndaki izlenimleri çal, mam,z aç,s,ndan k,ymeti haiz bir özellik ta ,maktad,r. Morco Poloğun Kelkit havzas,n,n yer alt, zenginlikleri hakk,nda verdi i bilgiler çal, mam,zda istifade etti imiz s,n,rl, kaynaklardan biridir. Yapt, ,m,z bu çal, mada Filiz Dokumanøn tercümesi esas al,nm, t,r⁷¹.

H-Mo ol Kaynaklar,:

Manghol-un Niuça Tobçaøan (Yüan-chøao Pi-shi): *Mo ollar,n Gizli Tarihi* olarak da bilinen eserin yazar, belli de ildir. Mo ollar,n kendi tarihlerini yine bizzat kendilerinin anlatt, , bu eser, Mo ol tarihinin en eski kayna , olup Büyük Kurultayøn 1240 y,l,n,n yedinci ay,nda Kerülen Nehri k,y,s,nda toplanm, oldu u bir s,rada yaz,l,p tamamlanm, t,r. Fakat söz konusu eserin Mo olca asl, günümüze ula mam, t,r. Bilim âlemi bu eserden Uygur harfli orijinalinin Çince karakterle Mo olca yaz,lm, olan

⁷⁰ Strabon, *Geographika*, çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yay,nlar,, stanbul 2012.

⁷¹ *Marco Polo Seyehatnâmesi*, C. I, çev. Filiz Dokuman, Tercüman 1001 Temel Eser, (Tarihsiz).

nüshas, sayesinde haberdar olmu tur⁷². Almanca ve Rusça gibi dillere tercüme edilen eser, Türkiye'de ilk defa 1948 y,l,nda Ahmet Temir taraf,ndan Türkçeye kazand,r,lm, t,r⁷³. Ahmet Temir bu tercümeyi söz konusu eserin Almanca ve Rusça nüshalar,n, mukayese ederek yapm, t,r. Mehmet Levent Kaya ise bu eseri daha sonra Mo olca asl,ndan Türkçeye tercüme etmi tir. Bu çal, mada mezkûr eserden Celâleddîn Hârezmî'nin ve ile Alâeddîn Keykubâd arasındaki ili kiler nispetinde istifade edilmi tir.

---

⁷² *Mo olar,n Gizli Tarihçesi (Mo olar,n K,rm,z, Kitab,)*, çev. Mehmet Levent Kaya, Kabalc, Yay,nlar,, stanbul 2011, s. 8.

⁷³ *Mo olar,n Gizli Tarihi õManghol-un Niuça Topçağan (Yüan-chào Pi-shi)õ*, çev. Ahmet Temir, TTK Yay,nlar,, Ankara 2010.

G R

Anadolunun sayılı havzalarından biri olan Kelkit havzası, Kelkit Irmağı'nın doğu u Gümü hanesinin Kelkit ilçesinden başlayarak Erzincan, Giresun, Sivas ve Tokat olmak üzere beş il ile Köse, İran, Refahiye, Çamoluk, Gölova, Mesûdiye Alucra, Akıncılar, Arkıkarahisar, Su ehri, Koyulhisar, Readiye, Almus, Niksar ve Erbaa olmak üzere on beş ilçesinin, içine almaktadır⁷⁴.

Kelkit havzası, olarak adlandırılan havalı Karadeniz bölgesinin sınırlarına dâhil olmakla birlikte Yukarı, Orta ve Aşağı, Kelkit havzası olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Yukarı Kelkit havzası, doğuda Bayburt Ovasından batıda Arkıkarahisar'a kadar uzanan bir bölgeyi içine almaktadır. Orta Kelkit havzası, Arkıkarahisar, Su ehri, Koyulhisar, Mesûdiye, Alucra, Çamoluk, Akıncılar ve Gölova ilçelerini kapsamaktadır. Orta Kelkit havzasında bulunan yedi ilçe, üç ilin sınırları içerisinde yer almaktadır. Arkıkarahisar, Alucra ve Çamoluk Giresun'a; Akıncılar, Koyulhisar ve Gölova Sivas'a; Mesûdiye ise Ordu'ya bağlıdır. Su ehri havzasının etrafında toplanan bu merkezler ve bunlara bağlı olan küçük yerleşim bölgelerinin bazıları, il ve ilçe merkezlerinden kopuk bir vaziyettedir. Bunun nedeni ise fiziki koşulların kendine has yapılarından kaynaklanan doğal etmenlerle açıklanmaktadır. Son olarak Aşağı Kelkit havzası ise Gölova'dan Erbaa ilçesine kadar uzanan sahadan müteekkildir⁷⁵.

Kelkit havzası, yüzey şekilleri itibarıyla yaklaşık 290/300 km uzunlukta doğrusal bir uzanım gösterir ve Erbaa-Niksar Ovasına bağlanır. Kelkit Irmağı'nın yerleştiği bu oluğun tabanı, doğuda 1000 metre civarından başlayarak batıda 400 metreye kadar inmektedir. Çevresindeki yüksek alanlarla olan nisbi yükseklik farkı, 1000 metreye yaklaşmaktadır⁷⁶. Havzanın kuzeyinde batıdan doğuya doğru Canik Dağları ile Giresun Dağları, güneyinde ise Köse Dağları bulunmaktadır. Kuzey Anadolu kenar dağlarının iç bölgeye bakan yamaçları, güneyden doğu-batı, doğu rultusunda çukur alanlar sınırlanmaktadır. Kelkit Irmağı'nın aktığı çukur bölgelerin yer yer

⁷⁴ Salih Kaymakçı, *Eskiçağda Kelkit Vadisi (Lykos)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış, Doktora Tezi, Konya 2013, s. 8.

⁷⁵ Kaymakçı, a.g.e., s. 6-7.

⁷⁶ İbrahim Atalay-Kenan Mortan, *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2011, s. 29.

geni lemesi sonucunda olu an ovalar,n bulundu u yerlerde Su ehri, Koyulhisar, Re adiyeye, Niksar, Erbaa ve Ta ova yerle imlerinin ortaya ç,kt, , görülür⁷⁷.

Havza, sahip oldu u verimli topraklar, ve su kaynaklar, bak,m,ndan da oldukça zengindir⁷⁸. klim olarak bulunulan noktaya göre de i iklim göstermekle birlikte Karadeniz, ç ve Do u Anadolu bölgelerinin etkisi alt,ndad,r. K,y, bölgelerden iç ve do u kesimlere do ru gidildikçe Karadeniz ikliminin etkisi yerini karasal iklime b,rakmaktadır. Dolay,s,yla havzan,n iklimi, k,y, bölgeler ile iç bölgeler aras,nda bir geçi iklimi özelli i ta ,maktadır⁷⁹. Havzan,n yer alt, kaynaklar, bak,m,ndan zengin oldu u görülmektedir. Ortaça seyyahlar,ndan bn Battûta Gümü hane⁸⁰, Marco Polo ise Bayburt⁸¹ gümü rezervi bak,m,ndan oldukça zengin oldu unu kaydetmektedir. Bölge, bu özellikleri dolay,s,yla yerle im aç,s,ndan son derece uygun ko ullara sahiptir. Bölge üzerinde yap,lan arkeolojik çal, malar Bayburt ve çevresindeki bölgelerde tarih öncesi devirlere ait yerle im merkezlerinin oldu unu kan,tlamaktadır⁸².

Kelkit hidronominin etimolojisi hakk,nda bir tak,m muhtelif iddialar söz konusudur. Paul Wittek lkça daki Helen diline uydurulmu olan Kelkit Irma ,n,n isminin *Lykos* oldu unu ve bu kelimenin Helen dilinde *Kurt* anlam,na geldi i için Ermenilerin kendi dillerine *Gail-Get*, yani *Kurt Irma* , olarak çevirdiklerini kaydetmektedir⁸³. Fakat Wittek bu görü ünde yan,lmaktadır. Antik dönem co rafyac,s, Strabon, Kuzeydo u Anadolu'da ya ayan Appaitler ad,ndaki bir halk,n ad,n, *Kerkit* tesmiye etmektedir⁸⁴. Bilge Umar da bu sözcü ü Kelkit ad,n,n men ei olarak kaydetmekle birlikte Helen dilinde kelimenin bir kar ,l, , olmad, ,n, ileri

⁷⁷ Kaymakç,, a.g.e., s. 9.

⁷⁸ Karadenizdeki, Kelkit ve Ye il,rnak nehirleri bölgeyi su kaynaklar, bak,m,ndan oldukça zengin hale getirmektedir. Bkz. P. Minas B,j, kyan, *Karadeniz K,y,lar, Tarih ve Co rafyas*,, çev. Hrant D. Andreasyan, ÜEF Yay,nlar,, stanbul 1969, s. 5-6. Ayr,ca Samsun ile Trabzon aras,ndaki K,z,l,rnak, Melet Suyu ve Har it Çay, bölgeyi su kaynaklar, bak,m,ndan zenginle tiren di er nehirler olarak gösterilebilir. Bkz. Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie*, C. I, Ed. E. Leroux, Rce Bonaparte, Paris 1892, s. 20-22. Ayr,ca K,z,l,da dan ç,kan Ak ar ve Gemin dereleri Kelkit Irma ,n,n önemli kollar,n, olu turmaktadır. Bkz. Kaymakç,, a.g.e., s. 8.

⁷⁹ Kaymakç,, a.g.e., s. 9.

⁸⁰ Ebû Abdullah Muhammed bn Battûta Tancî, *bn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, Yap, Kredi Yay,nlar,, stanbul 2014, s. 287.

⁸¹ Marco Polo *Seyahatnâmesi*, C. I, çev. Filiz Dokuman, Tercüman 1001 Temel Eser, (Tarihsiz), s. 21.

⁸² . K,l,ç Kökten, öKuzey Do u Anadolu Prehistoryas,nda Bayburt Çevresinin Yeriö, *AÜDTCF Dergisi*, C. 3, S. 5, Ankara 1945, s. 469-471.

⁸³ Paul Wittek, öBizansl,larödan Türklere Geçen Yer Adlar,ö, çev. Mihin Eren, *Selçuklu Ara t,malar, Dergisi*, S. I, Ankara 1970, s. 223.

⁸⁴ Strabon, *Geographika*, çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yay,nlar,, stanbul 2012, s. 28.

sürmektedir⁸⁵. Kelime galip ihtimalle Luvi dilinin ve ardıl, olan dillerin *Kar-ka*, *Kra-ka* (Doruk Yeri) ö elelerinden türetilmiş olup İlkça ,n geç dönemlerinde ve sonralar, Kerkaphos Tepesi, Kerkeli Da ., Kerketeus Tepesi ve Kerkine Da lar, gibi ba ka tarihsel adlar içinde de kar ,m,za ç,kan *Kerka* sözcü ünden türetilmiş tir⁸⁶. Antik dönemde söz konusu havza,n Pontos temas, s,n,rlar, içerisine tâbi oldu u görülmektedir⁸⁷. Havza, Bizans mparatorlu u zaman,nda ise *Kalketi* olarak addolunmaktadır⁸⁸. XVII. yüzy,l,n en büyük seyyahlar,ndan biri olan Evliya Çelebi, seyahat güzergâh, üzerinde yer alan Kelkit havzas,n, *Tozanl*, olarak adlandırm, t,r⁸⁹.

⁸⁵ Bilge Umar, *Türkiye'de Tarihsel Adlar*, nk,lâp Yay,nlar,, stanbul 1993, s. 422.

⁸⁶ Bilge Umar, *Karadeniz Kappadokia's, (Pontos): Bir Tarihsel Co rafya Ara t,rmas, ve Gezi Rehberi*, nk,lâp Yay,nlar,, stanbul 2000, 173-174.

⁸⁷ W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Co rafyas,*, çev. Mihri Pekta , MEB Yay,nlar,, stanbul 1961, s. 211.

⁸⁸ Ernst Honigman, *Bizans Devletinin Do u S,n,r,*, çev. Fikret I ,ltan, ÜEF Yay,nlar,, stanbul 1970, s. 51, n. 7.

⁸⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, C. II/I, Haz. Yücel Da l,-Seyit Ali Karaman, Yap, Kredi Yay,nlar,, stanbul 2014, s. 214-215, 220; C. Mostras, *Osmanl, mparatorlu u Co rafya Sözlü ü*, çev. Ömer Öztürk, Yaba Yay,nlar,, stanbul s. 72.

I. BÖLÜM

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLET ZAMANINDA KELKİT HAVZASINA YAPILAN AKINLAR

1. Malazgirt Öncesi Dönem

Selçuklu Türklerinin Anadolu'ya girmesinden evvel Kelkit Havzası, Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altındaydı. Karadeniz'e dökülen nehir yatakları, boyunca uzanan yollar, sahil ile iç kesim arasında yapılan ulaşım, kolaylaştırmaktaydı. Bu geçiş güzergâhları, sayesinde Bizans İmparatorluğu, sınırlarının güvenliğini açışından İstanbul'dan yola çıkan orduyu daha kısa bir zamanda doğuya gönderebiliyordu. Bunun için genellikle İstanbul, Kastamonu ve Sivas hattı kullanılmaktaydı. Kelkit havzası da Bizans İmparatorluğu'nun doğu eyaletleriyle kısa zamanda temas kurmak için kullanıldı, güzergâhları arasındaydı. Hatta Bizans İmparatoru Romen Diogenes'in, 1072 yılında Selçuklu Sultanı Alp Arslan tarafından serbest bırakılınca Erzurum, Arkikarahisar, Niksar ve Amasya güzergâhını kullanarak İstanbul'a gitmesi Kelkit havzasının önemi hakkında iyi bir örnek teşkil etmektedir⁹⁰.

Kelkit havzası, Bizans İmparatorluğu için stratejik bir öneme de sahiptir. Bizans İmparatorluğu söz konusu havzayı, İmparatorluğun doğu sınırlarını tehdit eden Araplar ve Sâsânîleri kontrol altında tutmak için⁹¹ adeta bir üst olarak kullanılmı, tır. Bu sebeple Coloneia (Arıkarahisar), Neocaiseria (Niksar) ve Paiper (Bayburt) gibi yerlerde bölgenin güvenliğini açışından müstahkem kalelerin inşa ettirmişti⁹². Fakat bu durum, Selçuklu Türklerinin Anadolu'daki ilerleyişini karşısında Bizans İmparatorluğu'nun aleyhine gelişen bir hadise olacaktı. Çünkü Kelkit havzası, yaylak ve kırsal hayat, ya da Türklerin hayat tarzına uygun bir yerleşim bölgesidir. Bölgenin coğrafi

⁹⁰ Mikhael Attaleiates, *Tarih*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 171-173. Ramsay, a.g.e., s. 355.

⁹¹ El-Belâzurî, *Fütûhu'd-Büldân*, çev. Mustafa Fayda, T.C. Kültür Bakanlığı, Yayınları, Ankara 1987, s. 278-303; V. Minorsky, *A History of Sharvan and Darband in the 10th-11th Centuries*, W. Heffer-Sons, Cambridge 1958, s. 19.

⁹² Honigman, a.g.e., s. 14, 17, 51.

yap,s,n,n bu durumu, Türklerin Bizans s,n,r,nda daha rahat ilerlemesini mümkün k,lacakt,r⁹³.

Selçuklu Türklerinin Kelkit havzası ile ilk teması, Çar, Beyo'nun 1018 yılında tertip ettiği Doğu Anadolu seferi ile başlamaktadır⁹⁴. Mâverâünnehr bölgesinde yaşayan Selçuklular, Karahanlılar ve Gazneliler arasında sıkı bir şekilde kendilerine yeni bir yurt arayışına girerlerdir⁹⁵. Bu gelişme Çar, Beyo öncülüğündeki Selçuklu kuvvetlerinin, Kafkaslar üzerinden Doğu Anadolu'ya girerek keşif amaçlı seferler tertip etmelerine sebebiyet vermiştir. Azerbaycan ve İran üzerinden Anadolu'ya giren Selçuklu kuvvetleri, Van Gölü çevresindeki Ermeni Vaspurakan eyaletinde karşılaşmalar, kuvvetleri ağır bir yenilgiye uğratmışlardır⁹⁶. Bu savaşta Ermeni Vaspurakan Kralı, Senekerim'e bağlı olan kuvvetler ilk kez görmüş oldukları Selçuklu ordusu karşısında dehşete düşmüşlerdir.

Selçuklu kuvvetleri bu ilk başarımlar sonrasında kuzeye yönelerek Eddâdîler ile savaşmış ve sonunda Nahçevân havalisine yönelerek Gürcü kuvvetleriyle temas geçmişlerdir. Fakat Türklerle savaşta cesaret edemeyen Gürcüler, geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Selçuklu kuvvetlerini durdurmak isteyen Ani Kralı, kendi Becni kalesi kumandanı Vasak Pahlavuni, Türk ilerleyişine karşı koymak istediği takdirde bunda muvaffak olamamışlardır⁹⁷.

⁹³ Türkler, Doğu Anadolu üzerinden Orta Anadolu'nun içlerine kadar ilerlerken Kuzey bölgelerden başlayıp Güney bölgelerine kadar uzanan havalide Kelkit ve Çoruh vadilerini kullanmışlardır. Türklerin kullandıkları bir diğer önemli yol ise Yeşilirmak havzasından Akarsu, Kızılırmak havzasına ve buradan da Batı Anadolu'nun içlerine kadar uzanmaktadır. Bkz. Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, Haz. Refet Yinanç, TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 127.

⁹⁴ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk- İslâm Medeniyeti*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1980, s. 119.

⁹⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti*, *Fuad Köprülü Armağanı*, TTK Yayınları, Ankara 2010, s. 263.

⁹⁶ Urfal, Mateos, bu zamana kadar atlatılmamış Türk askerlerinin bu bölgede görülmediğini kaydetmektedir. Aynı zamanda Türk ordusunun çevikliği ve Türklerin kullanmış oldukları silahlar, ve bunun yanında Türklerin bölgede yaptıkları akınlar, çok iyi bir şekilde tasvir etmektedir. Bkz. *Urfal, Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'ın Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 48-49; *Smbat Sparapet'ın Chronicle*, Trans. Robert Bedrosian, Long Branch, New Jersey 2005, s. 12; René Grousset, *Bağlam, c.ndan 1071'e Ermenilerin Tarihi*, çev. Sosi Dolanoğlu, Aras Yayınları, İstanbul 2006, s. 539; Kafesoğlu, a.g.m., s. 267.

⁹⁷ Ermeni müverrihi Vardan bu savaş hakkında hatıralar, bilgiler vermektedir. Vardan'a göre cereyan eden bu savaş 1021'de olmuş ve Vasak Pahlavuni ile Tuğrul Bey savaşmışlardır. Bkz. Müverrih Vardan, *Özellikle Fütühat, Tarihi (889-1262)*, *ÜEF Tarih Semineri Dergisi*, C. I, S. II, İstanbul 1937, s. 172-173; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, MEB Yayınları, İstanbul 1992, s. 11.

Selçuklular,ın Do u Anadolu'da faaliyet gösterdiği alan, Abbâsî halifeliğine ait Sugûr bölgesidir⁹⁸. Abbâsîler, bu bölgelere Müslümanlar ile Bizans İmparatorluğu arasında cereyan eden savaşlarda Türkleri yerleştirdi⁹⁹. Müslümanlar,ın Azerbaycan ve Do u Anadolu'yu fethetmesinden sonra Müslümanlar ve Bizans İmparatorluğu arasında cereyan eden mücadeleler Tarsus, Malatya ve Erzurum arasında süreklilik göstermiş¹⁰⁰, bu nedenle Sugûr bölgesine yerleştirilen bu Türk nüfuzu yaz ve kış aylarında Bizans İmparatorluğu üzerine iki sefer tertip etmişlerdir. Bu seferler ile birlikte Türkler Sivas, Niksar, Arkâkarahisar, Amasya, Zamant., Uluk, İla, Çankır., Ankara ve Eskişehir havalisini kapsayan bölgede Bizans İmparatorluğuna ait olan kale ve şehirlere saldırılar yapmışlardır¹⁰¹.

Bu olayların devam ettiği esnada Do u Anadolu ve Azerbaycan'da birbirleriyle sürekli çatışma halinde bulunan küçük Ermeni ve Gürcü prenslikleri, bir yandan bu bölgelerde bulunan Müslümanlarla ittifak yapmış, bir yandan da Bizans İmparatorluğuna karşı, bitmek bilmeyen bir anlaşmazlık halinde olmuşlardır¹⁰². Bizans İmparatorluğu Selçuklu fetihlerinin gerçekleştiği esnada doğu yönünde ilerleyen ve ciddi anlamda bir tehdit unsuru olan Bulgar Çar, Samouel ile mücadele halinde olduğundan dolayı,¹⁰³ kendi hallerine bırakılan Gürcü ve Ermeni prenslikleri Bizans otoritesinden uzaklaşmışlardır. Çar, Bey ise Anadolu'ya düzenlediği 1018 yılındaki bu seferinin neticesinde önemli bir başarıyla sonuçlanarak bölgede kendilerine karşı koyabilecek bir gücün olmadığını görmüşlerdir¹⁰⁴. Çünkü bu bölge IX. yüzyıldan itibaren bir otorite sorunuyla amakta, özellikle

⁹⁸ Sözlükte ögeçit, düman saldırısı,na açık yer, sınırdaki gibi anlamlara gelen ösagrö kelimesinin çoğulu olan sugûr, dârü'd-slâm adıyla verilen slâm ülkesiyle dârü'd-harb denilen gayri müslim ülkeleri birbirinden ayıran sınırlar bölgelerine ve geçiş noktalarına verilen addır. Bkz. Casim Avc., öSugûrö, D A, C. 37, İstanbul 2009, s. 473.

⁹⁹ A. A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, C. I, çev. Arif Müfid Mansel, Maarif Matbaası, Ankara 1943, s. 448.

¹⁰⁰ El-Belâzurî, a.g.e., s. 266; Şahin Uçar, *Arapların Anadolu Seferleri*, İnkilap Yayınları, İstanbul 2012, s. 74; Walter E. Kaegi, *Bizans ve İlk İslâm Fetihleri*, çev. Mehmet Özyay, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000, s. 292.

¹⁰¹ İbrahim Telliolu, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Do u Karadeniz'de Türkler*, Serander Yayınları, Trabzon 2007, s. 71.

¹⁰² Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi: Selçuklular Dönemi*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 33; Kafesoğlu, a.g.m., s. 265.

¹⁰³ Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, çev. Gül Çatal, Güven, Sabancı, Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2000, s. 41-42.

¹⁰⁴ Honigman, a.g.e., s. 175-176.

Bagratlılar ve Arzrouni Hanedanı, , arasındaki çekişmelerin sonucunda siyasî olarak istikrarsız bir coğrafya özelliğine taşınmaktadır¹⁰⁵.

Çağr, Beyo'n öncülüğünde gerçekleştiren akınlar, aynı zamanda kendilerine hiçbir ekilde yardım, kuvvet göndermeyen Gürcü ve Ermenilerle Bizans İmparatorluğu arasında açılan, na sebebiyet vermiştir. Nitekim Selçukluların ilerleyişini karşılamak için Bizans İmparatoru II. Basileios, Ermenilere ait olan Vaspurakan Krallığı ile Gürcistan'daki bir kışma araziyi sınırların, Selçuklu akınlarından korumak adına zapt etmiştir¹⁰⁶. Yalnızca bu karşılaştırmalı güvensizlik ve saldırgan tutum bir yandan bölgenin yerli unsurlar arasında bir arada hareket etme refleksinin kaybolmasına yol açarak tehlikeye açık bir ortam meydana getirirken diğer yandan Selçukluların Anadolu'daki yerleşim bölgelerini ve fetih yapacakları yolları keşfetmelerini kolaylaştırmıştır¹⁰⁷. Anadolu'da yapılan faaliyetleri kardeşi Tuğrul Bey'e rapor eden Çağr, Bey, Selçuklu fetihlerinin Anadolu'ya yönlendirilmesini, yönünde Tuğrul Bey'e telkinlerde bulunmuştur¹⁰⁸. Dolayısıyla Doğu Anadolu'daki bu siyasî belirsizlik Çağr, Bey'in 1018 yılında başlayan Selçuklu akınlarının önünü açmış, neticede bölge nüfusu büyük ölçüde azalmıştır¹⁰⁹. Bilâhare Selçuklu Türklerinin Anadolu'ya olan akınları, bu seferden sonra hız kazanmaya başlamıştır.

Çağr, Bey 1018 yılında gerçekleştirdiği seferinden sonra maiyetindeki kuvvetlerle Horâsân bölgesine dönerken Ermeniye bölgesinde bir kışma Türkmen taifesi ile karşılaşmıştır¹¹⁰. Yaklaşık 2000 çadırdan mütekkil bu Türkmen taifesi, kendilerine yeni bir yurt bulmak isteyen ve 1006 yılından önce Gazneli Sultan Mahmûd tarafından Horâsân bölgesine gönderilen ancak karşılaştıkları için Irak, Azerbaycan ve

¹⁰⁵ J. Laurent, *L'Arménie Entre Byzance et L'Islam Depuis la Conquête Arabe Jusqu'en 886*, Rue de Médecins, Paris 1919, s. 83 vd.

¹⁰⁶ Müverrih Vardan, a.g.e., s. 174; *Smbat Sparapet's Chronicle*, s. 12; *Aristakes Lastivertc'ats History*, Trans. Robert Bedrosian, New York 1985, s. 7-19.

¹⁰⁷ Cihan Piyadeolu, *Selçukluların Kurulu Hikâyesi: Çağr, Bey*, Tima Yayınları, İstanbul 2011, s. 33.

¹⁰⁸ Gregory Abûd-Farac (Bar Hebraeus), *Abûd-Farac Tarihi*, C. I, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 293.

¹⁰⁹ Urfal, Mateos, bu durumu şu sözleriyle ifade eder: 467. yılın (17 Mart 1018-16 Mart 1019) başlangıcında, mukaddes Haç tapınan bütün Hıristiyan halk, Allah'ın hiddetine maruz kaldı. Öldürücü nefesli ejder, kasıpların beraber ortaya çıktığı ve Ekanemi Selâse'ye tapınanlar, vurdu. Resul ve peygamber kitapları, nın temelleri sarsıldı. Çünkü kanatlı, yılanlar, bütün Hıristiyan memleketlerini ate ve vermek üzere geldiler. Kana susam, hayvanların ilk zuhuru böyle oldu. Bu zamanda Türk tesmiye edilen barbar millet toplanıp Ermenistan'ın Vaspurakan eyaletine geldi ve Hıristiyanlar, merhametsizce katlanıyordu. Bkz. *Urfal, Mateos*, s. 48.

¹¹⁰ Nevzat Keleş, *eddâdiler (951-1199); Ortaçağ'da Bir Kürt Hanedanı*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2016, s. 136.

kuzey Anadolu'ya hareket eden Türkmenlerin bir kısmı, olmaktadır¹¹¹. Bu bilgiden hareketle Kafkasya'ya erken bir dönemde gelen Türkmenlerin Anadolu'ya girmekte olan Selçuklu kuvvetlerine kolaylık sağladığını söylemek mümkündür.

Çağrı Bey'in Anadolu'ya düzenlediği seferleri ilk amaçla Kelkit havzası ile alakalı görünmeyebilir. Fakat bu seferlerle birlikte Karadeniz havzasında da dâhil olduğu eyaletlerinde Bizans imparatorluğunun gücü hakkında bilgi edinilmesi, Selçuklular açısından son derece önemlidir. Aynı zamanda Karadeniz bölgesine tesir eden Ermenilerin ve Erzurum ile Artvin bölgesinde faaliyet gösteren Gürcülerin, ilk defa Selçuklu kuvvetleri ile karşılaşmaları, ileride Kelkit havzasına yapılacak Oğuz yerleşimi açısından olumlu sonuçlar doğurmuştur¹¹².

Çağrı Bey'in Anadolu'da gerçekleştirdiği seferlerinden sonra Azerbaycan, Ermenistan ve Anadolu'nun içlerine kadar olan sahada fetihleri devam ettiren isim Tuğrul Bey'in üvey kardeşi İbrahim Yinaldır¹¹³. Horâsân bölgesinde Gaznelileri 1040 yılında Dandanakan zaferiyle bozguna uğratarak devletlerini sağlam temeller üzerine tesis eden Selçuklular¹¹⁴, bu zaferi müteakiben düzenli orduların Anadolu üzerine göndererek bu bölgeyi Türklerle meskûn hale getirmeye başlamışlardır¹¹⁵. Zira Çin'den başlayıp Karadeniz'e kadar uzanan sahada Türkistan adı verilen ve tamamen Türklerle meskûn olan Türk anayurdu nüfus yönünden bu akınlar, sürekli beslemektedir¹¹⁶.

Dandanakan zaferi sonrasında kentlerini Nişâbûrdan Rey bölgesine nakleden Tuğrul Bey, amcası Arslan Yabgu ve oğulları Kutalmış ile Resul Tegin'i Hazar Denizi bölgesine; diğer amcası Musa Yabgu'nun oğlu Hasan ile kardeşi Çağrı Bey'in oğlu Yakutî'yi, Azerbaycan bölgesine göndermiştir¹¹⁷. Selçuklu ehzadelerinin emrindeki

¹¹¹ İbrahim Tellioğlu, a.g.e., s. 70-71; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: Kurulu Devri*, C. I, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 70-71.

¹¹² Tellioğlu, a.g.e., s. 72.

¹¹³ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, E Yayınları, İstanbul 1984, s. 40.

¹¹⁴ Muhammed b. Hâvendâh b. Mahmûd Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ fî Sîretihî-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, çev. Erkan Göksu, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. 63-64.

¹¹⁵ Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, T.C. Kültür Bakanlığı, Yayınları, İstanbul 1976, s. 55.

¹¹⁶ Claude Cahen, *Ölçülebilir Problemler en Anatolie*, *Cahiers de l'Histoire Mondiale*, C. II/2, Paris 1954, s. 351.

¹¹⁷ Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 191; Keleş, a.g.e., s. 144-145.

kalabalık Türkmen kuvvetleri de Do u Anadolu bölgesine gelerek Kafkaslar ve Anadolu'da fetih hareketlerine devam etmişlerdir¹¹⁸.

Selçuklu kuvvetlerinin Anadolu'yu fetih sürecinde Bizans imparatorluğu ile olan ilk teması, 1047 yılında oldu. Bizanslılar ile büyük Zıp Suyu civarında karşılaşan Selçuklu kuvvetleri, Vaspurakan bölgesini tahrip ettikten sonra bölgenin Bizans valileri olan Aaron ve Katakalon Kekavmenos'un ordularına malup oldular¹¹⁹. Bozguna uğrayan Selçuklu kuvvetleri, 1048 yılında Tu rul Bey'in emriyle tekrar Anadolu'ya girmiş, Kutalmış ve İbrahim Yinal öncülüğündeki kuvvetler, Erzen ve Kalikala'yı¹²⁰ fethetmişlerdir¹²¹. Bu sefer esnasında İbrahim Yinal'ın ye ni Mehmed Bey'in maiyetindeki kuvvetler, Trabzon havalisinde de fetih hareketlerine girişmişlerdir. Bu sırada Rum ve Abhazlardan oluşan 50.000 kişilik ordu Hasankale (Pasinler) önlerinde Selçuklulara malup olmuş ve bu savaşla birlikte Selçuklular Gürcü komutanı Liparit'i başta olmak üzere çok sayıda esir ve ganimet ele geçirmişlerdir¹²².

Bu seferler esnasında Selçuklu kuvvetleri, bir yandan da Karadeniz bölgesinin güney ve doğu kıyılarındaki yer alan Parhal (Bulgar) da ları, Spir ve Bayburt havalisine kadar gelmişlerdir¹²³. Bu bölgelerdeki Selçuklu ilerleyişine karşın, yörenin Hıristiyan nüfusu bölgeyi terk ederek Theodosiopolis (Karin) civarına yerleşmeye başlamıştı¹²⁴. Aynı zamanda XI. yüzyılda gerçekleşen bu fetihler pek çok piskoposun başkent Konstantinopolis'e kaçmasına sebebiyet vermiş ve patrikliğe bağlı bulunan sinoda

¹¹⁸ Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî, *Târîh-i Güzîde (Zikr-i Pâdi âhân-i Selçukiyân)*, Ed. Erkan Göksu, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s. 24; Ali Sevim-Erdem Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 44.

¹¹⁹ Nikephoros Bryennios, *Tarih'in Özeti*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 43; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 90; Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, TTK Yayınları, Ankara 2002, s. 7-8.

¹²⁰ Kalikala tesmiye olunan şehir ile Erzurum kastedilmektedir. Burası, tüccarlar ve din uğruna savaş yapan gazilerin merkezi olma özelliğine sahipti. Bkz. *Hudûd al-Âlam The Regions of the World a Persian Geography*, Translated and Explained by V. Minorsky, Oxford University Press, London 1937, s. 143. Farklı bir rivayete göre şehrin sahibi Ermenyakos'un ölümünden sonra Kâli ismindeki emir oldu. Onun zamanında Kalikala şehri inşa edildi. Şehrin ismi emir Kâli'nin adına nispetle Arapçaya arak Kalikala haline geldi. Bkz. El-Belâzurî, a.g.e., s. 282.

¹²¹ El-Âzîmî, *Azîmî Tarihi: Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H. 430-538=1038/39-1143/44)*, çev. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2006, s. 10; *Urfalı Mateos*, s. 85-86.

¹²² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Târih*, C. IX, çev. Abdülkerim Özyıldırım, Bahar Yayınları, İstanbul 1987, s. 415; Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, C. I, çev. Ali Öngül, Akademi Kitapevi, İzmir 2000, s. 16; *Aristakes Lastivertcâş History*, s. 69-90; Ioannes Zonaras, a.g.e., 91; Mikhael Attaleiates, a.g.e., s. 93-95; Honigman, a.g.e., s. 178; Turan, a.g.e., s. 123.

¹²³ David Winfield, "A Note on the South-Eastern Borders of the Empire of Trebizond in the Thirteenth Century", *Anatolian Studies*, S. XII, London 1962, s. 165; Honigman, a.g.e., s. 178; Turan, a.g.e., s. 122.

¹²⁴ Turan, a.g.e., s. 122.

(*syndodos endemousa*) nüfuz kazanmalar,na neden olmu tur¹²⁵. Selçuklular ise bir yandan bu bo alan yerlere Türk nüfusunu iskân ederek yapm, olduklar, fetihlerin kal,c,l, ,n, sa lamay,, di er yandan da Bizans s,n,r,ndaki ilerleyi lerini kolayla t,rmay, amaçlam, lard,r¹²⁶.

brahim Y,nal ve Ç a r, Beyoın muvaffak olduklar, mücadeleler neticesinde Selçuklular, Kelkit havzas,n, fethi için ön haz,rl,klara ba lam, oldular. Bu muzafferiyetlerle Bayburt ile Trabzon aras,ndaki sahada Bizans mparatorlu uoınun mukavemeti büyük ölçüde k,r,lacak ve nihayetinde müstakbel fetihlerle co rafyay, tan,yacak alan Selçuklular, Kelkit havzas,ndaki ilerleyi lerini kolayla t,racak ve Bizans mparatorlu uoınun bölge üzerindeki yapt,r,m gücünü tamamen tasfiye edeceklerdir¹²⁷.

Tu rul Bey öncülü ünde Anadoluya yap,lan ilk Selçuklu seferi 1054 y,l,nda cereyan etmi tir. Tu rul Beyoın bu seferi Anadoluınun yan, s,ra Kafkasya ve Kelkit havzas,n, da çok yak,ndan ilgilendirmektedir¹²⁸. Tu rul Bey ilk olarak Azerbaycan bölgesine girerek Gence hâkimi Emîr Ebûd-Esvârø itaat alt,na alm, ¹²⁹, ard,ndan Bargiri ve Erci ehirlerini alarak Malazgirt önlerine gelmi tir¹³⁰. Üç istikâmet halinde ilerleyen Selçuklu kuvvetleri, kuzeyde Karadeniz da lar,na ve Kafkas eteklerine; bat,da Canik ormanlar,na; güneyde Sasun ve Oltu bölgelerine kadar yay,lm, lard,r¹³¹. Bu kuvvetlerin bir kolu Çoruh vadisi istikâmetinde geri dönerken Bayburt civar,nda kar ,la t,klar, Frank kuvvetleriyle yapm, olduklar, sava ta ma lup olmu lard,r. Tu rul Bey ise her ne kadar Malazgirt önlerine kadar gelse de son derece müstahkem olan ehri hâkimiyeti alt,na alamam, ve muhasaray, kald,rarak geri dönmü tür¹³².

Tu rul Beyoın Anadoluya yapm, oldu u seferlerin amac,, Bizansoın bölgedeki gücünü yok etmektir. Tu rul Beyoın gerek kendisinin bizzat tertip etti i seferler ve gerek Anadoluya göndermi oldu u kuvvetler, Selçuklular için Anadoluınun ne önem

¹²⁵ Jud,th Herrin, *Bizans: Bir Ortaça mparatorlu unun a ,rt,c, Ya am,,* çev. Uygur Kocaba o lu, leti im Yay,nlar,, stanbul 2016, s. 127.

¹²⁶ George Finlay, *History of the Byzantine and Greek Empires*, C. II, Blackwood and Sons, London 1854, s. 33.

¹²⁷ Tellio lu, a.g.e., s. 74.

¹²⁸ brahim Tellio lu, öErmeni Kaynaklar,n,n Gözüyle Anadoluınun Fethiö, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, C. II, TTK Yay,nlar,, Ankara 2014, s. 120.

¹²⁹ bnüø-Esîr, a.g.e., C. IX, s. 454; Turan, a.g.e., s. 130.

¹³⁰ *Urfal, Mateos*, s. 100; Turan, a.g.e., s. 131.

¹³¹ Tellio lu, a.g.m., s. 120; Turan, a.g.e., s. 131.

¹³² El-Âzîmî, a.g.e., s. 15; Gregory Abûd-Farac, a.g.e., C. I, s. 306; *Aristakes Lastivertcâqs History*, s. 100; *History of Armenia by Father Michael Chamich: From B.C. 2247 to the of Christ 1780, or 1299 of Armenia Era*, C. II, Trans. J. Avdall, Printed at Bishopø College Press, Calcutta 1827, s. 143; Köymen, *Tu rul Bey ve Zaman,,* s. 57; Grousset, a.g.e., s. 585.

ifade etti ini kan,tlamaktad,r¹³³. Tu rul Beyo'n gerçekte tirmi oldu u bu seferle Kelkit havzas,na kadar ula an Selçuklu kuvvetleri, bu bölgede hiçbir ehir veya kale ele geçirememi lerdir¹³⁴. Mükrimin Halil Yinanç, her ne kadar Bayburto'nun 1054 y,l,nda fethedildi ini kaydetse de¹³⁵ bu biginin kayna ,n, belirtmemektedir.

Tu rul Beyo'n, Malazgirt muhasaras,n, kald,r,p geri dönmesinin ard,ndan Anadoluya gönderdi i Selçuklu ak,nc,lar,, bu co rafyada tahribat hareketlerine devam etmi tir. Küçük gruplar halinde ehir ve kasabalara giren Selçuklular, düzenli olarak ya ma ak,nlar, yapt,ktan sonra geri çekilmekteydi. Tu rul Bey geri dönse de Gence, Dovin¹³⁶, Mu , Malatya ve Sivasøta ya anan olaylar Selçuklular,n bu bölgelerde etkin oldu unun göstergesidir¹³⁷. Özellikle 1057-1063 y,llar, aras,nda Tu rul Beyo'n emrindeki Samuk, Salar-, Horâsân, Kapar ve Kicacic isimli Türk ba bu lar,, maiyetlerindeki kuvvetlerle zikreredilen havalilerde çarp, malarda bulunmu lar ve Sivasøa kadar ula an bu Türk ak,nlar,, Bizans mparatorlu uo'nun gücünü büyük ölçüde zay,flatm, t,r¹³⁸.

Selçuklu ak,nc,lar, 1057 y,l,nda Trabzono'nun güneyinde bulunan ve Do u Karadeniz Bölgesi ile Murat ve Karasu nehirlerinin birle ti i Hanzitø ya malam, ve ayn, y,l,n sonlar,nda Kemah ve arkîkarahisarødan Malatyaøya kadar uzanan geni bir sahaya iddetli ak,nlar düzenlemi lerdir¹³⁹. Yakutî emrindeki kuvvetler, 1058 y,l,nda Bizans mparatorlu uo'na sald,r,rken Dinar isimli bir Selçuklu Ba bu u da Anadoluo'nun kuzey bölgelerine fetihler yapm, t,r. Dinar, emrindeki kuvvetlerle Çoruh vadisi boyunca ilerleyerek Kelkit havzas,na girmi ve akabinde arkîkarahisar ve havalisini fethetmi tir¹⁴⁰.

¹³³ *Les Turcs Au Moyen-Age*, Ne r. X. Jacop, TTK Yay,nlar,, Ankara 1990, s. 93; bntüð-Esîr, a.g.e., C. IX, s. 454.

¹³⁴ smet Miro lu, øBayburtø, *D A, C. V*, stanbul 1992, s. 226.

¹³⁵ Yinanç, a.g.e., s. 44.

¹³⁶ Dovin, çok say,da H,ristiyanø'nun ya ad, , Ermeniye bölgesinin ba kentidir. Bkz. *Hudûd al-Âlam*, s. 142.

¹³⁷ Tellio lu, a.g.m., s. 122.

¹³⁸ *Urfal, Mateos*, s. 110-112; Gregory Abûð-Farac, a.g.e., C. I, 301-312; Louis Bréhier, *The Life and Death of Byzantium*, Haz. M. Vaughan, New York 1977, s. 178-179; Finlay, a.g.e., C. II, s. 19-20; *Les Turcs Au Moyen-Age*, s. 82-90.

¹³⁹ Süryani Patrik Mihail, *Vekayinâme*, C. I, çev. Hrant D. Andreasyan, (TTK Kütüphanesindeki Bas,lmam, Nüsha) Ankara 1944, s. 20; Tellio lu, a.g.e., s. 76.

¹⁴⁰ Bizans kronikleri, Bizans mparatoru Konstantinos Doukas döneminde Bizans s,n,r,ndaki Selçuklu ilerleyi inin imparatorlu a büyük zayıatlar verdirdi ini ve ayn, zamanda Selçuklular,n Gürcistan, Trabzon ve arkîkarahisar havalisinde büyük tahribatlar yapt, ,n, kaydetse de Selçuklular taraf,ndan al,nan ehir veya kale ismi hakk,nda bir bilgi vermez. Bkz. Mikhael Attaleiates, a.g.e., s. 87.

Bu fetihlerle birlikte Selçukluların kuvveti sürekli artmaktayken Bizans imparatorluğu da aynı ölçüde güç kaybetmeye devam etmiştir. Hatta Bizans imparatorluğu'nda cereyan eden taht kavgaları, esnasında Bizans imparatoru Manuel, 1057 yılında İsaakios Komnenos tarafından tahttan indirilmiştir ve İsaakios'un imparatorluğu'na geçtiği esnada Katakalon Kekavmenos'un emrindeki arkikarahisar ordusu, isyancı kuvvetler içerisinde mühim bir rol oynamıştır¹⁴¹. 1058 yılında aynı ordunun savunduğu şehrin Emîr Dinar tarafından fethedilmesi, Selçuklu kuvvetlerinin Kelkit havzasında gücünü arttırdığını, kanlılar niteliktedir¹⁴².

Tuğrul Bey'in 1054 yılında gerçekleştirdiği ve akabinde devam eden seferler esnasında, Selçuklular arkikarahisar'da, burada başka bir bölgeyi ele geçirememişlerdir. Ancak Sultan Alparslan döneminde ardından, kesilmeyen akınları sonucunda Selçuklu kuvvetleri, Anadolu'nun doğu bölgesinde azametli bir hale gelmeye muvaffak olmuşlardır¹⁴³.

Tuğrul Bey'in 1063 yılında ölümünden sonra Selçuklu hanedanı'nın tahtına onun yeğeni Alparslan oturmuştur. Amcasının ölümüyle yapılmış kalan Kafkasya seferleri Alparslan'ın devletin başına geçmesiyle tekrar başlamıştır. Sultan Alparslan, 1064 yılında Rey bölgesinden hareket ederek Gürcistan üzerine yürümüştür¹⁴⁴. Nahçevân bölgesine geldikten sonra ordusuyla birlikte Aras suyu boyunca ilerleyerek oğlu Melik Âhmed, Nizâmü'd-Mülk ile genel karargâha bırakılmış, civar bölgelerdeki kaleleri fethederek Gürcü beldelerinde yapmış hareketleri yapılmıştır¹⁴⁵. Sultan, bu sefer sırasında, keşişlerin ve Hıristiyanların merkezi olan Meryem-Nişin kalesini ele geçirmiştir¹⁴⁶. Selçuklu kuvvetleri buradan Ani bölgesi üzerine yürüyerek civar beldeleri hâkimiyetleri altına almışlardır¹⁴⁷. Sultan Alparslan bu zafer sonrasında bölgedeki Gürcü ve Ermeni

¹⁴¹ Mikhail Psellosos, *Khronographia*, çev. İsmail Demirkent, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 200 vd.; Tellioğlu, a.g.e., s. 76-77.

¹⁴² Yinanç, a.g.e., s. 47.

¹⁴³ Tellioğlu, a.g.e., s. 77.

¹⁴⁴ Minhâc-i Sirâc el-Cûzcanî, *Tabakât-ı Nâsırîye ve Tarih-i Râs ve slâm*, çev. Erkan Göksu, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. 77-78.

¹⁴⁵ Keleş, a.g.e., s. 176.

¹⁴⁶ Müverrih Vardan, a.g.e., s. 177; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, Haz. Erdoğan Merçil, C. I, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, s. 60-62; *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuk-Nâme)*, Haz. Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşkun, Atf Yayınları, Ankara 2014, s. 21; Hamdullah Müstevfî-i Kazvîni, a.g.e., s. 34; Turan, a.g.e., s. 154-155; Honigman, a.g.e., s. 184.

¹⁴⁷ Stephannos Orbelian, *Histoire de la Siounie*, C. II, Traduite de l'Arménien Par M. Brosset, Se Trouve Chez Les Commissionnaires de l'Académie Imperiale des Sciences, Saint-Petersbourg 1866, s. 215; Gregory Abû'd-Farac, a.g.e., C. I, s. 316; *Urfal, Mateos*, s. 118-119; Şebnü'd-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman fi Târîhi'd-Âyân*, çev. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 135; *History of Armenia by Father*

prenslerini kendisine ba layarak Ani ehrini eddâdî Emîri Ebûd-Esvârøn o lu Manûçehrœ vermi tir¹⁴⁸.

Sultan Alparslanøn Kafkasya üzerine düzenlemi oldu u bu sefer, Bizans mparatorlu uœnu da büyük ölçüde olumsuz etkilemi tir. Selçuklu kuvvetlerinin bölge üzerindeki ak,nlar, kar ,s,nda Bizans mparatorlu u, kendi içerisinde ba gösteren bir tak,m kar, ,kl,klarla u ra t, , için do u s,n,rlar,n,n güvenli ini bir süre ihmal etmi tir. Bizansøn bu durumu do al olarak, Selçuklu kuvvetlerinin fetihlerini kolayla t,rarak Do u Anadolu ile Kelkit havzas,nda ikâmet eden yerli halk,n, Selçuklular,n taarruzlar,na kar , mukavemet göstermemesine sebebiyet vermi tir¹⁴⁹.

Selçuklular,n bölgedeki faaliyetleri sadece Bizans mparatorlu uœnu etkilemekle kalmam, , Gürcistan topraklar,nda da önemli bir otorite bo lu u yaratm, t,r. Bu hâkimiyet kayb,n,n ba l,ca sebebi Selçuklu fetihleriyle bölgenin demografik yap,s,ndaki olu an de i imdir. Selçuklular,n ilerleyi i kar ,s,nda bölge nüfusunda önemli ölçüde azalma meydana gelmi tir¹⁵⁰.

Selçuklu kuvvetlerinin Gürcistan üzerindeki ak,nlar, bölgeyi iktisadi aç,dan da olumsuz etkilemi tir¹⁵¹. Gürcü prensleri, Selçuklu ak,nlar, esnas,nda topraklar,n, terk eden çiftçileri, tekrardan topraklar,na döndürmeye çal, m, lard,r. Selçuklular,n ak,nlar, kar ,s,nda kendi hâkimiyetlerini tesis edemeyen bu prensler, onlar, bölgeden ç,karamayacaklar,n, anlayarak en son çare olarak ülkelerinin bat, s,n,rlar,na çekilerek kendi konumlar,n, garanti alt,na almak yolunda bir strateji geli tirmek zorunda kalm, lard,r¹⁵². Gürcü prensleri, topraklar,n, kaybetmelerinin sonucunda kendilerini

---

Michael Chamich, C. II, s. 150; *Aristakes Lastivertcâœ History*, s. 163; *Smbat Sparapetœ Chronicle*, s. 29.

¹⁴⁸ bnüð-Esîr, a.g.e., C. X, s. 51-52; Marie Félicité Brosset, *Gürcistan Tarihi*, çev. Hrant D. Andreasyan, Haz. Erdo an Merçil, TTK Yay,nlar,, Ankara 2003, s. 288.

¹⁴⁹ Honigmanøn verdi i bilgiye göre Mezopotamya, Haldia, Melitene, Coloneia ve F,rat havzas,nda ya ayan halk, Selçuklular,n ilerleyi i kar ,s,nda büyük bir tahribata u ram, lard,r. Bkz. Honigman, a.g.e., s. 182.

¹⁵⁰ Tellio lu, a.g.e., s. 78; Finlay, a.g.e., C. II, s. 21.

¹⁵¹ Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s. 291.

¹⁵² adruddîn Ebuð-Hasan ÷Ali bn Nâ ,r bn ÷Ali El-Hüseynî, *Ahbârüæl-Devletiœ-Selçukiyye*, çev. Necati Lugal, TTK Yay,nlar,, Ankara 1999, s. 26-28; Mariam Lordkipanidze, *Georgia in the XI-XIII. Centuries*, Ganatleba Puplichers, Tbilisi 1987, s. 14, 78.

yaln,z b,rakan ve hiçbir ekilde yard,mc, kuvvet göndermeyerek zor duruma dü melerinin müsebbibi olarak Bizansø, sorumlu tutmu lard,r¹⁵³.

Ermeni ve Gürcü prenslikleri ile Bizans mparatorlu uønun do udaki askeri gücünü bitirme noktas,na getiren Alparslanøn 1064 y,l,ndaki seferi, üphesiz Do u Anadolu ve Kelkit havzas, için de bir önem ta ,maktad,r. Sultan Alparslan bu seferiyle Kelkit havzas,n,n bir k,sm, ile Do u Anadoluøyu (Haldia, Melitene ve Mezopotamya) ele geçirmi tir¹⁵⁴. Alparslan daha sonra kuzey bölgesine yönelerek av at, Artvin, Oltu-Tortum havalisini ele geçirerek ileride Karadeniz bölgesinde yap,lacak olan Türk fetihlerinin de zeminini haz,rılam, t,r¹⁵⁵.

Gürcü prensleri, Selçuklular,n Kafkaslardaki ilerleyi ini durduramaman,n yan, s,ra bölgeye yard,mc, kuvvet göndermeyen Bizans mparatorlu uønun tutumuna kar ,l,k baz, Türkmen beyleriyle ittifak ederek ülkelerini tekrardan imar hale getirmeye çal, m, lard,r. Fakat Gürcü Prensi IV. Bagratøn müttefiki olan Alanlarøn, eddâdî Emîri Ebûd-Esvar üzerine sald,rmas, sonucunda Sultan Alparslan, Kirmân seferini yar,da b,rak,p Kafkaslar üzerine sefere ç,km, t,r. Aras nehri üzerinden Gürcistanø giren Alparslan, 1068 y,l,nda Gürcü Prensi IV. Bagratø a ,r bir yenilgiye u ratm, ¹⁵⁶ ve Tiflis ile bölgedeki birçok kaleyi de tahakkümü alt,na alm, t,r¹⁵⁷.

Sultan Alparslan, buradan da anla ,laca , üzere Kafkasyaøya büyük bir önem vermektedir. Çünkü bu co rafya Anadolu ile Türkistan aras,nda bir köprü vazifesi görmektedir. Ayn, zamanda Selçuklu Devletiønin kurulu undan itibaren Anadolu üzerine yo unla an Türk ak,nlar, için bölgenin stratejik önemi haizdir. Do al olarak Selçuklular, bu bölgede kendi otoritelerini sa lamla t,rmaya çal, m, lar ve bölge üzerindeki en küçük bir kar, ,kl, a mahal vermeme lerdir.

Selçuklular Kafkaslardaki kar, ,kl, a son verdikten sonra Gürcü Prensi IV. Bagratø vergiye ba lam, lard,r¹⁵⁸. Ard,ndan bir k,s,m Selçuklu kuvvetleri Karadeniz

¹⁵³ *The Georgian Chronicle The Period of Giorgi Lasha*, Text Edit. S. Qaukhchishvili-K. Vivian, Adolf M. Hakkert, Amsterdam 1991, s. 1-2; Marie Félicité Brosset, *Histoire de la Géorgie*, C. I, Imprimerie de l'Académie Impériale des Sciences, Saint-Petersbourg 1849, s. 346.

¹⁵⁴ bnüð-Esîr, a.g.e., C. X, s. 49-52; Tellio lu, a.g.e., s. 79.

¹⁵⁵ El-Hüseynî, a.g.e., s. 24-26; Grousset, Sultan Alparslanøn kuzeye yönelerek av at havalisine gitti ini ve Ermenistanøn kuzeyinde, kuzeydo udan kuzeybat,ya dev bir yar,m çember çizdikten sonra di er zikredilen bölgelere yürüdü ünü ifade eder. Bkz. Grousset, a.g.e., s. 596.

¹⁵⁶ Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s. 290-291.

¹⁵⁷ S,bt bnüð-Cevzî, a.g.e., s. 153; Turan, a.g.e., s. 163-164; V. Minorsky, *Studies in Caucasian History*, Cambridge University Press, London 1953, s. 75.

¹⁵⁸ Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s. 291.

sahillerinde görünerek Trabzon havalisine yönelmi tir¹⁵⁹. Bu kuvvetlerden di er bir k,sm, ise Niksar bölgesine girerek faaliyet göstermi tir¹⁶⁰. Selçuklular,n, bu ak,nlarla Kelkit havzas,nda ve Karadeniz bölgesinin iç kesimlerinde hâkim duruma gelmeye ba lad,klar, söylenebilir. Malazgirt Meydan Muharebesi'nin cereyan etti i 1071 y,l,nda Bizans mparatoru Romen Diogenes'in bölge üzerine gönderdi i kuvvetlerin Karadeniz bölgesinde Selçuklular ile s,cak temas halinde oldu u olgusundan yola ç,k,ld, ,nda bu sonuca ula mak mümkündür¹⁶¹.

Selçuklular,n, Ça r, Bey'in 1018 y,l,nda Türkmenlere yeni bir yurt bulmak maksad,yla Anadolu'ya tertip etti i ke if amaçlı, seferden Malazgirt Meydan Muharebesi'nin arefesine kadar aral,ks,z devam eden ak,nlar,, Bizans mparatorlu u'nun bölgedeki gücünü oldukça zayıflatm, t,r¹⁶². Özellikle Tu rul Bey'in, brahim Y,nal'n ve Alparslan'n Azerbaycan üzerinden Do u Anadolu'ya ve Kelkit havzas,na yapm, oldu u seferlerin, bu bölgelerin Türkle me sürecini ba latt, ,n, söylemek mümkündür. Çünkü Selçuklular,n arkîkarahisar, Canik ve Çoruh havzas,nda gerçekle tirmi oldu u ak,nlar bu yarg,y, desteklemektedir. Dolay,s,yla Anadolu'nun Türkle me sürecinde Malazgirt Meydan Muharebesi'nin bir sonuç oldu unu, Türk fetihlerinin bölgeye bu sava tan çok önceleri ba lad, ,n, söylemek bir hata te kil etmez. Do al olarak Malazgirt öncesi gerçekle tirilen bu Türk ak,nlar,, Malazgirt Meydan Muharebesiyle Türklerin bölgeye yerle mesinin zeminini haz,rlam, t,r.

2. Malazgirt Sonras, Türklerin Kelkit Havzas,na Yerle mesi

Selçuklu kuvvetlerinin Bizans mparatorlu u s,n,r,nda gerçekle tirmi oldu u ak,nlar, Bizans mparatoru Romen Diogenes'i rahatsız etmekteydi. Selçuklu ak,nlar, Bizans mparatorlu u'nun bölgedeki otoritesini sarsarak hâkimiyet alan,n, daralmas,na neden oluyordu. Bunun üzerine Bizans mparatoru Selçuklular,n Anadolu'daki ilerleyi ini durdurmak maksad,yla maiyetindeki kuvvetlerle Selçuklular,n üzerine

¹⁵⁹ El-Hüseyinî, a.g.e., s. 30-32; Tellio lu, a.g.e., s. 80.

¹⁶⁰ *Les Turcs Au Moyen-Age*, s. 20.

¹⁶¹ Bizans Kroni nin verdi i bilgi bu sav, desteklemektedir. Kroni e göre Selçuklu ordular,n,n bölge üzerinde gerçekle tirmi oldu u ak,nlar kar ,s,nda Bizans'ın hâkimiyeti alt,ndaki bölgelerde bir talan hareketi meydana gelmi tir. Selçuklu kuvvetlerinin bu ak,nlar,ndan rahatsız olan Romen Diogenes, topraklar,n, güvenlik alt,na almak için Selçuklular, durdurmak maksad,yla bölgeye ordular sevk etmi tir. Bkz. Mikhail Psellos, a.g.e., s. 253.

¹⁶² Bizans kaynaklar, Malazgirt'e giden süreçte Selçuklular,n yapm, olduklar, ak,nlar,n neredeyse Anadolu'nun tamam,nda gerçekle tini ve bu durumun Bizans mparatorlu u'nu zor durumda b,rakt, ,n, kaydetmektedir. Bkz. Ioannes Zonaras, a.g.e., s. 92.

yürümü ve Malazgirt Ovası'nda 26 Ağustos 1071 yılında cereyan eden savaşta Selçuklu Türkleri tarafından ağır bir yenilgiye uğratılmış, ¹⁶³ ve imparator Selçuklulara esir düşmüştür.

Malazgirt Meydan Muharebesiyle Selçukluların Anadolu'yu vatan edinme süreci daha da hızlanmaya başlamıştır. Bu maluliyet, Bizans imparatorluğu açısından tam anlamıyla felakete eşdeğer bir durum olmuştur. Bundan sonra Selçuklu fetihleri, Bizans sınırlarında kesintisiz olarak ilerleyecek ve Bizans imparatorluğu Selçukluların bu ilerleyişine karşı koyamayacaktır. Yukarıda ifade edildiği üzere Malazgirt öncesi devam eden akınlar, Bizans'ı iyice yıpratmış ve Selçuklular Malazgirt ile birlikte Bizans'ın mukavemet gücünü tamamen kırmışlardır. Bu zaferle birlikte Türklerin Kelkit havzası ve Karadeniz sahil kenarlarıyla olan münasebetleri de hız kazanmaya başlayacaktır.

Selçukluların Malazgirt zaferinden hemen sonra Trabzon bölgesinde faaliyet göstermeye başladıkları, na bir Bizans kroniinde de görülmektedir¹⁶⁴. Selçukluların Trabzon bölgesindeki bu faaliyetleri ancak 1075 yılına kadar devam edebilmiştir. Bizans imparatorluğu üç yıl sonra Trabzon bölgesini Selçuklu kuvvetlerinden geri almıştır¹⁶⁵. Selçukluların Karadeniz bölgesindeki ilerleyişleri sadece Trabzon bölgesiyle sınırlı kalmamıştır, Malazgirt Meydan Muharebesi'nden sonra Trabzon civarı ile birlikte Türkler tarafından ele geçirilen bir başka bölge ise Bayburt'tur¹⁶⁶. Bu şehir, Malazgirt zaferinden sonra Selçuklulara değil, Erzurum'daki Saltuklulara ve bazen de Niksar merkezli Dâni mendlilere tabi olmuştur¹⁶⁷. Bayburt, Kelkit havzasının doğu

¹⁶³ El-Âzîmî, a.g.e., s. 23; bnü'd-Esîr, a.g.e., C. X, s. 71-73; *Urfal, Mateos*, s. 143; Sibt bnü'd-Cevzî, a.g.e., s. 165-173; Ioannes Zonaras, a.g.e., s. 135-137; Mikhael Attaleiates, a.g.e., s. 167-169. Malazgirt Meydan Muharebesi hakkında bilgi veren muasır kaynakların tenkitli bir incelemesi için bkz. Claude Cahen, *Ölçüde Campagne de Mantzikert* d'Après les Sources Musulmanes, *Byzantion*, C. IX, Bruxelles 1934, 613-642. Söz konusu muharebe hakkında bilgi veren slâm kaynaklarının ilgili bölümleri Türkçe tercümesiyle birlikte ne redilmiştir. Bkz. Faruk Sümer-Ali Sevim, *slâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, (*Metinler ve Çevirileri*), TTK Yayınları, Ankara 1988.

¹⁶⁴ Anna Komnena, *Alexiad*, çev. Bilge Umar, nkılâp Yayınları, İstanbul 1996, s. 261; Kaynaklardaki bilgiler Malazgirt Meydan Muharebesi'nden sonra Selçukluların hızla Anadolu'ya girdiğini kaydetmektedir. Özellikle Karadeniz bölgesinde yapılan Türk fütühatı hakkında açık bilgiler bulunmaktadır. Selçuklular bu muharebenin akabinde Karadeniz sahillerinde ilerlemek suretiyle Trabzon havalisine girmişler ve buradaki varlıklarını istila etmişlerdir. Bu bilgiler, Malazgirt Meydan Muharebesi'nden sonra Trabzon bölgesini tamamen ele geçirdiğini söylemekte bir hata olmaz. Bkz. M. E. Meeker, *The Black Sea Turks; Some Aspects of Their Ethnic and Cultural Background*, *International Journal of Middle East Studies*, S. II, London 1971, s. 338; M. Koromila, *The Greeks in the Black Sea*, Panaroma Cultural Society, Athens 1991, s. 179.

¹⁶⁵ Anthony A. M. Breyer, *The Empire of Trebizond and the Pontos*, Variorum Reprints, London 1980, s. 175.

¹⁶⁶ Tellio lu, a.g.e., s. 82.

¹⁶⁷ Osman Turan, *Ölçüde Bayburt*, *Makaleler*, Haz. Altan Çetin-Bilal Koç, Kurtuba Yayınları, Ankara 2010, s. 108.

k,sm,n,n Karadeniz sahili ile bağlantılı olarak önemli bir konuma sahiptir. Selçukluların Bayburt bölgesini ele geçirmiş olması, kuvvetli bir ihtimaldir. Nitekim Trabzon bölgesinde rahat hareket edebilmek için Bayburt havalisinin ele geçirilmiş olması, gerekirdi. Aksi halde, bölge üzerinde bir güç oluşmadan Trabzon havalisinde üç yıl gibi uzun bir süre faaliyet göstermek imkânsızdır.¹⁶⁸

1071 yılında meydana gelen Malazgirt Meydan Muharebesinden Türkiye Selçuklu Devletinin kurulduğu 1075 yılına kadar Anadolu'daki Selçuklu akınları, hızlı bir şekilde devam etmiştir. Selçuklu kuvvetleri Artuk, Afşin ve Porsuk Bey gibi kumandanların yönetiminde Amasya, Erzurum, Erzincan, Çoruh ve Kelkit havzalarında başarıyla akınlar yapmışlardır. Bu akınlar sadece yağma şeklinde cereyan etmemiş, Türkler akın düzenlemiş oldukları havalilere yanlarında büyük Türkmen nüfusunu da getirerek fethettikleri yerlere bu Türkmenleri iskân etmişlerdir.¹⁶⁹

Selçukluların ilerleyişini karşılarında özellikle Kelkit havzasındaki Rum nüfusu, olumsuz bir yönde etkilenmiştir. Selçukluların fethettikleri yerlere büyük ölçekli Türkmen nüfusunu yerle tirmesi üzerine özellikle Kızılirmak ve Yeşilirmak havzasında bulunan Hıristiyan nüfus, Selçukluların ilerleyişini karşılarında buldukları mevkileri terk etmiştir. Bu nüfus hareketliliği, Selçukluların bölgedeki işini kolaylaştırmıştır. Özellikle 1078 ile 1081 yılları arasında III. Nikephoros Botaniates zamanında Türkler Karadeniz kıyılarındaki etkin bir rol oynamışlardır.¹⁷⁰ Hatta bu dönemde Türk fetihleri Karadeniz kıyılarına znik ve Üsküdar'a kadar ulaşmıştır.¹⁷¹

Bizans İmparatorluğu Türk akınları karşısında ekonomik yönden de büyük kayıplar vermiştir. Çünkü Karadeniz bölgesi, Bizans İmparatorluğunun deniz ticareti bakımından oldukça önem taşımaktaydı. İç kesimler ile sahil kesimi arasında cereyan eden ticaret güzergâhında önemli bir durak olan Bayburt'un Türkler tarafından alınması, üzerine Bizans, Trabzon ile Bayburt arasındaki ticari üstünlüğünü yitirmişti.¹⁷² Türklerin ticaret yollarını ele geçirmesi, Trabzon üzerinden Anadolu'ya olan kara

¹⁶⁸ Winfield, a.g.m., s. 165.

¹⁶⁹ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 112.

¹⁷⁰ Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles London 1971, s. 160.

¹⁷¹ Vasiliev, a.g.e., C. I, s. 452.

¹⁷² Tellioğlu, a.g.e., s. 82; Anthony Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, C. I, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington 1985, s. 353.

yolunu kapatm, ve bölgede ticari bakımdan etkili olan talyan tüccarlar, n, n do u ile bat, arasındaki ticari faaliyetleri, Suriye bölgesindeki Latin limanlar, na kaym, t, r. Dolayısıyla Bizans İmparatorluğu üzerine yapılan Türk saldırıları, n, n gerek demografik, gerek iktisadi gerekse de siyasi anlamda Bizans'a olumsuz yönde etkilemi oldu unu söylemek yanı, bir de erlendirme olmaz¹⁷³.

Selçuklu Türklerinin Karadeniz bölgesinde gerçekleştirdiği fetihler ile birlikte bölge üzerindeki Bizans İmparatorluğu otoritesi oldukça zayıflamış, t, r. Bu bölge üzerinde Bizans'ın Haldia valisi olan Theodoros Gabras, Bizans İmparatorluğu otoritesini tekrar sağlaması için oldukça gayret sarfetmiştir¹⁷⁴. Theodoros Gabras, Türklerin bölgedeki hâkimiyetlerini ortadan kaldırmak amacıyla İleriler gelenlerinin desteğini de alarak 1075 yılında Türkleri bu bölgeden çıkarmış, t, r¹⁷⁵. Gabraslar, zayıflayan Bizans nüfuzunu bu bölgede yeniden tesis etmeye çalışmış, yani bir bakıma Bizans İmparatorluğu otoritesini bölgedeki bir hamisi olarak görmeye başlanmış, t, r. 1140 yılına kadar bu bölgede varlığını göstermeleri bunun bir delili olarak kabul edilebilir¹⁷⁶.

Theodoros Gabras'ın bölge üzerindeki bu başarısı, sadece Anadolu'daki Selçuklu saldırıları karşısında zayıf bir duruma düşen Bizans İmparatorluğu'na destek mahiyetinde algılanmamalıdır. Gabraslar, Bizans İmparatorundan ayrı bir siyasi tekül olmak için ileride de görüleceği üzere zaman zaman Bizans'a karşı, Selçuklular ile ittifak yapmış, ve hatta daha sonra da bu bölgede kendi başlıklarını ilan etmişlerdir¹⁷⁷.

Anadolu'daki Selçuklu ilerleyişi buradan da anlaşılabilir, üzere bölge üzerindeki siyasi dengeleri altüst etmiştir. Malazgirt Meydan Muharebesinden sonra hızlı bir şekilde Anadolu'nun dört bir yanına yayılan Selçuklu saldırıları, bu durumu kanıtlar niteliktedir. Çünkü Selçuklular, bu zaferden dört yıl gibi kısa sürede Adalar

¹⁷³ Steven Runciman, *Byzantine Civilisation*, Meridian Books, New York 1961, s. 168-169; Tellio lu, a.g.e., s. 83.

¹⁷⁴ Bizans İmparatorluğu'na bağlı olan Haldia temasını başında Theodoros Gabras isimli bir vali bulunuyordu. İleride görüleceği üzere bu vali, Dâni mendlilerin Kelkit havzasındaki fetihlerinde bu Türkmen beyliğinin karşısında çıkacaktır. Haldia olarak adlandırılan bu thema ise Trabzon merkezli olmak üzere spir, Bayburt, Kelkit, Ulu İnan ve Çoruh havzası gibi bölgelerden müteekkildir. Bkz. Honigman, a.g.e., s. 50-52.

¹⁷⁵ Tellio lu, a.g.e., s. 83.

¹⁷⁶ Anthony A. M. Breyer, "A Byzantine Family: The Gabrates", *University of Birmingham Historical Journal*, S. XII, Birmingham 1970, s. 166-168.

¹⁷⁷ Marianna Koromila, *Pontos-Anatolia*, Lucy Braggiotti Publications, Athens 1989, s. 25.

sahillerine ve Bo azlara kadar ula m, lar¹⁷⁸, bunun yan,nda daha büyük fetihler gerçekle tirmek için znik önlerine gelmi ler ve bu ehri kendilerine ba kent yapm, lard,r. Türklerin znik ehrini ba kent olarak seçmeleri, Türk fetihlerinin Trakya ve Balkanlara do ru devam edece inin göstergesidir. Ayr,ca Türk fetihleri Bizans mparatorlu uğun yan, s,ra tüm Avrupaøy, da oldukça tedirgin etmi tir. Bu geli meler üzerine Avrupa ileride, Türkleri Anadoluødan ç,karmak amac,n, da ta ,yan Haçl, seferlerini tertip edecektir¹⁷⁹.

Sultan Alparslanøn ölümünden sonra 1073 y,l,nda Selçuklu taht,na geçen Sultan Melik âh zaman,nda Kafkaslar ve Anadoluøya tertip edilen ak,nlar, bölgedeki Türk hâkimiyetinin istikrar,n, göstermektedir. Malazgirt Meydan Muharebesiønden sonra 1073 ile 1074 y,llar,nda Sultan Melik âh taraf,ndan Gürcistan üzerine ak,nlar düzenlenmi tir. Sultan Melik âh düzenlemi oldu u bu ak,nlarda muvaffak olamam, t,r. Fakat Kafkas havalisinin, Anadoluødaki Türk ilerleyi i bak,m,ndan önemini iyi kavrayan Sultan Melik âh, 1076 y,l,nda Kafkaslar üzerine bir sefer daha tertip etmi tir¹⁸⁰. Bu seferle birlikte Gürcistan bölgesine giren Sultan Melik âh, ırvan, Arrân, Derbent ve Tiflis bölgelerini ele geçirerek Gürcistanødaki Selçuklu hâkimiyetini tesis etmi tir¹⁸¹.

Sultan Melik âh bu zaferden sonra bölgeyi, Emîr Savteginø b,rakm, t,r¹⁸². Ancak Gürcü Prensi II. Giorgiøn Emîr Savtegin üzerine sald,r,p isyan etmesi üzerine Sultan Melik âh, 1078-1079 y,llar,nda tekrar Gürcistan üzerine yürümü tür. Aras üzerinden Gürcistanøa hareket eden Sultan Melik âh, Somkheth bölgesini ya ma edip bölgedeki kar, ,kl, a son vermi tir¹⁸³. Ancak Sultan Melik âhøn bölgeden ayr,lmas,yla II. Giorgiøn tekrar isyan etmesi üzerine bu sefer, Emîr Ahmed komutas,ndaki bir ordu Gürcistan üzerine gönderilmi tir. Emrindeki kuvvetlerle bölgeye gelen Emîr Ahmed, II. Giorgiøyi Koueløde a ,r bir yenilgiye u ratt,ktan sonra 1080 y,l,nda Erzurum ve Oltu bölgelerinin yan, s,ra di er kasaba ve köyleri i gal ederek bölgedeki çok say,da

¹⁷⁸ Mikhael Attaleiates, a.g.e., s. 202-204.

¹⁷⁹ Mustafa Kafal,, *Anadoluøun Fethi ve Türkle mesi*, Berikan Yay,nlar,, Ankara 2013, s. 30.

¹⁸⁰ Lordkipanidze, a.g.e., s. 75.

¹⁸¹ *Tarih-i Âl-i Selçuk*, s. 23; brahim Kafeso lu, *Sultan Melik âh Devrinde Büyük Selçuklu mparatorlu u*, Ötüken Ne riyat, stanbul 2014, s. 127.

¹⁸² Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s. 303.

¹⁸³ Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s. 306.

Hıristiyanları esir almaları¹⁸⁴. Emîr Ahmed'in Doğu Anadolu'daki bu fetihleri aynı zamanda Kelkit havzası, Doğu bölgelerinde Türk nüfuzunun artmasını sağladı.

Selçukluların Emîr Ahmed komutasında gerçekleştirdiği Gürcistan zaferinin sonucunda çok sayıda ganimet ele geçiren Türkler, bölgeden ayrılarak Arrân'a döndükleri esnada karadonular, Türkmen reisleri Emîr Yakup ve Şah Boriyi, Gürcistan üzerine göndererek bu bölgeye yerleşmelerini tavsiye etmişlerdir¹⁸⁵. Bu iki Türk emîri Karadeniz'e kadar olan tüm sahayı gal etmişlerdir. 1080 yılında Kavak, Acara, Karthili, Ardanuç ve Kütayis havalisine çok sayıda Türk nüfusu getirilerek iskân ettirilmiştir. Karadonular, Mokan bölgesinde geçiren Türkler, ertesi sene tekrar Gürcistan üzerine gelmişlerdir. Türkler bu seferleriyle Çoruh havzası, kaynaklarından Trabzon'a kadar olan geniş bir sahanın hepsini hâkimiyetlerine almışlardır¹⁸⁶. Böylece Selçuklular, Batı Gürcistan'ın tamamını ele geçirmiş oldular¹⁸⁷.

Selçuklu Türklerinin Gürcistan'daki ilerleyişinden bölgenin Hıristiyan nüfusu olumsuz yönde etkilenmiştir. Sadece sahip oldukları mallar, Türklere ganimet olarak kaptırılmakla kalmamış, bunlardan bir kısmını kendi güvenlikleri için bölgenin yüksek yerlerine ve müstahkem kalelere taşımışlardır. Bölge üzerine birkaç kez devam eden bu Türk akınları, aynı zamanda ziraat ile uğraşan köylülere de büyük bir darbe vurmuştur¹⁸⁸. Köylüler, devam eden Türk akınları nedeniyle tarlalarındaki mahsulü toplayamamış ve bir kısmını çareyi göç etmekte bulmuşlardır¹⁸⁹.

Ardından kesilmeyen Türk akınları, karadonuların ülkesini tamamen kaybedeceğini anlayan Gürcü Prensi II. Giorgi, hiç olmazsa ülkesinin bir kısmını elinde tutmak amacıyla Sultan Melik Âhmed'e başvurmuş, bildirmek üzere Şahân'a gitmiştir¹⁹⁰. Sultan Melik Âhmed, Gürcü prensinin kendisine tabi olmasını, vergi vermesini ve ihtiyaç halinde Selçuklulara asker temin etmesini şart koşarak onun ülkesini koruyacağını vaat

¹⁸⁴ Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s. 306-307; Kafesoğlu, *Sultan Melik Âh Devri*, s. 127; Robert W. Thomson, *Rewriting Caucasian History, The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicle, The Original Georgian Texts and the Armenian Adaptation*, Clarendon Press, Oxford 1996, s. 309 vd.

¹⁸⁵ Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s. 307.

¹⁸⁶ Kafesoğlu, *Sultan Melik Âh Devri*, s. 128.

¹⁸⁷ Brosset, *Histoire de la Géorgie*, C. I, s. 346-349; Speros Vryonis, *Nomadization and Islamization in Asia Minor*, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington 1975, s. 50-51.

¹⁸⁸ Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s. 307.

¹⁸⁹ Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism*, s. 283-284.

¹⁹⁰ Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s. 308; Thomson, a.g.e., s. 312 vd.

etmi tir¹⁹¹. Sultan Melik âh, Gürcü prensinin bu artlar, kabul etmesi üzerine kendisine ba l, olan emîrleri bölge üzerine ak,n yapmamalar, konusunda uyarm, t,r¹⁹².

Selçuklular,n Kafkasya ve Do u Anadolu üzerindeki faaliyetleri, Kelkit havzas,ndaki Selçuklu hâkimiyeti bak,m,ndan önem ta ,maktad,r. Selçuklular,n bölge üzerindeki ak,nlar, sayesinde Bayburt, Gümü hane ve Artvin havalisinde yo un bir Türkmen nüfusunun olu tu unu söylemek mümkündür. Selçuklular,n ilerleyi i kar ,s,nda H,ristiyan nüfusun bir bölümü, Erzurum bölgesinin do usundaki yerlere göç etmi , di er bir bölümü ise Bizans mparatorlu u taraf,ndan ba ka bölgelere iskân ettirilmi tir¹⁹³.

Malazgirt Meydan Muharebesi,nden itibaren Anadolu'nun iç kesimlerine ve Kelkit havzas,na olan Selçuklu ak,nlar, aral,ks,z devam etmi tir¹⁹⁴. Selçuklular ak,n yapt,klar, ülkelerde fetih amac,n, güttüklerinden dolayı, kar ,la t,klar, halka toplu halde bir katliam giri iminde bulunmam, lard,r. Zaten dönemin Ermeni, Gürcü ve Süryani kaynaklar,nda da görüldü ü üzere Bizans mparatorlu u'nun despot yönetiminden rahats,zl,k duyan bölge halk,, Selçuklular, adeta bir kurtar,c, olarak görmü tür. Bu anlay, Selçuklu ak,nlar,n,i ini de kolayla t,rm, t,r. Özellikle Kelkit havzas, olarak adland,r,lan bölgenin Türklerin hayat standartlar,na uygun özellikler ta ,mas,, bu bölgenin Türkle me sürecini artt,ran en önemli amildir. Selçuklular,n Malazgirt Muharebesi,nden sonra Bayburt, Erzurum, Erzincan, Niksar, Amasya ve Sivas civar,nda çok say,da köy kurarak bölgeyi bay,nd,r hale getirmesi, bu sav, destekler niteliktedir¹⁹⁵. Selçuklular,n bu h,zl, ilerleyi leri kar ,s,nda art,k Bizans mparatorlu u'nun yapabilece i pek bir ey kalmayacakt,r.

¹⁹¹ Brosset, *Gürcistan Tarihi*, s. 308-309.

¹⁹² Kafeso lu, *Sultan Melik âh Devri*, s. 128; W.E.D. Allen, *A History of the Georgian People from the Beginning down to the Russian Conquest in the Nineteenth Century*, Routledge-Paul, London 1971, s. 94.

¹⁹³ Tellio lu, a.g.e., s. 87; Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism*, s. 169, 179.

¹⁹⁴ Türklerin Anadolu'daki ilerleyi ini Anonim bir Bizans kroni i şöyle tasvir etmektedir: ö Kara ve deniz, sanki bütün dünya kâfir barbarlar (Türkler) taraf,ndan i gal edildi ve ,ss,zla t,r,ld,. Onlar arkøn (Anadolu) bütün köylerini, evleri ve kiliseleriyle birlikte ya ma ettilerö. *Bibliotheca Graeca*, C. VII, Haz. Sathas, (1894), s. 169; Bkz. Turan, a.g.e., s. 282.

¹⁹⁵ Yinanç, a.g.e., s. 133.

II. BÖLÜM

BEYL KLER ZAMANINDA KELK T HAVZASINDAK FAAL YETLER

1. Dâni mendliler Dönemi

1. 1. Dâni mendli Beyli iinin Kurulu u ve Dâni mend Gazi

Dâni mendliler, 1071-1175 y,llar, aras,nda Niksar merkez olmak üzere Orta Karadeniz bölgesinin güney kesimlerine hâkim olmu bir Türk beyli idir¹⁹⁶. Bu Türk beyli ine ismini veren Dâni mend Gazinin esas ismi Melik-i Muazzam Dâni mend Ahmed Gazi (Taylû) b. Ali et-Türkmânîdir¹⁹⁷. Kendisi Azerbaycan havalisinde ya am, olan bir Türkmen ailesine mensup olup, 1064 y,l,nda Büyük Selçuklu Sultan, Alparslanın emrine girmi , Bizans ve Gürcüler üzerine düzenlenen seferlerde yi itli i ve çevikli i ile dikkatleri üzerine çekerek Sultan Alparslanın en gözde komutanlar,ndan birisi olmu tur¹⁹⁸.

Muhtelif kaynaklar Dâni mend Gazinin Malazgirt Meydan Muharebesinde büyük bir ba ar, gösterdi ini ve bu sebeple Sultan Alparslanın ona Niksar, Tokat, Elbistan, Sivas, Amasya, Kayseri ve Zamant, gibi bölgeleri iktâ olarak verdi ini kaydetmektedir¹⁹⁹. 1074 y,l,ndan itibaren bu zikredilen bölgelerde Büyük Selçuklu Ba bu u Artuk Bey, Ye il,rnak ve Kelkit havalisinden zmitæ kadar uzanan havalide Bizansø a ,r darbeler indirmi tir. Fakat Büyük Selçuklu Sultan, Melik âh taraf,ndan Anadoluđaki fetih görevinden al,narak ranıdaki Hulvan (Lûristan) Selçuklu valili ine atanm, ve isyan halindeki Ahsa Karmatîlerine kar , bir seferle görevlendirilmi tir²⁰⁰. Artuk Beyın geri ça r,lmas,ndan sonra onun bo b,rakt, , bu sahalarda Dâni mend

¹⁹⁶ C. E. Bosworth, *slâm Devletleri Tarihi*, çev. Erdo an Merçil-Mehmet p irli, O uz Yay,nlar,, stanbul 1980, s. 167.

¹⁹⁷ ihâbeddîn b. Fazlullâh el-Ömerî, *Mesâliküđ-ı ebsâr fi Memâliküđ-ı emsâr*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yay,nlar,, stanbul 2014, s. 234; Abdülkerim Özayd,n, ödâni mend Gaziö, *D A, C. 8*, stanbul 1993, s. 467.

¹⁹⁸ Müneccimba , a.g.e., C. II, s. 143-144; Abdülkerim Özayd,n, ödâni mendlilerö, *D A, C. 8*, stanbul 1993, s. 169; Tellio lu, a.g.e., s. 88.

¹⁹⁹ Re idüđ-dîn Fazlullah, *Camiiüđ-Tevârih*, çev. Erkan Göksu-H. Hüeyin Güne , Selenge Yay,nlar,, stanbul 2011, s. 118; Mâhmud b. Muhammed el-Kerîm Aksarâyî, *Müsâmeretüđ-Ahbâr ve Müsâyeretüđ-Ahyâr*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yay,nlar,, Ankara 2000, s. 13; Osman Turan, *Selçuklular Zaman,nda Türkiye*, Turan Ne riyat Yurdu, stanbul 1971, s. 112.

²⁰⁰ Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanlar,: Af ,n, Ats,z, Artuk ve Aksungur*, TTK Yay,nlar,, Ankara 2011, s. VIII; brahim Kafeso lu, *Sultan Melik âh Devri*, s. 68-69.

Gazi fetih hareketlerine memur edilerek Kelkit havzası, bir kış, ile yani Niksar havalisi ve a , Ye il, rnak yöresini yani Amasya ve çevresini sahile kadar açm, t,r²⁰¹.

Dâni mendlilerin fetih hareketlerinin üç kol halinde ilerledi ini söylemek mümkündür. Bu fetihler güneyde Toroslara; kuzeyde Karadeniz k,y,lar,ndan Bo azlara; bat,da ise Ankaraya kadar uzanan bir sahay, imlemektedir²⁰². Dolay,s,yla kurulu sürecinin akabinde bu Türkmen beyli inin s,n,rlar,n,n Tokat, Niksar, Elbistan ve Malatyaoy, içine alan ve kuzeybat,s,nda ise bir zamanlar Bizansın Komnena hanedanl, ,n,n be i i olan Kastamonuya kadar geni ledi i görülmektedir²⁰³.

Türkiye Selçuklu Sultan, Süleyman ahın Marmara sahillerine kadar uzan,p hâkimiyet alan,n, geni leterek devletin temellerini sa lamla t,rd, , esnada K,z,l,rnak ve Ye il,rnak bölgesinde fetihlere giri en Dâni mend Gazinin ahsiyeti ve devletin kurulu y,llar,, kaynaklar,n kifayetsizli i nedeniyle karanl,кта kalmaktad,r²⁰⁴. Bu müphemli e ra men onun Büyük Selçuklu Sultanı Melik âhın otoritesine tabi oldu u konusunda bir ihtilaf yoktur²⁰⁵. Siyasi bir figür olarak meydana ç,k, , hakk,nda tatminkâr kaynaklar olmasa da Dâni mend Gazinin ilerleyen dönemlerde Kelkit havzas,nda yapt, , faaliyetler ve H,ristiyan unsurlar ile olan mücadelesi destanî mahiyette olan Dâni mend-Nâmeoye ve devrin di er kaynaklar,na aksetmi tir²⁰⁶.

²⁰¹ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 112; Yinanç, a.g.e., s. 81.

²⁰² Cahen, a.g.e., s. 103.

²⁰³ Tamara Talbot Rice, *The Seljuks In Asia Minor (Anadolu Selçuklu Tarihi)*, çev. Tuna Kaan Ta tan, Nobel Yay,nlar,, Ankara 2015, s. 51; Tellio lu, a.g.e., s. 88-89.

²⁰⁴ bn Bibinin bu konudaki de erlendirmeleri öyledir: öf Emîr Dâni mend gibi büyük emîrler hakk,nda kesin bilgim yoktu. Onlar hakk,nda yaz,lan tarih kitaplar,n,n anla ,lmas, çok zor oldu u için onlardan faydalanma imkân, da bulamad,k. Üstelik eski zamanlardan gelen sözlü rivayetler ise çeli kili ve tutars,z idiö. Bkz. El-Hüseyin B. Muhammed B. Ali El-Caferi Er-Rugadi bn bibi, *el Evamiriüđ-Alaıye fid-Umuriğ-Alaıye (Selçuk-Nâme)*, C. I, Haz. Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanl, , Yay,nlar,, Ankara 1996, s. 29; Turan, *Selçuklular Zaman,nda*, s. 112-113.

²⁰⁵ Malazgirt Meydan Muharebesine kat,lan Dâni mend Gazinin gerek Sultan Alparslan gerekse de Sultan Melik âhı metbu tan,d, , muhakkakt,r. Bkz. Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK Yay,nlar,, Ankara 1989, s. 140.

²⁰⁶ Dâni mend-Nameoye göre Dâni mend Gazi ve Sultan Turasan halifenin emriyle Anadoluoya gaza için gönderilmi tir. Onlar da gaza arkada lar, Çavuldur Çaka, Kara-Tonga, Hasan, Süleyman, Eyüp ve Abdurrahman ile birlikte Malatyađdan Sivasđ do ru hareket ederler. Alıs (K,z,l,rnak) suyunu geçip Sivasđa gelirler. Dâni mend Gazi Sivasđ alm, ve buray, bay,nd,r hale getirterek gazilerin üssü haline getirmi tir. Daha sonra Süleyman, Numan, Eyüp ve Kara Hasan ile birle erek Ye il,rnak havzas,n, fethetmeye ba lar. Sinopđtan gelen 60.000 ki ilik Frenk ve Rus ordular, kar ,lar,na ç,karsa da gaziler Tokatđ fethederler. Daha sonra halife ferman, sancak ve deve yükleriyle hazineler gönderir ve ard,ndan Amasya ve Turhal al,n,r. Dâni mend Gazi Niksar üzerine yürür ve Canik Beyi Matrobid (Taronite) Trabzon çerisinde ve Ermeni sipahilerini toplayarak 80.000 ki i ile Niksar önüne gelir. Uzun bir muhasaradan sonra Niksar fethedilir. Bundan sonra Melik Ahmed Gazi Canik üzerine sefere ç,k,p Harkümbed kalesini ku at,r. Bulgar hududuna kadar ülkelerin fethi için Artuhî, Süleyman ve Abdurrahman memur edilir. Fakat Trabzon, gürcü ve Ermeni beyleri büyük bir ordu ile onlar, çekilmeye zorlayarak Niksarđa kadar takip eder. Dâni mend Gazi meydana gelen sava ta birçok arkada ,n, kaybeder

Dâni mendliler, 1080 y,l,nda Sivas ve havalisini aldıktan sonra Gürcü, Rum, Ermeni ve Franklardan olu an bir ordu ile sava arak ülke s,n,rlar,n, Çorum, Osmaniç,k, Kastamonu ve Amasyaya kadar geni letmekle birlikte Canikø (Samsun/Amisos) fethetme e çal, arak sa lam, , ile bilinen Helikbend (Harkümbed) kalesini ku atm, lar fakat bu ku atma ba ar,s,zl,kla sonuçlanm, t,r. kinci bir ku atma esnas,nda ise Dâni mend Gazi, Canik Beyi Manoløun kendisine isabet eden bir okuyla yaralanm, ve akabinde Niksarø götürölmü se de burada hayat,n, kaybetmi tir²⁰⁷. Bu ilk Türk ak,nlar, s,ras,nda Samsun ele geçirilemedi i için kente 3 km uzakl,кта bir kale in a edilerek H,ristiyanlar,n elindeki m,nt,kan,n zapt edilmesi amaçlanm, , fakat bu da mümkün olmam, t,r²⁰⁸.

Dâni mend Gazin ölümü sonras,nda halefleri Kelkit havzas, ve di er bölgelerde fetih hareketlerini h,zl, bir ekilde devam etmi tir. Dâni mend Gazi ve haleflerinin özellikle Kelkit havalisindeki fetihleri bölgedeki H,ristiyanlar, zor durumda b,rakmakla birlikte bu Türk fütuhât, söz konusu havalinin Türkle mesi bak,m,ndan büyük bir ehemmiyet arz etmi tir²⁰⁹. Bu suretle Dâni mendliler, yapm, olduklar, ak,nlar sayesinde Ye il,rnak ve Kelkit havalisi ile Çorum ve Samsun arazisini içine alan sahada bir hâkimiyet kurmakla birlikte Canik havzas,ndaki birçok kaleyi de haraca ba lam, lard,r²¹⁰.

1. 2. Gümü tegin Dönemi (1085-1105)

Dâni mend Gazin 1085 y,l,nda ölümünden²¹¹ sonra yerine geçen o lu Gümü tegin döneminde hanedanl,k daha da güçlenmi tir. Türkiye ve Suriye Selçuklular, aras,ndaki mücadelelerden faydalanarak hâkimiyet sahas,n, geni leten Gümü tegin, Bizansda ve özellikle Haçl,lar ile yap,lan sava larda Türkiye Selçuklu Sultan, I. K,l,çarslanøn müttefiki olarak önemli bir rol oynam, t,r²¹². Bizans

---

ve askeri azal,r. Yine de Niksarø kurtar,r ve Canik seferine giri ir. Bkz. *Dâni mend-Nâme*, Haz. Necati Demir, Akça Yay,nlar,, Ankara 2004, s. 66, 87-88, 89, v.d.; Turan, *Selçuklular Zaman,nda*, s. 123-124, 125-126.

²⁰⁷ *Dâni mend-Nâme*, s. 266-267; Müneccimba ,, a.g.e., C. II s. 147-150; brahim Tellio lu, *Ikça dan Osmanl,lara Samsun*, İkad,m Belediyesi Kültür ve Sosyal ler Müdürlü ü Yay,nlar,, Samsun 2012, s. 103.

²⁰⁸ Tellio lu, *Osmanl, Hâkimiyetine Kadar*, s. 90.

²⁰⁹ Demetrius J. Georgecas, *The Names for the Asia Minor Peninsula*, Hiedelberg 1971, s. 87.

²¹⁰ Süryani Patrik Mihail, a.g.e., C, II, s. 38; Yinanç, a.g.e., s. 156.

²¹¹ Müneccimba ,, a.g.e., C, II, s. 151.

²¹² Özayd,n, a.g.m., s. 469.

mparatorlu u ise s,n,rar,na sürekli ak,nlar düzenleyerek özellikle Kelkit havzas,ndaki hâkimiyet sahas,n, daraltan Dâni mendliler ve onlar,n müttefikleri olan Türkiye Selçuklular,n, ortadan kald,rmay, dü ünerek Türkler taraf,ndan ele geçirilen topraklar,n, geri almak istemi tir²¹³. Bu esnada Bayburt üzerine düzenlenen Türkmen ak,nlar, nedeniyle Dâni mendliler ve Bizans aras,nda s,cak çat, malar devam etmi tir.

ehir k,sa bir süreli ine Bizans mparatoru I. Alexios Komnenos'un Trabzon valisi Theodoros Gabras taraf,ndan i gal edildiyse de 1098 y,l,nda Gümü tegin'in o lu smail, Trabzon Rumlar,n, müthi bir bozguna u rat,p bu ehri Dâni mendli hâkimiyetine sokmu tur²¹⁴.

Gümü tegin, Türkiye Selçuklu Sultan, I. K,l,çarsları'nın bat,da Bizanslı,lar, znik önünde Haçlı,lar ve di er Selçuklu devletleriyle olan me guliyetinden yararlanarak Kelkit havzas,nda fetihlerine devam etti i esnada 1098 y,l,nda büyük bir ordu ile Sivas'tan Malatya üzerine sefere ç,kt,. Gümü tegin üç y,l süren Malatya muhasaras,nda yazlar, gelip ehri muhasara ediyor, k, lar, ise Sivas'a geri dönüyordu. Malatya Beyi Ermeni Gabriel, Türkler kar ,s,nda tutunamayaca ,n, anlay,nca Antalya Haçlı, Prensi Bohemond'a elçiler göndererek bir anla ma mukabilinde ehri ve güzelli i ile me hur olan k,z, Morfiaçy, kendisine vermeyi teklif etti. Bu fırsat, kaç,rnak istemeyen Bohemond birçok haçlı, reislerini ve bir k,s,m Ermeni prenslerini toplayarak Malatya'ya do ru hareket etti. Haçlı,lar, ilk etapta sevinçle kar ,layan fakat sonras,nda onlar,n zulümlerini gören Ermeniler, Haçlı,lar,n ilerlemesinden rahats,z olmaya ba lam, lard,. Bunun üzerine Ermeniler, Gümü tegin'den yardım talep ettiler. Böylece Gümü tegin maiyetindeki kuvvetlerle Malatya üzerine yürüyerek Haçlı, kuvvetlerine a ,r bir darbe indirmi ve Antalya Prensi Bohemond'u esir alm, t,r. Bohemond ile birlikte birçok esir önce Sivas'a, oradan da Niksar'a gönderilmi ve Niksar kalesine hapsedilmi tir²¹⁵.

Gümü tegin'in Sivas'a dönmesinden sonra Malatya Beyi Gabriel, Urfa Kontu Boudouin'i Malatya'ya davet etmi ve onun hâkimiyetini kabul ederek k,z, Morfiaçy,

²¹³ Tellio lu, *Osmanlı, Hâkimiyetine Kadar*, s. 90.

²¹⁴ smet Miro lu, a.g.m., s. 226; Osman Turan, *Do u Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Nak, lar Yay,nevi, stanbul 1980, s. 57-58; Turan, *Selçuklular Zaman,nda*, s. 136.

²¹⁵ Süryani Patrik Mihail, a.g.e., C. II, s. 55-56; İbn Kalânîsî, *Zeylû Tarihi Dima k*, çev. Onur Özda , Türkiye Bankas, Kültür Yay,nlar,, stanbul 2015, s. 7; *Urfal, Mateos*, s. 205; El-Âzîmî, a.g.e., s. 38; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. X, s. 247; Ermeni Müverrihi Vardan, 1110 y,l,nda Antalya Haçlı, Prensi Bohemond ile sava an hükümdar,n Dâni mend Gazi oldu unu kaydetmektedir. Fakat bu bilgi hatal, olup, Bohemond ile sava an ki inin dönemin di er kaynaklar,nda da görülece i üzere Dâni mend Gazi'nin o lu Gümü tegin oldu u aç,kt,r. Bkz. Müverrih Vardan a.g.e., s. 188-199; Özeyd,n, a.g.m., s. 469-470; Turan, *Selçuklular Zaman,nda*, s. 136-137; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret I ,ltan, TTK Yay,nlar,, Ankara 2011, s. 337.

ona vermi tir. Gümü tegin ise yeni bir haçl, kuvvetinin Niksar üzerine yola ç,kmas, ve Malatya Beyi Gabrielın Urfa kontu Boudouinın himayesine girmesi dolay,s,yla bir süreli ine Malatyaın, n fethini ertelemek zorunda kalm, t,r²¹⁶.

Haçl,lar Malatyaıda ma lup olmu ve nihayetinde Antalya Haçl, Prensi Bohemond Niksar kalesinde esir edilmi se de I. Haçl, Seferinin ba ar,yla ulaş, Avrupaıda büyük bir yank, uyandırm, ve 1101 y,l,nda Lombardlar, Frans,zlar ve Almanlar,n kat,ld, , yeni bir Haçl, Seferi ba lam, t,r. Bu yeni ve büyük Haçl, ordusunun İstanbula geldi ini haber alan Türkiye Selçuklu Sultan, I. K,l,çarşlan, Dâni mendlilerâ durumdan haberdar etmi tir. Bu haber üzerine endi eye kap,lan Gümü tegin, mü terek dü manlar,na kar , I. K,l,çarşlan ile birle erek harekete geçme karar, alm, t,r. I. K,l,çarşlan ayn, zamanda Halep Selçuklu Meliki R,dvan, Artuklu Belek ve Harran Emîri Karacaın, n da deste ini sa lam, t,r. 1101 y,l,nda birbiri ard,na Anadoluya giren bu Haçl, ordular, Türkiye Selçuklu Devletinin topra , olan Ankaraıy, ele geçirdikten sonra Amasya ve Niksarâ gitmek üzere Çank,r, istikâmetine yönelmi lerse de I. K,l,çarşlan, Gümü tegin, Belek, R,dvan ve Karacaın, n kumandas,ndaki 20.000 ki ilik Türk ordusu taraf,ndan Merzifon yak,nlar,nda büyük bir bozguna u rat,lm, lard,r²¹⁷.

Türkiye Selçuklular,n, n ve Dâni mendlilerin 1101 y,l,nda Haçl,lara kar , kazanm, olduklar, bu ba ar, arka planda Kelkit havzas,ndaki Türk varl, , aç,s,ndan son derece önem ta ,maktad,r. Bu ma lubiyet Haçl, kuvvetlerinin yard,m,yla Türklerin fetih hareketlerine engel olabilece ini dü ünen Bizans mparatoru I. Alexios Komnenosın umutlar,n, hüsrana u ratm, t,r.

Gümü tegin, Haçl,lara kar , gösterdi i ba ar,lardan sonra daha önce ku att, , fakat Haçl, tehlikesi sebebiyle ele geçiremedi i Malatya üzerine sefere ç,kmaya karar vermi tir. Buna mukabil Malatya hâkimi Ermeni Gabriel de Urfa Haçl, kontu Boudouinın himayesi alt,na girmi ti. Ayn, zamanda Malatya sakini olan Süryaniler ve

²¹⁶ I. ve II. Haçl, Seferleri Vekayinâmesi, çev. Vedii İmen, Yaba Yay,nlar,, İstanbul 2005, s. 15-16; Turan, Selçuklular Zaman,nda, s. 138; I ,n Demirkent, Urfa Haçl, Kontlu u Tarihi (1118-1146), C. II, TTK Yay,nlar,, Ankara 1994, s. 19.

²¹⁷ Urfal, Mateos, s. 218; El-Âzîmî, a.g.e., s. 56-58; Anna Komnena, a.g.e., s. 346-347; Müverrih Vardan, a.g.e., s. 189; Yusuf Ayönü, Selçuklular ve Bizans, TTK Yay,nlar,, Ankara 2014, s. 98-99; I ,n Demirkent, Türkiye Selçuklu Hükümdar, Sultan I. K,l,çarşlan, TTK Yay,nlar,, Ankara 2014, s. 40-46; Özeyd,n, a.g.m., s. 470; Steven Runc,man, Haçl, Seferleri Tarihi, C. II, çev. Fikret I ,tan, TTK Yay,nlar,, Ankara 2008, s. 19 v.d. ; Claude Cahen, La Syrie du Nord a l'époque des Croisades et la Principauté Franque d'Antiche, Librairie Orientaliste Paul Geuthner 12, Rue Vavin, Paris 1940, s. 230.

Ermeniler Gabriel'ın despot yönetiminden son derece rahatsızlık duymakla birlikte bu yönetimin son bulması, ümidiyle Türklerin Malatya üzerine sefere çıkmaları, arzularlardı. Halkın yönetim baskındaki sorunları, şehirde baş gösteren ekonomik buhranlar da törpülüyordu. Şehirdeki bu ahval üzerine Gümüştegin, emrindeki kuvvetlerle Malatya önlerine geldi. Bu sırada Gabriel'ın askerlerinden bir kısmının da ihaneti üzerine iyice zayıf düşen şehrin kapıları, Türklere açıldı.²¹⁸ 1101 yılında gerçekleşen bu fetihten sonra Haçlıların Fırat havzasındaki yayılma emelleri zorlaştı ve daha önce I. Kılıçarslan tarafından kuşatılan fakat Haçlıların zıknan muhasarası sebebiyle sonraya bırakılan Malatya bir Türk beldesi olma hüviyeti kazanmıştı.²¹⁹

Gümüştegin'in Malatya'ya gelmesi, bu şehir üzerindeki emelleri dolayısıyla Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan ile araları bozulmasına neden oldu. Gümüştegin'in Malatya'ya gelmesinden rahatsız olan I. Kılıçarslan, Doğu'daki konumunu kuvvetlendirmek adına Bizans İmparatoru I. Alexios Komnenos ile anlaşma yoluna gitmişti. I. Kılıçarslan'ın kendisiyle ittifak yapma tebbüsü İmparator I. Alexios Komnenos'un da iktidarine gelmekteydi. Çünkü İmparator, Dâni mendlilerin Niksar kalesine hapsedtiği Antalya Haçlı Prensi Bohemond'u kendi siyasi otoritesine karşı bir engel olarak görüyordu. I. Alexios Komnenos ile I. Kılıçarslan arasındaki bu ittifak üzerine Dâni mendli Gümüştegin esir Bohemond ile bir ittifak yapma yoluna gitmişti. Hatta Bohemond kendisinin serbest bırakılması halinde Gümüştegin'in sadık müttefiki olacağını beyan etmişti ve bu anlaşma sonucunda 100.000 dinar fidye karşılığında serbest bırakılarak Antalya'ya gönderilmişti.²²⁰

Bu ikili ittifakın neticesinde I. Alexios Komnenos, Antalya sahilleri üzerine bir ordu göndererek Tarsus ve Adana şehirlerini işgal etmişti. Bizans İmparatorunun müttefiki olan I. Kılıçarslan ise 1103 yılında Dâni mendlilerle karşı karşıya gelerek Gümüştegin'in Maraş civarında aldığı bir yenilgiye uğratılmış ve akabinde Ermenilerin daveti üzerine Elbistan'ı hâkimiyeti altına almıştı.²²¹

²¹⁸ Abûl-Farac, Gümüştegin'in şehre girmesinden sonra buradaki ahaliye dokunmadığını, hiç kimsenin öldürülmesine müsaade etmeyerek bütün ahaliyi kendine ait saydığını ve herkesi evine gönderip kendi ülkesinden getirdiği gibi malzemelerini ahaliye verdiğini ve onun zamanında Malatya şehrinin birçok nimetlere nail olduğunu kaydeder. Bkz. Gregory Abûl-Farac, a.g.e., C. II, s. 342; bnü'l-Esir, a.g.e., C. X, s. 248; *I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinâmesi*, s. 16; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 141-142.

²¹⁹ Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 142.

²²⁰ *I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinâmesi*, s. 15; *Urfal, Mateos*, s. 221-222; bnü'l-Esir, a.g.e., C. X, s. 281; Süryani Patrik Mihail, a.g.e., C. II, s. 57; Demirkent, a.g.e., s. 55-56; Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 100; Ostrogorsky, a.g.e., 337-338.

²²¹ Aksarâyî, a.g.e., s. 21; bn Kalânîsî, a.g.e., s. 13;

Gümü teğin I. K,İ,çarşlan kar ,s,nda ald, , bu yenilgi onun nüfuz ve kudretini büyük ölçüde sarsm, t,r. Bu durum ayn, zamanda Gümü teğin sürekli mücadele halinde bulundu u Trabzon Dükal, , ve sahil Rumlar, üzerindeki otoritesinin de zayıflamasına neden oldu tur²²².

1. 3. Emîr Gazi Dönemi (1105-1134)

Gümü teğin 1105 y,İ,nda ölümünden sonra onun on iki o lundan biri olan Emîr Gazi, Dâni mendli Beyli ğinin başına geçmi tir²²³. Gümü teğin ölümünü fırsat bilen I. K,İ,çarşlan ise bu durumdan yararlanarak Malatya üzerine yürüyerek ehri zapt etmi tir²²⁴.

Türkiye Selçuklu Sultan, I. K,İ,çarşlanın 1107'de ölümü²²⁵ üzerine Selçukluların siyasi gücü ve birli ği zayıflamaya başlamış, t,r. Dâni mendli Emîr Gazi ise bu fırsat, de erlendirmek suretiyle Anadolu'daki siyasi gücünü arttırarak sınırlarını genişletme yoluna koyulmu tur. Ayn, zamanda I. K,İ,çarşlanın oğulları arasında hakimiyet mücadelelerinde K,İ,çarşlanın oğullarından damad, İzzeddîn Mesûd'u destekleyerek onun Türkiye Selçuklu Devleti'nin başına geçmesini sağlamış, t,r. Bu sayede Dâni mendliler kuvvetlenerek Türkiye Selçuklu Devleti'ne karşı üstünlük kazanmaya muvaffak olmuşlardır²²⁶.

Dâni mendlilerin Haçlı tehlikesini önledi ği zamanlarda Kelkit havzasında gerçekleşen olaylar, Dâni mendlilerin bölgedeki gücünü muhafaza etti ğini kanıtlar niteliktedir. Önceleri Bayburt'u ele geçirmek için Dâni mendliler ile mücadele etmeye çalışmış olan Gabraslar, bu sefer kendi başlımsız devletleri için Bizans'a karşı yürüttükleri mücadelede Dâni mendlilerin himayesine girmeye çalışmış, t,r. Anna Komnena'nın verdiği bir bilgiye göre 1106 y,İ,nda Trabzon'da askeri vali olan Gregorios Taronites

²²² Turan, *Selçuklular Zamanında*, s.145; Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdar, Sultan I. K,İ,çarşlan*, s. 58.

²²³ *Urfal, Mateos*, s. 225; Gregory Abûl-Farac, a.g.e., C. II, s. 345.

²²⁴ Abûl-Farac, I. K,İ,çarşlanın emrindeki kuvvetlerle Malatya önlerine gelerek ehre kuzeydoğu tarafından saldırdı, n, ilk etapta iddetteli bir muharebeden sonra k,İ,ç kuvveti yerine antlaşma yolu ile ehri aldı, n, ve hiç kimseye zarar vermedi ğini kaydeder. Ayn, zamanda ehrin 1106 y,İ,nda alındı, n, beyan eder. Bkz. Gregory Abûl-Farac, a.g.e., C. II, s. 345; Süryani Patrik Mihail, a.g.e., C. II, s. 59-60; Fakat İzzeddîn Demirkent'e göre Malatya'nın ele geçirilmesinin tarihi eldeki verilerin yetersizli ği nedeniyle belirsizdir. Demirkent ayn, zamanda ehrin 1105 veya 1106 y,İ,nda ele geçirilebildi ği ihtimali üzerinde durmaktadır. Bkz. Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdar, Sultan I. K,İ,çarşlan*, s. 58.

²²⁵ Gregory Abûl-Farac, a.g.e., C. II, s. 347; Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 248.

²²⁶ Süryani Patrik Mihail, a.g.e., C. II, s. 63; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 148; Sevim-Merçil, a.g.e., s. 541.

devlete ba kald,rd, , zaman, arkîkarahisarâ giderek Dâni mendlilerle ittifak yapmaya çal, m, fakat Bizans mparatorunun gönderdi i Ioannes'ın kuvvetlerinden kurtulamayıp yakalanarak stanbulâ gönderilmi tir²²⁷.

Güneydo u Anadolu, Suriye ve Filistin'de Haçlılar ile mücadeleler devam ederken Erzincan, Kemah ve Divri i bölgesinin hâkimi olan Mengüceklî şak ve Malatya Selçuklu Meliki Tu rul Arslan aras,nda bir anla mazlık cereyan etmi ve Mengüceklîler aleyhine toprak kayb, söz konusu olmu tur. Memleketinin istilaya u raması, üzerine Mengüceklî şak, Trabzon Rum Dükü Konstantinos Gabras'da, Selçuklular,ın yan,nda yer alan Dâni mendli Emîr Gazi'ye kar , bir anla ma yapm, t,r. Tu rul Arslan ve Artuklu Belek ise kendilerine kar , olu turulan bu ittifaka kar ,l,k Emîr Gazi ile anla maya varm, t,r. Bunun üzerine 1120 y,l,nda Gümü hane yak,nlar,ndaki iran bölgesinde meydana gelen sava ta şak ve Gabras yenilgiye u ray,p, tutsak edilmilerdir²²⁸.

Bölgedeki bu mücadelenin arka plan,nda Kelkit havzas,na hâkim olan Dâni mendlilerin bölgedeki mukavemetlerinin k,r,lması,na yönelik sebeplerin oldu u da dü ünülebilir²²⁹. Bu zaferden hareketle Danni mendlilerin Kelkit havzas,ndaki konumları,ın, kuvvetlendirdiklerini söylemek mümkündür.

Dâni mendli Emîr Gazi, k,z,ın, vermek suretiyle Türkiye Selçuklular, ile akrabalık tesis ederek Anadolu'da cereyan eden olaylara daha çok müdâhil olmaya ba lam, t,r. Hatta Belek'ın 1124 y,l,nda ölümünden sonra Selçuklular,ın Malatya Meliki Tu rul Arslan ile Harput Emîri Süleyman aras,ndaki anla mazlıklardan yararlanarak Malatya üzerine yürümü ve uzun bir muhasaradan sonra 1124 y,l,nda ehri ele geçirmi tir²³⁰. Aynı zamanda Sultan I. Mesûd, kay,ıpederi Emîr Gazi ile birlikte hareket ederek karde leri ahin âh, Arap ve Malatya Sultan, Tu rul Arslanâ kar , taht,ın, kazan,p onlardan kurtulurken Dâni mendli hükümdar, da bu sayede Konya havalisi hariç olmak üzere Malatya'dan Sakarya boylar,na kadar bütün Selçuklu beldelerini Dâni mendli devletine ba lam, ve Anadolu'da önemi haiz derecede bir

²²⁷ Anna Komnena, a.g.e., s. 380-381; Tellio lu, *Osmanlı, Hâkimiyetine Kadar*, s. 91; Cahen, *Osmanlılardan Önce*, s. 103; Batılı ara tırmacılar,ara göre 1106 y,l,nda arkîkarahisarâ hâkim olan Gregory Taronites, Dâni mendlilerin müttefiki olarak kabul edilmi ve bu bölge Dâni mendli ülkesinin s,n,rları, içerisine dâhil edilmi tir. Bkz. Anthony Bryer-David Winfield, a.g.e., C. I, s. 148.

²²⁸ Gregory Abû'î-Farac, a.g.e., C. II, s. 356; Süryani Patrik Mihail, a.g.e., C. II, s. 75; Sevim-Merçil, a.g.e., s. 540.

²²⁹ Turan, *Selçuklular Zaman,nda*, s. 163.

²³⁰ Süryani Patrik Mihail, a.g.e., C. II, s. 89; *I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinâmesi*, s. 31.

kudrete sahip olmu tur. Anadolu'nun en güçlü devleti haline gelen Dâni mendliler, 1129 y,l,na gelindi inde Ankara, Çank,r,, Kastamonu ve Karadeniz sahillerini kontrolleri alt,na alm, lard,r²³¹. Emîr Gazi'nin 1130 y,l,nda Karadeniz sahillerine düzenledi i ak,nlar kar ,s,nda Rum valisi Casianos'un Dâni mendli emîrine birçok kaleyi teslim etmesi, Karadeniz sahillerindeki Dâni mendli egemenli inin ne derece kuvvetli oldu unu göstermektedir²³².

Bizans mparatoru I. Alexios Komnenos'un 1118 y,l,nda ölümü üzerine imparatorlu un ba ,na o lu Ioannes Komnenos geçmi tir. mparator Ioannes, Karadeniz bölgesinde Dâni mendlilerin ilerlemesinden rahats,zl,k duyup 1130 y,l,nda Kastamonu'yu ku atarak ele geçirmi tir. Bunun üzerine Emîr Gazi, büyük bir orduyu Kastamonu üzerine yollayarak ehri ku atm, ve Bizans kuvvetlerini ehirden ç,karak Kastamonu'ya tekrar hâkim olmu tur²³³.

Bizans mparatoru Ioannes'in d, politikas,, do u bölgelerine hâkim olmak ve Türklerin bölgedeki güçlerine son vererek onlar, buradan ç,karmak yönündedir. Dâni mendli Emîr Gazi hayatta iken bu dü ünmesini gerçekle tiremeyen mparator Ioannes, Emîr Gazi'nin 1134 y,l,nda ölümünden sonra harekete geçerek Karadeniz sahillerinde etkili olmaya çal, m, t,r²³⁴.

²³¹ I. ve II. Haçl, *Seferleri Vekayinâmesi*, s. 31; Turan, *Selçuklular Zaman,nda*, s. 170; Özayd,n, a.g.m., s. 470; Runciman, *Haçl, Seferleri.*, C. II, s. 170.

²³² Gregory Abûl-Farac, a.g.e., C. II, s. 363; Urfal, Mateos da bu hadiseye yak,n bir bilgi vermektedir. Mateos'a göre Ku atma alt, ay sürmü ve ehir iddetli bir açl,k içinde kalm, t,r. Günden güne daha çok iddetlenen açl,k yüzünden say,s,z insan telef olmu tur. Nihayet tüm bunlara tahammül edemeyen halk kaleyi Emîr Gazi'ye teslim etmi tir. Bkz. *Urfal, Mateos*, s. 282; Süryani Patrik Mihail, Emîr Gazi'nin Kapadokya seferinden sonra Karadeniz sahillerine ak,n yapt, ,n., bölgenin Rum valisi Casianos'un sahil bölgesindeki pek çok kaleyi Emîr Gazi'ye verdi ini kaydeder. Bkz. Süryani Patrik Mihail, a.g.e., C. II, s. 97.

²³³ Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret I ,ltan, TTK Yay,nlar,, Ankara 1995, s. 12-13; Süryani Patrik Mihail, a.g.e., C. II, s. 104-105; Sevim- Merçil, a.g.e., s. 541; Bizans tarihçisi Kinnamos, tarih vermemekle birlikte Jean Komnenos'un Kastamonu'yu almas,ndan bahsetmektedir. Bkz. *Les Turcs Au Moyen-Age*, s. 133.

²³⁴ Tellio lu, *Osmanl, Hâkimiyetine Kadar*, s. 92; Emîr Gazi'nin ölümünden sonra Bizans mparatoru Ioannes, Bo azdan Çoruh nehrine kadar olan sahay, ele geçirmi tir. Bkz. Louis Brehier, a.g.e., s. 224-225; Fakat Bizans mparatoru Ioannes'in bu kadar geni bir sahay, ele geçirmesi mümkün gözükmemektedir. Çünkü Gabraslar,n Trabzon ve çevresindeki hâkimiyeti en erken 1140 y,l,nda bitmi gözükmemektedir. Bkz. Anthony Bryer, *öGreeks and Türkmens: The Pontic Exceptionö*, *Dumbarton Oaks Papers*, Variorum Reprints, S. XXIX, Washington 1975, s. 117.

1. 4. Melik Muhammed Dönemi (1134-1143)

Dâni mendlilerin hâkimiyetlerini geni letip ülkenin her taraf,nda huzur ve asayi i tesis eden ve Türkiye Selçuklular,n,n topraklar,n,n bir bölümünü de hâkimiyetine alarak Anadolu'nun en güçlü hükümdar, olmay, ba aran Emîr Gazî'nin 1134 y,l,nda ölümünden sonra Dâni mendli taht,na büyük o lu Melik Muhammed geçmi tir²³⁵. Malatya'da Dâni mendli hükümdar, ilan edilen Melik Muhammed'ın Ya ,basan, Ya an ve Aynu'd-Devle isminde üç karde i bulunuyordu. Melik Muhammed karde leri Aynu'd-Devle ve Ya an'ın kendisine isyan etmesi üzerine onlar, bertaraf ederek hâkimiyetini tesis etmi tir. Bunun yan, s,ra saltanat,n,n ilk y,llar,nda Bizans saldı,r,lar,yla da u ra m, t,r²³⁶.

Bizans mparatoru Ioannes Komnenos, Melik Muhammed'ın karde leriyle aras,nda cereyan eden saltanat mücadelelerinden yararlanarak 1135 y,l,nda Dâni mendli topra , olan Kastamonu ve Çank,r,öy, i gal etmi tir²³⁷. Bunun üzerine Melik Muhammed eni tesi olan Türkiye Selçuklu Sultan, I. Mesûd ile ittifak yapm, ve böylece Dâni mendliler ile Türkiye Selçuklular, tekrar müttelik haline gelmi lerdir. Melik Muhammed, eni tesi I. Mesûd'ın da deste iyle Bizans mparatoru Ioannes Komnenos'ın i gal etti i Kastamonu ve Çank,r,öy, tekrar ele geçirmi tir²³⁸. Ayn, y,l kendisine isyan eden karde i Ya an'ı da öldürmü ve böylece kendi hâkimiyetini sa lamla t,rm, t,r.

Dani mendli Melik Muhammed, Bizans mparatoru Ioannes Komnenos'ın Kilikya seferine ç,k, ,n, f,rsat bilerek eni tesi I. Mesûd ile birlikte Bizans topraklar,na do ru geni leme hareketlerine giri mi tir. Bu arada Melik Muhammed ile Sultan Mesûd'ın Bizans s,n,rlar, üzerine ilerledi ini haber alan Bizans mparatoru Ioannes, Dâni mendlilerin kuzey Anadolu'daki hâkimiyetlerine son vermek ve Trabzon Rum Dükü Konstantinos Gabras'ı da itaat alt,na almak dü üncesiyle Dâni mendlilerin

²³⁵ Ioannes Kinnamos, *Historia*, çev. I ,n Demirkent, TTK Yay,nlar,, Ankara 2001, s. 12; Abû'd-Farac, a.g.e., C. II, s. 367; *I. ve II. Haçl, Seferleri Vekayinâmesi*, s. 45.

²³⁶ Urfal, Mateos'a göre 1136/1137 y,l,nda Dâni mendli Melik Muhammed büyük bir ordunun ba ,nda oldu u halde Mara memleketine geldi ve Keysun ehline kar , yürüyüp ba bozumunda köylerle manast,rlar, tahrip etti. O, ehre karargah kurmu vaziyette alt, gün kald, fakat, ne istihkam yapt, ne de man,c,n,k kurdu ne de bir ok att,. Haçl, mparatoru Boudouin'ın Keysun'a yard,m için geldi i haberini al,nca geri döndü. Bkz. *Urfal, Mateos*, s. 287-290; Müneccimba , a.g.e., C. II, s. 153-154; Süryani Patrik Mihail, a.g.e., C. II, s. 108; Turan, *Selçuklular Zaman,nda*, s. 173; Özyayd,n, a.g.m., s. 470-471.

²³⁷ *Les Turcs Au Moyen-Age*, s. 133-134.

²³⁸ Ioannes Kinnamos, a.g.e., s. 13; Cahen, *Osmanlı'dan Önce*, s. 108.

merkezi Niksarø i gal etmek üzere harekete geçmi tir. iddetli çarp, malar sonucunda büyük zayıtlar veren Bizans mparatoru Ioannes, 1140 y,l,nda ku atmay, kald,rm, ve Niksarøa hâkim olamadan Karadeniz yolu ile stanbuløa dönmü tür²³⁹. Bu olayla birlikte Bizans mparatoru Ioannes, Dâni mendliler kar ,s,nda giderek zay,flamaya ba lam, , bunun sonucunda da Dâni mendliler kuzey Anadoluødaki hâkimiyet sahar,n, geni letmi lerdir. Dâni mendliler, Bizansl,lar,n zapt etti i Karadeniz sahillerini ve Casianusøun bölgesini 1140 y,l,nda tekrar fethetmi ve akabinde Zibatra ve Elbistanøa yönelerek Haçl, kuvvetlerini burada bozguna u ratm, lard,r²⁴⁰.

1. 5. Ya ,basan Dönemi (1143-1166) ve Sonras,nda Geli en Olaylar

Dâni mendli Melik Muhammed 1143 y,l,nda ölmü tür²⁴¹. Ancak ölümünden önce o ullar,ndan Zünnûnø veliaht tayin etmi tir. Fakat bu arada Melik Muhammedøın Sivas meliki olan karde i Ya ,basan, Melik Muhammedøın kar,s,yla evlenerek Kayseriøde yönetime hâkim olmu sa da Zünnûn Kayseriøyi sonradan ele geçirmi tir. Ya ,basan hâkimiyetini ancak Sivasøta tesis edebilmi tir. Melik Muhammedøın di er o lu Aynuød-Devle ise babas,n,n ölümü üzerine Elbistan ve Malatyaøda hâkimiyetini kurmu tur. Böylece Dâni mendli beyli i Sivas, Malatya ve Kayseri olmak üzere üçe bölünmü tür²⁴². Dolay,s,yla Melik Muhammedøın ölümüyle birlikte Anadoluøda güç Dâni mendlilerin aleyhine, Türkiye Selçuklular,n,n ise lehine de i mi tir.

Türkiye Selçuklu Sultan, I. Mesûd, Dâni mendliler aras,nda cereyan eden taht mücadelelerine müdahale etmekle birlikte bu durumdan yararlanarak hâkimiyet sahas,n, Dâni mendli ülkesi aleyhine F,rat havalisine kadar geni letince Dâni mendli Sivas Meliki Ya ,basan ve Malatya Meliki Aynuød-Devle, Sultan I. Mesûdøa kar , ittifak yapm, t,r. Aynuød-Devle, Ya ,basanøın deste iyle Elbistan ve Ceyhan yöresini ele

²³⁹ Niketas Khoniates, a.g.e., s. 23-24; Süryani Patrik Mihail, a.g.e., C. II, s. 122; Osman Turan, *Selçuklular ve slâmiyet*, Turan Ne riyat Yurdu, stanbul 1971, s. 47; Ioannes Kinnamos, a.g.e., s. 18-19; Ekber N. Nacaf, *Selçuqlu Dövlöleri ve Atabeyleri Tarixi (O uzlar,n Ortaya Ç,xmas,ndan-XVI. Asrlar)*, Bak., 2010, s. 475; Ayn, dönemde Dâni mendliler ile Türkiye Selçuklular,n,n Bizans mparatorlu uøna kar , ittifak yapt,klar, belirtilmektedir. Bkz. G. Finlay, a.g.e., C. II, s. 139.

²⁴⁰ Bizans mparatoru Ioannesøın Kilikya seferi münasebetiyle Dâni mendli Melik Muhammed ve Selçuklu Sultan, Mesûd Bizans taraf,nda istila ve fetihlerini geni letmi ler; Karadeniz sahillerine ve Sakarya boylar,na kadar ilerlemi lerdir. Bkz. Gregory Abûø-Farac, a.g.e., C. II, s. 375; Turan, *Selçuklular Zaman,nda*, s. 176.

²⁴¹ bnüø-Esîr, a.g.e., C. XI, s. 89; Gregory Abûø-Farac, a.g.e., s. 376; bn Kalânîsî, a.g.e., s. 151.

²⁴² Süryani Patrik Mihail, a.g.e., C. II, s. 125; Cahen, *Osmanl,lardan Önce*, s. 109; Turan, *Selçuklular Zaman,nda*, s. 178; Özayd,n, a.g.m., s. 471; Ekber N. Nacaf, a.g.e., s. 476.

geçirince Sultan Mesûd hemen 1143 y,l,nda Sivas'a yürüyüp ehri zapt etmi ve küçük o lu ahin âhø Ankara, Çank,r, ve Kastamonu valili ine getirmi tir²⁴³.

Selçuklu Sultan, I. Mesûd'un Dâni mendli topraklar,na yönelik i galci tavr, Melik Ya ,basan ve Aynu'd-Devleøyi, Bizans mparatoru olan Manuel Komnenos'tan yard,m istemeye mecbur b,rakm, t,. Bizans mparatoru Manuel Komnenos, bu yard,m ça r,s, üzerine harekete geçerek Selçuklu hâkimiyeti alt,ndaki topraklar, istila etmeye ba lam, t,r. Ancak Konya önlerine kadar gelebilen Bizans kuvvetleri, Selçuklular,n mukavemetiyle kar ,la arak burada bozguna u ram, lard,r²⁴⁴.

Türkiye Selçuklu Sultan, I. Mesûd, Çukurova bölgesinde Haçl, kuvvetlerinin ilerlemesini durdurmak maksad,yla sefere ç,kt, , esnada Dâni mendlilerin Sivas Meliki Ya ,basan Karadeniz sahillerine yönelerek fetih hareketlerine h,z vermi tir. Ya ,basan, bat,ya yay,lma imkân, olmad, , için Bizans'a ba l, bölgeler ile Trabzon'a ba l, bölgelerin birle ti i Ünye, Samsun ve Bafra yörelerine do ru fetih hareketlerine giri mi tir. K,y,daki topraklarda hâkimiyet sa lanmas, hemen gerçekle mese de bu yönde gerçekle en ak,nlar Bizans mparatorlu u'nun y,pranmas,n, sa lam, ve bu da ileride bölgenin fethedilmesinin zeminini haz,rılam, t,r²⁴⁵.

Bu olaylar devam ederken Türkiye Selçuklu Sultan, I. Mesûd 1155 y,l,nda ölmü , yerine o lu II. K,l,çarşlan Selçuklu taht,na geçmi tir²⁴⁶. Bu esnada Sultan I. Mesûd'un damad, ve II. K,l,çarşlan'ın eni tesi olan Musul Atabe i Nureddîn Mahmûd, kay,nbabas, I. Mesûd'un ölümünden yararlanarak Selçuklu topraklar,na mütecaviz bir surette sald,r,larda bulunarak Ayntab ve Farzman ehirlerini ele geçirdi²⁴⁷. Bu s,rada II. K,l,çarşlan kendisine ba kald,ran Selçuklu vasal, Ermeni Kral, II. Thoros'un karde i Stefanø, Mara ve Göksun bölgelerinde u ratt, , yenilgilerle itaat alt,na alarak eni tesi Nureddîn Mahmûd'un üzerine yürüdü. Bunun üzerine Nureddîn i gal etti i Selçuklu topraklar,n, bo alt,p geri çekilmek zorunda kald,²⁴⁸.

²⁴³ Süryani Patrik Mihail, a.g.e., C. II, s. 126; Turan, *Selçuklular Zaman,nda*, s. 180; Özeyd,n, a.g.m., s. 471.

²⁴⁴ Ioannes Kinnamos, a.g.e., s. 40; Charles Le Beau, *Histoire du Bas Empire*, C. XVI, Firmin Didot Frerés, Paris 1834, s. 273.

²⁴⁵ Cahen, *Osmanl,lardan Önce*, s. 112; Turan, *Selçuklular Zaman,nda*, s. 189.

²⁴⁶ Gregory Abû'Farac, a.g.e., C. II, s. 393; *Urfal, Mateos*, s. 312.

²⁴⁷ Urfal, Mateos, s. 319; bn Kalânîsî, a.g.e., s. 193; Süryani Patrik Mihail, a.g.e., C. II, s. 186; M. Abdulhalûk Çay, *Anadolu'nun Türkle mesinde Dönüm Noktas,,: Sultan II. K,l,çarşlan ve Karam,kbeli (Myriokefalon) Zaferi*, Orkun Yay,nlar,, stanbul 1984, s. 33.

²⁴⁸ Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 127.

II. K,İ,çarslan maiyetindeki kuvvetlerle devletinin s,n,rlar,n, sürekli geni letmekte idi. Selçuklu kuvvetlerinin Bizans s,n,rlar,ndaki bu ilerleyi i Bizans imparatoru Manuel Komnenos'u tedirgin etmi tir. Bunun üzerine imparator, Selçuklular,n kendi devletinin s,n,rlar, aleyhinde geni lemelerini engellemek amacıyla Musul Atabeyi Nureddîn Mahmûd ile ittifak yapm, t,r²⁴⁹. Bu ittifak üzerine Bizans imparatoru Manuel Komnenos Çukurova üzerine bir sefere ç,kt,ysa da kendisine kar , ba lat,lan bir isyan sebebiyle stanbul'a gitmek üzere geri dönerek bu seferinden vazgeçmi tir. 1158 y,l,nda ç,kt, , Eski ehir seferinde de bir ba ar, sa layamayan imparator, büyük kay,plar vererek tekrar stanbul'a geri dönmek zorunda kalm, t,r. II. K,İ,çarslan'ın Manuel Komnenos ile olan bu mücadelelerinden yararlanan Ya ,basan, Karadeniz bölgesindeki fetihlerine devam etmi tir. Bu fetihlerin sonucunda Ya ,basan 1158 y,l,nda Bafra ve Ünye havalisini ele geçirerek buralarda hâkimiyetini tesis etmi tir²⁵⁰.

Dâni mendlilerin Karadeniz bölgesindeki bu faaliyetleri dolay,s,yla endi eye kap,larak yeni bir strateji geli tiren Manuel Komnenos, Karadeniz bölgesindeki Dâni mendli hâkimiyetini ortadan kald,rmak için Ya ,basan'a ve Türkiye Selçuklu Sultan, II. K,İ,çarslan'a elçiler göndermek suretiyle bu iki Türk hükümdar,n, birbirine dü ürmek istemi tir. Böylece Dâni mendlilerin yan, s,ra imparatorluk topraklar, içinde ciddi tehlike arz eden Türkiye Selçuklular,n,nda zay,f dü mesi hedeflenmi tir. Nitekim imparatorun plan, ise i e yaram, ve 1160 y,l,nda ba layan çat, malar sonucunda Dâni mendli hükümdar, Ya ,basan, Türkiye Selçuklu Sultan, II. K,İ,çarslan'a kar , üstünlük kurmu ve bunun üzerine II. K,İ,çarslan Bizans imparatoru Manuel'e s, ,nmak zorunda kalm, t,r²⁵¹.

Ya ,basan 1166 y,l,na kadar hükümdar oldu u²⁵² Dâni mendlilerin s,n,rlar,n, Malatya, Sivas, Tokat, Niksar, Amasya, Erzurum, Osmaniye, Çorum, Ankara, Kayseri, Kastamonu ve Canik bölgelerini kapsayan sahalara kadar geni letmi tir²⁵³. Buradan da

²⁴⁹ İbn Kalânîsî, a.g.e., s. 202, Çay, a.g.e., s. 38.

²⁵⁰ *Les Turcs Au Moyen-Age*, s. 165; Sevim-Merçil, a.g.e., s. 547-548; V.V. Barthold, *ÖKaradeniz'de slâmö, slâm'da ktidar,n Serüveni: Halife ve Sultan*, çev. İyas Kamalov, Yeditepe Yay,nlar,, stanbul 2006, s. 125.

²⁵¹ Niketas Khoniates, a.g.e., s. 81; Tellio lu, *Osmanlı, Hâkimiyetine Kadar*, s. 94; Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 403.

²⁵² Niketas Khoniates, a.g.e., s. 83.

²⁵³ Müneccimba , a.g.e., C. II, s. 155.

anla ,laca , üzere Kelkit havzas,ndaki Dâni mendli gücünün neredeyse zirveye ula t , , anla ,lmaktad,r.

Ya ,basanın ölümünü müteakip Dâni mendli Beyli için ba ,na s,ras,yla Melik brahim (1166-1168), Melik smail (1168-1169) ve Melik Zünnûn geçmi tir. Melik Zünnûn döneminde Türkiye Selçuklu Sultan, II. K,I,çarslan aras,nda geçmi te cereyan eden bir gelin alay, meselesinden dolayı, bir husumet ya anm, t,r²⁵⁴. Bunun üzerine Sultan II. K,I,çarslan Dâni mendli topraklar,na sefer tertip ederek Elbistan, Kayseri ve Zamant, gibi ehirleri zapt etmi tir. Selçuklu kuvvetlerinin ilerlemesi kar ,s,nda tutunamayan Zünnûn, Musul Atabeyi Nureddîn Mahmûd'a s , ,nmak zorunda kalm, t,r.

Melik Zünnûn daha sonra Nureddîn Mahmûd'un yard,m,yla Sivas'a ula ,p 1172 y,l,nda Dâni mendli taht,na ç,km, t,r. Ancak k,sa bir süre sonra Sultan II. K,I,çarslan onun üzerine yürüyünce Niksar'a kaçm, ve Nureddîn Mahmûd'dan yard,m istemi tir. Bu esnada Nureddîn Mahmûd, Selçuklu topraklar,n, zapt etmeye ba lam, t,. Bunu öğrenen II. K,I,çarslan, kar , harekâta giri mi fakat a ,r k, artlar, ve Haçl, sald,r,lar, sebebiyle Nureddîn Mahmûd ile antla ma yoluna giderek²⁵⁵ onun i gal etti i yerleri geri vermesi kar ,l, ,nda Zünnûn'un Sivas'a hüküm sürmesine raz, olmu tur. Bu antla maya göre Nureddîn Mahmûd'un emîrlerinden olan Fahreddîn Abdülmesih, emrindeki 3000 ki ilik kuvvetle Sivas'a kal,p Zünnûn'u himaye edecekti²⁵⁶.

II. K,I,çarslan, Anadolu'da kendisine bir tehlike olarak gördü ü Nureddîn Mahmûd'un 1174 y,l,nda ölümü üzerine harekete geçerek Sivas, Niksar, Tokat, Komana ve di er Dâni mendli beldelerini ele geçirmi tir²⁵⁷. Nureddîn Mahmûd'un ölümüyle birlikte Sivas'a b,rak,lan garnizon Suriye'ye dönünce Melik Zünnûn zor durumda kalm, t,r. Selçuklu sald,r,lar,na kar , savunmas,z kalan Zünnûn Bizans mparatorlu u'na s , ,nmak zorunda kalm, t,r²⁵⁸. Bu kar , ,kl,klardan yararlanan Bizans

²⁵⁴ bnüð-Esîrân bu durum hakk,ndaki de erlendirmesi öyledir: öí Sultan K,I,çarslan, Melik Sal,k (Saltuk) b. Ali b. Ebûð-Kâs,mân k,z,yla evlendi. Gelin, miktar, tespit edilemeyen pek çok çeyiz ile K,I,çarslan'a gönderildi. Ya ,basan bu s,rada gelin alay,na sald,rd,. Gelini ve yan,ndaki e yalar, ele geçirip onu, karde inin o lu Zünnûn b. Muhammed b. Dâni mend ile evlendirmek istedi. Geline K,I,çarslan ile nikâhlar,n,n bozulmas, için slâm'dan dönmesini emretti. Gelin daha sonra tekrar Müslüman oldu ve Ya ,basan onu ye eni ile evlendirdi. Bunun üzerine K,I,çarslan askerlerini toplay,p Ya ,basan üzerine yürüdü. Bkz. bnüð-Esîr, a.g.e., C. XI, s. 257; Tellio lu, *Osmanl, Hâkimiyetine Kadar*, s. 94-95.

²⁵⁵ Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 415.

²⁵⁶ Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî, a.g.e., s. 116; Özayd,n, a.g.m., s. 472; Turan, *Selçuklular Zaman,nda*, s. 204.

²⁵⁷ Gregory Abûð-Farac, a.g.e., C. II, s. 418; Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî, a.g.e., s. 116.

²⁵⁸ Turan, *Selçuklular Zaman,nda*, s. 205.

mparatorlu u Kelkit havzas,nda Dâni mendlileræ ait olan yerlerde tezahür eden siyasi bo luktan yararlanm, ve 1175 y,l,nda Ünyeøyi ele geçirmi tir²⁵⁹. Böylece Dâni mendli Beyli i y,k,l, sürecine girerek Selçuklulara ba lanm, ve nihayetinde II. K,l,çarslan Anadoluða muazzam derecede bir güç elde etmi tir²⁶⁰.

1175 y,l,nda II. K,l,çarslan ve Bizans mparatoru Manuel Komnenos aras,nda s,n,r çat, malar, ba lam, t,r. Özellikle Eski ehir bölgesine yay,lan ve say,lar, 100.000ø a an Türkmenler yurt ve otlak bulmak amac,yla bütün Rum ehir ve köylerini i gal ediyorlard,. Türkmenlerin bu ak,nlar, Denizli, K,rka aç, Bergama ve Edremitæ kadar geni lemi ti²⁶¹. Her ne kadar Türkmenlerin ak,nlar, münferit bir özellik ta ,sa da bu husus Selçuklu Sultan, II. K,l,çarslanø da memnun ediyordu. Bu esnada Balkanlardaki kar, ,kl,kara son veren Manuel Komnenos, Türkmenlerin ak,nlar,n, durdurmak ve II. K,l,çarslanøn otoritesini sarsmak amac,yla Anadoluøya birlikler sevk ediyor, özellikle Türkmenler taraf,ndan büyük hasar gören Eski ehir tahkimat,n, yapt,r,yordu²⁶².

mparator Manuel Komnenos ilk durumda Türkmenlerin ak,nlar,n, durudrulmas, yönünde II. K,l,çarslanøa haber göndermi ve i gal edilen yerlerin kendine verilmesini teklif etmi ti. Fakat II. K,l,çarslan bu teklife s,cak bakmad, , gibi Türkmenlerin Bizans s,n,r,ndaki ak,nlar,n, da te vik ediyordu. mparator nihayet kendisine s, ,nan Dâni mendli Zünnûn ile karde i ahin âhøa ait ülkelerin de kendisine b,rak,lmas,n, teklif ederek Selçuklu sultan,na çok a ,r bir talepte bulunmu tu²⁶³. Ard,ndan mparaor Komnenos, hudutlara birlikler göndererek tahkimat i lerine ba lad,. Selçuklu Sultan, II. K,l,çarslan da Eski ehirødeki tahkimat i lerini durdurmak amac,yla bölge üzerine birlikler sevketti. Bizans ordusu ba ,nda Anadoluøya gelen Dâni mendli ahin âh, Eski ehir (Doryleon)øda pusuya dü ürüldü ve akabinde h,zla bölgeden ayr,larak imparatorlu un ba kentine kaçt,²⁶⁴. Farkl, bir görü e göre mparator Komnenos, ahin âh ve Mihael Gabrasø, emirlerine tahsis etmi oldu u bir orduyla Dâni mendli ülkesi olan Amasyaøya göndererek halk,n eski efendilerine ba l,l, ,ndan faydalanmay, dü ündü. Mihael Gabras, Amasya seferi için gerekli haz,rl,kla,, yapt, ,

²⁵⁹ A. Bryer-D. Winfield, a.g.e., C. I, s. 101.

²⁶⁰ Müneccimba , a.g.e., C. II, s. 156-158.

²⁶¹ Niketas Khoniates, a.g.e., s. 103.

²⁶² Turan, *Selçuklular Zaman,nda*, s. 206.

²⁶³ Gregory Abûø-Facac, a.g.e., C. II, s. 421.

²⁶⁴ Turan, *Selçuklular Zaman,nda*, s. 207; Charles Le Beau, a.g.e., C. XVI, s. 273.

esnada Eski ehir yak,nlar,nda emrindeki kuvvetlerle harekete geçen ahin âh, bölgeden fazla uzakla amadan bask,na u rayarak ma lup edildi²⁶⁵.

Bizans komutan, Mihael Gabras, Paflagonya (Çank,r,-Çorum ve Kastamonu çevresi)da ordusuna kat,lmalar, için Pontos temas,ndan gelecek kuvvetleri bekliyordu. Gabras, Trabzon ve Ünyeeden gelen yard,mc, birliklerin kendisine kat,lmas,ndan sonra Amasya üzerine hareket etti. Gabrasın Amasya üzerine ilerledi ini ö renen Türkler ehri yak,nlar,na geldiler. ehirdeki Bizans taraftar, olan H,ristiyanlar Türklerin ani bir bask,na ehri ele geçirece ini dü ünüyor ve bu husus Gabrası da endi elendiriyordu. Farkl, br görüş e göre Gabras ehirdeki ahin âh taraftarlar,n,n say,s,n, oldukça az bulmu tu²⁶⁶. Bu ahvâl üzerine f,rstattan istifade eden Türkler ehre girdiler ve Gabrasın ordular,n, yenilgiye u ratt,lar. Bu yenilgi sonras,nda Gabras, Eski ehir üssüne dönmü ve sava ta bir ba ar, sa layamad, , için mparator Manuel Komnenos taraf,ndan hapsettirilmidir. mparator Komnenos, bu ba ar,s,z seferin ard,ndan Amasyaın,n kendisine iade edilmesi için saray memurlar,ndan Had,m Thoması, Sultan II. K,l,çarslana göndermi tir. Ancak Selçuklu sultan, bu teklifi kabul etmedi i gibi kendisine yöneltilen tehditleri de ciddiye almam, t,r²⁶⁷.

Osman Turanın bahsetti i Niksarın Gabras ve Zünnûn taraf,ndan ku at,lmas, hadisesi²⁶⁸, Abülhalûk Çayın da yerinde bir tespitiyle 1176 y,llarında gerçekleşen mparator Manuel Komnenosun Ege havzas,ndaki harekât,na paralel olarak Kuzey Anadoluıda yap,lan Bizans seferi olmal,d,r²⁶⁹. Ancak Osman Turan, az önce açıklad, ,m,z Amasyaın,n ku at,lmas, hadisesinin Zünnûn ve Gabras taraf,ndan yap,ld, ,n,, daha sonra bu iki ismin Amasyaıda ba ar,s,z olduktan sonra Niksarı do ru hareket etti ini ileriye sürerek yan,lm, t,r. Ayr,ca bu ku atma esnas,nda Zünnûnün yan,nda yer alan isim Gabras olmay,p mparator Komnenosun akrabas, olan Andronikos Vatatzesdir. mparator Komnenos, Andronikos Vatatzes ile Zünnûnı 30.000 ki ilik bir kuvvetle Niksarı göndermi tir. Ku atma ba lay,nca ehirde bulunan Türkler, bölgedeki H,ristiyanlar,n a z,ndan Andronikos Vatatzesı bir mektup yazarak müttefiki Dâni mendli Zünnûnün kendisine ihanet etti ini bildirdiler. Bu haber üzerine moralmen y,pranan Andronikos Vatatzes, ku atmay, kald,rarak geri çekilmeye

²⁶⁵ Abülhalûk Çay, *II. K,l,çarslan*, T.C. KültürBakanl, , Yay,nlar,, Ankara 1987, s. 59.

²⁶⁶ Çay, *II. K,l,çarslan*, s. 59; Charles Le Beau, a.g.e., C. XVI, s. 520.

²⁶⁷ Çay, *II. K,l,çarslan*, s. 60.

²⁶⁸ Turan, *Selçuklular Zaman,nda*, s. 207.

²⁶⁹ Çay, *II. K,l,çarslan*, s. 60.

ba lam, t,r. Fakat onu takip eden Türk kuvvetleri k,sa bir zamanda bu orduyu imha etmi lerdir²⁷⁰. Sava ,n sonucunda Andrinikos Vatetzes hayat,n, kaybetmi ve kesik ba , Myriokefalón (Karam,kbeli)œa gönderilerek sava s,ras,nda m,zrak ucuna geçirilerek Bizans askerlerine gösterilmi tir²⁷¹. Görüldü ü üzere Bizans mparatoru Manuel Komnenosœun Kelkit havzas, üzerindeki emelleri ba ar,s,zl,kla sonuçlanm, t,r. Ayr,ca Bizans birlikleriyle Niksarœa gelen Dâni mendli Zünnûnœun kendi memleketinde itibar görememesi son derece mânidard,r. Bu suretle Kelkit havzas,n,n yegâne gücü Selçuklu Sultan, II. K,l,çarslanœn elinde toplanm, ve Dâni mendli Beyli i tarihe kar, m, t,r²⁷².

Dâni mendli Beyli i ortadan kalkt,ktan sonra onlar,n hâkim olduklar, bölgelere yerle en O uz boylar, hakk,nda kaynaklar,n kifayetsizli i nedeniyle fazla bir bilgi yoktur. Fakat Dâni mendli ad,yla an,lan Türkmenlerin belirli bölgelerde yo unla arak Osmanl, dönemine kadar varl,kklar,n, devam ettirdikleri bilinmektedir²⁷³. Bu bilgileri Osmanl, dönemine ait olan Divan-, Hümâyûn mühimme defterlerinde bulmak mümkündür. Çar amba ilçesinde büyük ölçekte Dâni mendli nüfusunun oldu u köyler görülmektedir²⁷⁴. Çar amba ilçesinin yan, s,ra Bayburt vilayetinde²⁷⁵, Tireboluœda²⁷⁶ ve Giresunœda²⁷⁷ Dâni mend isminde köylerin bulunmas,, bu Türkmen beyli inin Kelkit havzas, ve Karadeniz k,y,lar,nda ne denli etkili oldu unu göstermektedir. Ayr,ca bu köylerin varl, ,n,n günümüzde dahi devam etmesi, buralardaki nüfusun hiç üphesiz Dâni mendli Türklerinin bakiyeleri oldu unu kan,tlamaktad,r²⁷⁸.

²⁷⁰ Süryani Patrik Mihail, a.g.e., C. II, s. 252; Gregory Abûd-Farac, a.g.e., C. II, s. 421-422; Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism*, s. 123.

²⁷¹ Niketas Khoniates, a.g.e., s. 126; Çay, *II. K,l,çarslan*, s. 61.

²⁷² Osman Turan, *stanbulœun Fethinden Önce Yaz,lm, Tarihî Takvimler*, TTK Yay,nlar,, Ankara 2007, s. 67.

²⁷³ Tellio lu, *Osmanl, Hâkimiyetine Kadar*, s. 95. Osmanl,lar dönemindeki Dâni mendli Türkmenleri hakk,nda bilgi edinmek için bkz. Bkz. Tufan Gündüz, *Dâni mendli Türkmenleri*, Yeditepe Yay,nlar, 2016.

²⁷⁴ Tellio lu, *Osmanl, Hâkimiyetine Kadar*, s. 95.

²⁷⁵ Dâhiliye Vekaleti, *Köylerimiz*, Dâhiliye Vekaleti Umum Müdürlü ü, stanbul 1928, s. 880; Bayburt Livas,nda Dâni mend Deresi ve Dâni mendlü Kendi ad,yla iki köy bulunmakta idi. Bkz. Gündüz, a.g.e., s. 37.

²⁷⁶ H. Nihal-Ahmed Naci, öAnadoluœda Türklere Ait Yer simleriö, *Türkiyat Mecmuas,, S. II*, stanbul 1928, s. 259; Bunun yan, s,ra Sinop vilayetine ba l, Boyabat ilçesinin 70 km uza ,nda yer alan ve Dâni mendli hükümdar, olan Ya ,basanœn ismiyle tesmiye edilen bir köy vard,r. Bkz. M. Zeki Oral, öDura an ve Bafraœda ki Türbeö, *Belleten*, S. 79, Ankara 1956, s. 385.

²⁷⁷ Dâhiliye Vekaleti, a.g.e., s. 908; Gündüz., a.g.e., s. 37.

²⁷⁸ Yukar,da zikretti imiz bu köyler d, ,nda Amasya kazas,na tâbi Yava nahiyesinde ve Tokat kazas,na tâbi Artukabad nahiyesinde Dâni mendli ad,yla iki köy, yine Amasya kazas,na tâbi Geldikalan nahiyesinde Dâni mend O lan, ad,yla bir köy, Kilmigad nahiyesinde (Tokat) Dâni mendli P,nar, mezraœas, ve Sivas kazas,nda Dâni mendli ad,yla iki mezraœa ve Zile kazas,nda Dâni mend Bah ayi ad,yla an,lan köyler bulunmaktad,r. Bkz. Gündüz, a.g.e., s. 36-37.

Malazgirt Meydan Muharebesi'nden sonra Niksar merkezli kurulan Dâni mendli Beyli i Kelkit ve Ye il,rnak havalisini ele geçirek Kelkit havzas, ve Karadeniz sahil bölgelerinin Türkle me sürecine büyük ölçüde katkı, sağlam, t,r. Bu süreçte zaman zaman Trabzon Rum Devleti, Bizans mparatorlu u ve Haçlı, kuvvetleriyle amans,z bir mücadeleye tutu mu lard,r. Dâni mendlilerin bu bölgedeki faaliyetleri Karadeniz sahillerinin yan, s,ra Orta Anadolu'ya kadar genilemi tir. Geçmi te vuku buldu u üzere, Türk devletlerinin birbirleri üzerinde hâkimiyet kurma mücadelesi, Dâni mendli Beyli i ve Türkiye Selçuklu Devleti aras,nda da bariz bir ekilde görölmektedir. Bu mücadelede Dâni mendliler, tarih sahnesinden çekilmi olsalar da Kelkit havzas,nda gerçekle tirdikleri fetih hareketleriyle Karadeniz bölgesini O uz iskân,na açarak Anadolu Türk tarihine damgalar,n, vuran bir Türk beyli i olma hüviyeti kazanm, lard,r.

2. Saltuklular Dönemi

Malazgirt Meydan Muharebesi'nden sonra Sultan Alparslan'ın Kelkit havzas,n, iktâ olarak verdi i bir ba ka Türkmen beyli i Saltuklular'd,r²⁷⁹. Bu Türkmen beyli i merkezi Erzurum olmak üzere Bayburt, Tercan, spir, Oltu, Micingerd ve Koçmaz gibi bölgeler üzerinde hâkimiyet tesis etmi tir²⁸⁰. Ebûd-Kâs,m Saltuk'a, zikredilen bölgeler iktâ olarak verilmi se de bu Türkmen beyli inin Karadeniz sahilleriyle olan ili kisine dikkat çekilmektedir²⁸¹.

Saltuklu Beyli i'nin kurulu u hakk,ndaki bilgiler her ne kadar kaynaklar,n kifayetsizli i nedeniyle tam olarak ayd,nlat,lamasa da²⁸², bu beyli in Dâni mendliler ve di er Türkmen beylikleri gibi Türkiye Selçuklu Devleti'ne ba l, olmas, konusunda bir ihtilaf yoktur²⁸³.

Saltuklu Beyli i'nin kurulu undan sonra cereyan eden ilk olay Selçuklu melikleri aras,nda zuhur eden anla mazlık ile alakalı,d,r. 1102 veya 1103 senesinde Selçuklu Sultan, Muhammed Tapar, karde i Berkyaruk'a Azerbaycan taraflar,nda yer

²⁷⁹ Aksarâyî, a.g.e., s. 13; Re îdü'd-dîn, a.g.e., s. 118.

²⁸⁰ Turan, *Do u Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 3.

²⁸¹ Mükrimin Halil Yinanç'a göre Rize havalisinin Saltuklular taraf,ndan zapt,na dair bir belge yoksa da buradaki sahil kale ve ehirlilerinin bu Türkmen beyli ine harağgüzar olmas, gerekmektedir. Bkz. Yinanç, a.g.e., s. 156.

²⁸² İbn bibi, a.g.e., s. 29; Bosworth, a.g.e., s. 283.

²⁸³ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 141-142.

alan Hûy kap,s,nda²⁸⁴ ma lup olunca, yan,na ald, , Sökmen (el-Kutbî), K,z,larslan ve Ya ,s,yan o lu Muhammed ile birlikte Erci œ, oradan da Ahlatœ çekilmi tir²⁸⁵. Bunun üzerine Erzurum sahibi Saltuklu hükümdar, Emîr Ali, Ahlat bölgesine giderek Selçuklu Sultan, Muhammed Taparœa iltihak etmi tir. 1104 y,l,nda Sultan Muhammed Tapar ve karde i Berkyaruk aras,nda bir anla mazl,k daha ba göstermeye ba lad,ysa da bu anla mazl,k sulh yoluyla halledilmi tir. ki karde aras,nda yap,lan anla ma gere ince Azerbaycan, Kafkasya, Do u Anadolu ve Suriye ülkeleri Muhammed Taparœa verilmi tir²⁸⁶. Bu suretle buralarda hüküm süren Türkmen beyleri ve Erzurum sahibi Saltuklu Emîri Ali de Muhammed Taparœn tabiiyetinde kalm, t,r²⁸⁷.

Büyük Selçuklu sultanlar, aras,nda devam eden bu anla mazl,ktan yararlanan Gürcü Kral, IV. David, 1115 senesinde taarruza geçerek Çoruh vadisinde ilerlemeye ba lam, t,r. Hatta 1116 senesinde Saltuk iline girip Pasin Ovas,œna kadar gelmi ve pek çok kimseyi öldürmü ²⁸⁸ ve 1118 y,l,nda Azerbaycanœa sald,rm, t,r²⁸⁹.

Gürcü kral,n,n Türkler aleyhine bu denli yay,lmas, sadece Türk hanedan üyeleri aras,nda ortaya ç,kan anla mazl,klardan kaynaklanmamaktad,r. Karadenizœn kuzeyinde bulunan K,pçaklar ile Gürcüler aras,nda meydana gelen yak,nla ma IV. Davidœn rahat hareket etmesine imkân vermi tir. öyle ki Rus Knezinin bask,s,na maruz kalan K,pçaklar, kendi reislerinin damad, olan Gürcü Kral, IV. Davidœn davetiyle 1118 y,l,nda Gürcistanœa yerle mi lerdir²⁹⁰. Bu suretle K,pçaklardan daimi bir ordu kuran Gürcü kral,, Selçuklular üzerine sald,r,ya geçerek Türklere kapt,rd, , topraklar,n,n bir k,sm,n, geri alm, ve 1124 senesinde Göle, Buyutakur, spir ve Oltuœyu ele geçirmi tir²⁹¹.

Saltuklular ile Gürcüler aras,nda 1124 y,l,nda vuku bulan bu geli me sonras,nda uzun bir müddet herhangi bir olay ya anmad, , görölmektedir. Müneccimba ,, 1153 y,l,nda meydana gelen olaylardan hareketle Saltuklular hakk,nda bir de erlendirme

²⁸⁴ *Hudûd al-Âlam*, s. 143.

²⁸⁵ bnüð-Esîr, a.g.e., C. X, s. 293-294; Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Do u Anadoluœda Türk Beylikleri*, TTK Yay,nlar,, Ankara 1998, s. 21.

²⁸⁶ bnüð-Esîr, a.g.e., C. X, s. 300-301; El-Hüseynî, a.g.e., s. 53-54.

²⁸⁷ Turan, *Do u Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 6.

²⁸⁸ Turan, *Do u Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 7.

²⁸⁹ Brosset, *Histoire de la Géorgie*, C. I, s. 359-360.

²⁹⁰ Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzy,llarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Kitabevi, Ankara 2002, s. 83-84; Sercan M. Ahincanov, *Türk Halklar,n,n Katalizör Boyu: K,pçaklar*, çev. Kür at Y,ld,r,m, Selenge Yay,nlar,, stanbul 2009, s. 133.

²⁹¹ *The Georgian Chronicle The Period of Giorgi Lasha*, s. 20-26.

yapar. Saltuklular, n ilk hükümdar, n, n Emîr zzeddîn Saltuk oldu unu kaydeder ve 1124 ile 1153 y, lar, aras, ndaki olaylar hakk, nda bilgi vermez²⁹². Ancak 1154 y, l, nda Ermenistan' da Gürcülerle Erzurum hâkimi zzeddîn Saltuk aras, nda çetin sava lar olmu tur. Gürcüler ile meydana gelen bu sava , n nedeni, Saltuklulara ba l, olan Ani Emîri Fahreddîn eddâd' ın Emîr Saltuk' a elçi gönderip Gürcülere kar , Ani' yi savunamayaca , n, söylemesidir. Fahreddîn' in bu yönde hareket etmesinin nedeninde ise Emîr Saltuk' un k, z, n, Fahreddîn' e vermemesi yatmaktadır. Bu durumu bahane eden Fahreddîn Gürcü Kral, Dimitri' ye haber vererek onu memleketine davet etmiştir²⁹³. Bunun üzerine zzeddîn Saltuk, Ani' ye do ru hareket etmiş ve ehrin civar, ndaki Gürcü askerleriyle girdi i sava ta muvaffak olamam, , büyük zayıflar vererek²⁹⁴ esir dü mü tür. zzeddîn Saltuk' un k, z karde i ah Bânûer, Ahlat hâkimi Sökmen b. brahim b. Sökmen ile evliydi. ah Bânûer, Gürcü kral, na k, ymetli hediyeler gönderdi ve 100.000 alt, n, n fidye olarak kabul edilmesi kar , l, , nda²⁹⁵ karde inin sal, verilmesini istedi. Gürcü Kral, Dimitri bu teklifi kabul ederek zzeddîn Saltuk' u serbest b, rakt, ve bunun üzerine Saltuk Erzurum' a döndü²⁹⁶. Lakin Gürcüler kazand, klar, bu zafere ra men Ani bölgesini ele geçiremediler.

Ani' de gerçekte en bu hezimetten sonra takriben be y, l süren bir devrede, Saltuklu Beyli i' nin Gürcistan' a herhangi bir ak, nda bulundu una dair bir bilgi yoktur. Fakat Gürcü kuvvetlerinin bat, ya do ru yönelerek Türk topraklar, n, tehdit etmesi yüzünden daha sonralar, Gürcüler ve Saltuklular aras, ndaki mücadele tekrardan ba layacaktır²⁹⁷.

1161 y, l, nda Gürcü kuvvetleri, Ani ehrindeki papazlar, n isyan etmeleri sonucunda harekete geçerek ehri abluka alt, na ald, lar. Bu duruma çok üzülen kom u Türk beyleri birle erek Gürcülerin üzerine yürüdüler. Bu beyler Ahlat ah II. Sökmen, zzeddîn Saltuk ve Tu rul Arslan o ullar, ndan Fahreddîn Devlet âh, Kars ve Sürmari (Sürmeli) hâkimlerinden müte ekkil idi²⁹⁸. Mardin-Meyyâfârikîn hükümdar, Artuklu Necmeddin Alp de onlara kat, lmak üzere Mardin' den yola ç, kt,. A ustos 1161 y, l, nda

²⁹² Müneccimba , a.g.e., C. II, s. 208.

²⁹³ Turan, *Do u Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 10.

²⁹⁴ Tellio lu, *Osmanl, Hâkimiyetine Kadar*, s. 99.

²⁹⁵ bnüđ-Esîr, a.g.e., C. XI, s. 164; Ahmed b. Yusuf b. Ali bnüđ-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târihi* (Artuklular K, sm.), Haz. Ahmet Savran, AÜ Yay, nlar,, Erzurum 1992, s. 114.

²⁹⁶ bnüđ-Esîr, a.g.e., C. XI, s. 229-230.

²⁹⁷ Tellio lu, *Osmanl, Hâkimiyetine Kadar*, s. 99.

²⁹⁸ Brosset, *Histoire de la Géorgia*, C. I, s. 387-388.

Türklerin ehri ku atmas, üzerine Gürcü Kral, Giorgi, ehri kurtarmak için harekete geçti. Kar ,la man,n vuku bulaca , s,rada zzeddîn Saltuk, tutsak oldu u zamanlarda Gürcü kral, ve o ullar,yla sava mayaca ,na ve onlara kar , asker göndermeyece ine dair ant içti ini ifade ederek muharebe alan,ndan ayr,lm, t,r. Bu olay Türk kuvvetlerinin zay,flamas,na ve nihayetinde Gürcüler ile yap,lan sava ,n kaybedilmesine neden olmu tur²⁹⁹. Lakin Türkler bu hezimetini kabul edememi ve 1163 y,l,nda ehri hâkimiyetleri alt,na alm, lard,r³⁰⁰.

zzeddîn Saltuk 1168 y,l,nda öldükten sonra³⁰¹ Saltuklu Beyli iğin taht,na s,ras,yla Muhammed b. Saltuk ve Alâeddîn Melik âh b. Muhammed geçmi tir. Onlar,n saltanat süreleri boyunca meydana gelen olaylar hakk,nda kaynaklarda tafsilatlı bir malumat yoktur. Fakat Alâeddînön saltanat sürdü ü dönemde Gürcü istilalar, yeniden bir tehdit olu turmaya ba lam, t,r. Türkiye Selçuklu Sultan, II. Rükneddîn Süleymân âh bu Gürcü tehdidi kar ,s,nda tedirgin olmu tur. Bu tehlikeyi ortadan kald,rmak ve ehzadeli i zaman,ndan itibaren aralar,n, bozuk oldu u Saltuklu Alâeddînön beyli ine son vermek istemi tir. 1201/1202 y,llar,nda Türkiye Selçuklu Devleti Sultan, II. Rükneddîn Süleymân âh, Saltuklu hükümdar, Alâeddînön yan,na u ram, ve onunla bir bar, yapmak bahanesiyle onu huzuruna ça ,rm, t,r³⁰². Bu daveti kabul eden Saltuklu hükümdar, Alâeddîn, Selçuklu sultan,n, huzuruna gidince itaat alt,na al,nm, t,r. Alâeddînön sultan,n himayesine girmesi üzerine ülkesi zapt edilmi ve Selçuklu Sultan, II. Rükneddîn Süleymân Sâhön karde i Mugiseddîn Tu rul ahça verilmi tir³⁰³. Bu olaydan sonra Saltuklu Beyli i ortadan kald,r,lm, t,r.

Yukar,da da de indi imiz üzere Saltuklular hakk,nda her ne kadar kaynaklarda tafsilatlı, bilgilere ula ,lamasa da Kelkit havzas,n, do u bölgesinde sahip olduklar, yerler hakk,nda bilgi edinilebiliyor. Bu yörelerin Tercanödan ba lay,p Tahir Gedi içne veya daha ileriye kadar uzand, , ve Erzurumödan ba ka Bayburt, Avnik, Micingerd,

²⁹⁹ bnüð-Esîr, a.g.e., C. XI, s. 228; *Urfal, Mateos*, s. 329-330; Sümer, a.g.e., s. 31.

³⁰⁰ Müverrih Vardan, a.g.e., s. 206; bnüð-Ezrak, a.g.e., s. 134.

³⁰¹ Turan, *Do u Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 16.

³⁰² Müneccimba , a.g.e., C. II, s. 209-310.

³⁰³ Bu olay Aksarâyöye göre öyle tezahür etmi tir: öOnun için halife makam,ndan (Dârülð-hilâfe), üç defa çetr ve sancak (liva) gönderdiler. Ona -Sultanø s,fat, verdiler. Ülkedeki i leri büyük bir ilerleme gösterince o, asker çekip Gürcü diyar,na yürüdü. Erzurumö alarak karde i Mugiseddîn Tu rulö verdiö. Bkz. Aksarâyî, a.g.e., s. 24. bn bibi de bu olaydan bahsetmekle birlikte Aksarâyî gibi bu hadise hakk,nda tarih vermez. Bkz. bn bibi, a.g.e., C. I, s. 91. Ayr,ca bkz. bnüð Esîr, a.g.e., C. XII, s. 143; Gregory Abül-Farac, a.g.e., C. II, s. 474.

spir, Oltu ehir, kasaba ve kalelerini içine aldı, , söylenebilir³⁰⁴. Hatta 1579 y,l,nda Kars kalesi ve hisar,n,n yeniden in as, esnas,nda ele geçen baz, kitabeler, zzeddîn Saltuk'un bir ara Kars'a da hâkimiyeti alt,na alm, oldu unu göstermektedir. Bu kitabelere göre zzeddîn Saltuk'un veziri Firuz, Kars kalesini tamir ettirmi tir³⁰⁵.

Görüldü ü üzere Malazgirt Meydan Muharabesi'nin akabinde Dâni mendliler gibi Saltuklular da Kelkit havzas,n, Türk iskân,na açm, t,r. Özellikle Bayburt ve arkîkarahisar bölgelerinin yerle ime aç,lmas, ba lam,nda son derece önemli bir rol oynam, lard,r.

3. Mengücekliler Dönemi

Dâni mendliler ve Saltuklulardan sonra Kelkit havzas,nda faaliyet gösteren di er bir Türkmen beyli i ise Mengüceklilerdir³⁰⁶. Dâni mendliler ve Saltuklular,n kurulu y,llar,na ait bilgi ve kaynaklar,n kifayetsizli i ve mahdutlu u Mengücekliler için de geçerlidir³⁰⁷.

Mengücekliler Beyli i'nin men ei Horâsân Türklerine dayanmaktadır. Bu sebeple Türkiye Selçuklu sultanlar, ile samimi olduklar, ifade edilmektedir³⁰⁸. Beyli in kurucusu olan Ahmed Gazi, Malazgirt Meydan Muharebesi'nin akabinde Sultan Alparslan taraf,ndan Anadolu'nun fethine memur edilen isimlerin aras,nda yer almaktadır³⁰⁹. Mengüceklilerin, Anadolu'nun Türkle mesi bak,m,ndan son derece önem ta ,yan Malazgirt Meydan Muharebesi'nden sonra Erzincan, arkîkarahisar, Divri i ve Kemah havalisinde hâkimiyet kurdu u ve bu bölgelerde Türklük lehinde faaliyet gösterdi i bilinmektedir³¹⁰. Hatta bir Bizans kroni ine göre Türklerin Trabzon bölgesinde hâkimiyet kurdu u³¹¹ ve bu ehriin Mengücekliler Beyli i'ne ba l, oldu u yönünde bilgilere de rastlanmaktadır³¹².

³⁰⁴ Sümer, a.g.e., s. 32.

³⁰⁵ Sümer, a.g.e., s. 32-33.

³⁰⁶ Aksarâyî, a.g.e., s. 13; Re îdü'ü-dîn, a.g.e., s. 118.

³⁰⁷ bn bibi, a.g.e., C. I, s. 29; Bosworth, a.g.e., s. 280.

³⁰⁸ Necdet Sakao lu, *Türk Anadolu'da Mengücekliler*, Milliyet Yay,nlar,, stanbul 1971, s. 30.

³⁰⁹ Müneccimba , a.g.e., C. II, s. 211; Sakao lu, a.g.e., s. 25.

³¹⁰ Sakao lu, a.g.e., s. 26; Sümer, a.g.e., s. 1; Togan, a.g.e., s. 201.

³¹¹ Anna Komnena, a.g.e., 261.

³¹² Mükrimin Halil Yinanç da Anna Komnena'n, verdi i bilgiden hareketle Trabzon ehriin Mengücekliler Beyli i'ne ba land, ,n, ve bu Türkmen beyli inin sahildeki ehir ve kalelerden haraç almas,n,n kuvvetle muhtemel oldu unu ifade etmektedir. Bkz. Yinanç, a.g.e., s. 136.

Mengücekli Beyli i de Kelkit havzas,nda faaliyet gösteren Dâni mendliler ve Saltuklular gibi Türkiye Selçuklular, Devleti'ne ba l,d,r. Mehmet Altay Köymen, Büyük Selçuklu Devleti y,k,ld,ktan sonra Sultan II. K,l,çarşlan'ın devleti o ullar, aras,nda taksim etti i zaman Tokat Meliki olan Rükneddîn Süleyman âh ve Alâeddîn Keykubâd zamanlar,nda bas,lan paralardan Mengüceklilerin, Türkiye Selçuklular, Devleti'ne ba l, oldu unun anla ,ld, ,n, kaydetmektedir³¹³.

Mengücek Ahmed Gazi, hayat,n,n sonuna kadar zaman zaman Dâni mendliler ile müttefik olmak üzere Bizans mparatorlu u, Abhazlar ve Gürcülerle sava m, t,r³¹⁴. Lakin onun Kelkit havzas,nda Rumlar ile yapm, oldu u mücadelelerdeki vazgeçilmez müttefiki yine Dâni mendli Beyli i'dir³¹⁵. Mengücek Ahmed Gazi, Kelkit havzas,nda Rumlar ile giri mi oldu u bu mücadele esnas,nda kendisine iktâ olarak verilen yerlerden birisi olan arkîkarahisar bölgesini 1106 y,llar,nda Bizans mparatorlu u'na terk etmek zorunda kalm, t,r³¹⁶.

Mengücek Ahmed'ın ölümünden sonra Mengücekli Beyli i'nin ba ,na o lu Emîr şak geçmi tir³¹⁷. Emîr şak, Mengücekli Beyli i'nin ba ,na geçtikten sonra Kelkit havzas,nda ya anan hareketlilikler göze çarpmaktad,r. Emîr şak, di er Türkmen beyliklerini bertaraf etmek suretiyle kendi hâkimiyetini bölge üzerinde esas k,lma yoluna gitmi tir. Mengücekli Emîr şak, ilk safhada Malatya hâkimi Dâni mendli Tu rul Arslan'a ait olan Harput ve Dersim bölgesine 1118 y,l,nda ak,nlar yapm, t,r. Bunun üzerine Tu rul Arslan, Artuklu Belek ile anla arak Mengücekli topra , olan Kemah bölgesini istila etti³¹⁸. Mengücekli Emîr şak ise kendisine kar , yap,lan bu ittifaka kar , Trabzon Rum Dükas, Konstantinos Gabras'ın yard,m,na müracaat etti. Bunun üzerine Tu rul Arslan, Artuklu Belek ile yapm, oldu u bu ittifaka Dâni mendli Emîr Gazi'yi de dâhil etti. Nihayet iki taraf Gümü hane'ye ba l, olan iran havalisinde büyük bir çarp, ma ba latt,. 1120 y,l,nda vuku bulan bu sava ,n sonunda Konstantinos Gabras ve müttefiki olan Mengücekli Emîr şak esir edildiler.

³¹³ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 141.

³¹⁴ Tellio lu, *Osmanl, Hâkimiyetine Kadar*, s. 101; Turan, *Do u Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 58.

³¹⁵ Osman Turan, *Anatolia in the Period of the Seljuks and the Beyliksö, The Cambridge History of Islam*, Ed. P.M. Holt-Bernard Lewis-A. K. S. Kampton, C. I, Cambridge University Press 1970, s. 237.

³¹⁶ Tellio lu, *Osmanl, Hâkimiyetine Kadar*, s. 102; A. Bryer-D. Winfield, a.g.e., C. I, s. 148.

³¹⁷ Süryani Patrik Mihail, a.g.e., C. II, s. 74.

³¹⁸ Turan, *Selçuklular Zaman,nda*, s. 162.

Emîr Gazi Gabrasø 30.000 dinar fidye ile Mengücekli Emîr şakø ise damad, oldu u için bedelsiz serbest b,rakt,³¹⁹.

Mengücekli Emîr şakø'n serbest b,rak,lmas, Emîr Gazi ile Artuklu Belekø'n aralar,n,n aç,lmas,na sebebiyet vermi tir³²⁰. Çünkü Belekø'n Trabzon Rumlar,na yap,lan seferdeki eme i büyüktü. Bunun üzerine Emîr şakø'n serbest b,rak,lmas,n, istemeyen Belek ile Emîr Gazie'nin ittifak, bozulunca, bu iki Türkmen beyi do al olarak Trabzon ehri üzerine düzenleyecekleri seferi gerçekle tirememi tir³²¹. Böylece Emîr Gazi ile Artuklu Belekø'n aras,n,n aç,lmas, Trabzonø'n ele geçirilmesi bak,m,ndan olumsuz sonuçlar do urmu tur. Neticede bu durum, Trabzonø'n Türk hâkimiyeti alt,na girmesini engelleme tir³²².

Mengücekli Emîr şakø'n 1142 y,l,nda ölümünden sonra³²³ beyli in topraklar, karde ler aras,nda taksim edilmi tir. Bu taksimde ba kent olan Kemah Melik Mahmûdø, Erzincan Alâeddîn Dâvudø ve Divri i de Süleymân âhøø dü mü tür³²⁴. Kaynaklar hanedanda meydana gelen bu de i imden beyli in y,k,l, ,na kadar olan süreçte zuhur eden olaylar hakk,nda bilgi vermemektedir³²⁵.

Alâeddîn Dâvudø'n ölümünden sonra 1162 y,l,nda Mengücekli Beyli ønin Erzincan kolunun ba ,na geçen isim onun o lu olan Fahreddîn Behrâm âhøø,r. O, Mengücekli Beyli ønin hükümdarlar, aras,nda cömertli i, aç,k sözlülü ü ve sahip oldu u yüksek meziyetleriyle en me hur olan,d,r³²⁶. Onun hükümranl, , döneminde Selçuklu hanedanl, , ile dostane ili kiler kurulmu , hatta kendisi Sultan II. K,l,çarslanø'n damad, oldu u için k,zlar,n, da Selçuklu hanedan, müntesiplerine vermi tir³²⁷.

³¹⁹ Süryani Patri i Mihail bu olay,n 1119 y,l,nda cereyan etti ini kaydetmi tir. Müellif, ayn, zamanda iki taraf aras,nda vuku bulan bu sava hakk,nda tafsilatlı, bilgiler vermektedir. Bkz. Süryani Patrik Mihail, a.g.e., C. II, s. 78. Söz konusu hadise için tafsilatlı, bilgi veren di er bir kaynak için bkz. Gregory Abûd-Farac, a.g.e., C. II, s. 356. Zikretti imiz bu iki Süryani kayna ,ndan ba ka Arap tarihçi bnøül-Esîr, taraflar aras,nda yap,lan ittifaklar hakk,nda bilgi vermez. Bkz. bnüð-Esîr, a.g.e., C. X, s. 464; Turan, *Selçuklular Zaman,nda*, s. 163.

³²⁰ Süryani Patrik Mihail, a.g.e., C. II, s. 75.

³²¹ Turan, *Selçuklular Zaman,nda*, s. 163.

³²² Tellio lu, *Osmanlı, Hâkimiyetine Kadar*, s. 103.

³²³ Süryani Patrik Mihail, a.g.e., C. II, s. 125.

³²⁴ Turan, *Do u Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 60.

³²⁵ Müneccimba , a.g.e., C. II, s. 212.

³²⁶ bn bibi, Fahreddîn Behrâm âhøø'n özellikleri hakk,nda oldukça tafsilatlı, bilgiler vermektedir. Bkz. bn bibi, a.g.e., C. I, s. 91.

³²⁷ Sümer, a.g.e., s. 5.

Mengücekliler ile Türkiye Selçuklular, n, n aras, ndaki dostlu u h, zland, ran Fahreddîn'ın saltanat, n, n ilk y, llar, na denk gelen 1162 y, l, nda, Ani bölgesini ku atan Ahlat ah II. Sökmen ile Erzurum Meliki Saltuk, Gürcülerin sald, r, s, na u ram, t, r. Bu sald, r, sonucunda iki Türkmen beyinin esir edilmesi ve Gürcülerin aral, ks, z sald, r, lar, kar , s, nda di er Türkmen beyleri bir ittifak sa lad, lar. Böylece Irak Selçuklu Sultan, Arslan ah ve Atabey İdeniz gibi Türkmen beyleri birle erek Gence ehri üzerine yürüdüler. Erzincan Meliki Fahreddîn Behrâm âh'ın da aralar, nda bulundu u san, lan bu kuvvetler, Gürcüleri a , r bir hezimete u ratt, lar³²⁸. Fahreddîn Behrâm âh'ın bu sava a kat, l, p kat, lmad, , konusu bir muammad, r. Lakin Genceli air Nizamî'nin eserinde Fahreddîn Behrâm âh'ın Gürcistan galibi oldu u yönünde methiyeler dizilmesi onun bu sava ta yer alabilme ihtimalini kuvvetlendirmektedir³²⁹.

Fahreddîn Behrâm âh, Türkiye Selçuklu Sultan, II. K, l, çarlan'ın ölümünden sonra gelen hükümdarlar ile de dostça ili kilerini devam ettirmi tir. O, bu sultanlardan II. Rükneddîn Süleymân âh'ın 1202 y, l, nda gerçekle tirdi i Gürcistan seferine kat, lm, , Selçuklu ordusunun Avnik yak, nlar, nda yenilmesi üzerine esir dü mü tür³³⁰. Fakat Gürcü Kraliçesi Tamara, yüksek ahsiyeti ve dostlu u dolay, s, yla Behrâm âh'a misafir gibi davranm, ve sonras, nda onu serbest b, rakm, t, r³³¹. Behrâm âh her ne kadar esir durumuna dü se de bu sava ta büyük bir ba ar, göstermi tir³³².

Bu olaylar devam etti i esnada Mengüceklî Beyli i'nin Kelkit havzas, ndaki önemli faaliyetleri dikkatleri çekmektedir. Mengüceklilerin Kelkit havzas, n, ele geçirmek ad, na gerçekle tirmi olduklar, en önemli olay, Türkiye Selçuklu Devleti taraf, ndan son verilen Saltuklular, n topra , olan arkîkarahisar'ın 1202 y, l, nda Mengücekliler taraf, ndan ele geçirilme hadisesidir³³³. Kaynaklarda bu bölgenin Mengüceklî Beyli inden geri al, nd, , na dair bir bilgi yoktur. Dolay, s, yla arkîkarahisar bölgesinin y, k, l, , na kadar Mengüceklî Beyli i'ne ba l, oldu u dü ünülebilir³³⁴. Bu sebeple Kelkit havzas, ndaki Türk nüfuzunun aral, ks, z devam etti i anla , lmaktad, r.

³²⁸ İbn İbî, a.g.e., C. I, s. 93-95; Sakao lu, a.g.e., s. 44.

³²⁹ Nizamî, *Mahzen-i Esrâr*, çev. M. Nuri Gençosman, Ataç Yay, nlar,, stanbul 2014, s. 36-37.

³³⁰ Brosset, *Histoire de la Géorgie*, C. I, s. 460-463; Aksarâyî, a.g.e., s. 24; Sümer, a.g.e., s. 6; Turan, *Selçuklular Zaman, nda*, s. 259.

³³¹ Turan, *Do u Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 62.

³³² Muhammed b. Ali b. Süleymân er-Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, C. I, çev. Ahmed Ate , TTK Yay, nlar,, Ankara 1999, s. 208.

³³³ A. Bryer-D. Winfield, a.g.e., C. I, s. 120.

³³⁴ Tellio lu, *Osmanl, Hâkimiyetine Kadar*, s. 104.

III. BÖLÜM

TÜRK YE SELÇUKLU DEVLETİNİN KELKİT HAVZASINI HÂKİM YETİ ALTINA ALMASI

1. Türkiye Selçuklu Devleti

Anadolu'ya, Malazgirt Meydan Muharebesinden önce başlayan ve sonrasında devam kesif Türkmen akınları, bölgenin bir Türk yurdu haline gelmesini sağladı, t.r. Türklerin Anadolu'daki bu ilerleyişini karşılamakta mücadeleleriyle meşgul olan Bizans imparatorluğu ise bu Türkmen ilerleyişine karşı koyabilecek bir güçte değildi. Sultan Melik İshak, amcası, Kavurd Bey'in isyanına engel olduktan sonra Anadolu'nun fethine daha fazla önem vererek büyük Türkmen beylerini bu fetih hareketiyle vazifelendirdi³³⁵.

Anadolu'nun Türkle mesinde mühim rol oynayan ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu olan Kutalmış, oğlu Süleymân İshak da Melik İshak'ın Anadolu'ya gönderdiği komutanlardan biridir³³⁶. Kutalmış, oğlu Süleyman Şah ilk önce kuzey Suriye seferine girişti, sonrada istikâmetini Anadolu'ya çevirdi³³⁷. Kısa zamanda, orta Anadolu üzerinden daha önce Selçuklu akınları, harekâta bulundukları, Marmara Denizi'ne kadar ilerledi, 1075 yılında İstanbul yakınlarında yer alan ve Bizans'ın surlarla çevrili tarihi bir şehri olan Nikaia'ı fethetti ve burasını, Türkiye Selçuklu Devleti'nin başkenti yaparak devletin temellerini attı³³⁸.

³³⁵ Hakk, Dursun Yıldız, "Anadolu Selçuklu Devleti", *Türk Dünyası, El Kitabı*, C. I, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1992, s. 284.

³³⁶ Ahmed b. Mahmûd, a.g.e., C. II, s. 21. Süryani tarihçi Abûl-Farac ise Kutalmış, oğlu Süleymân İshak, Sultan Melik İshak'dan başkası bir isim olarak zikretmektedir. Bkz. Gregory Abûl-Farac, a.g.e., C. I, s. 328; Süryani tarihçisinin bu görüşüne katılmak mümkün değildir. Çünkü Kutalmış, oğlu Süleymân İshak Anadolu'nun fethinden önce Sultan Melik İshak'ın tabiyetinde Kuzey Suriye seferlerine katılmış, t.r. Bkz. Aksarâyî, a.g.e., s. 11; *Tarih-i Âl-i Selçuk*, s. 28.

³³⁷ *Tarih-i Âl-i Selçuk*, s. 28.

³³⁸ Süryani Patrik Mihail, a.g.e., C. II, s. 37; El-Âzîmî, a.g.e., s. 24; Ali Sevim, *Anadolu Fatihisi Kutalmış, oğlu Süleyman Şah*, TTK Yayınları, Ankara 1990, s. 26; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 54; Rıca, a.g.e., s. 46.

Süleymân âh, znikân fethiyle birlikte Konya'ya, da ele geçirerek Dâni mendli Beyli için topraklar, n, n s, n, r boylar, na ula m, ³³⁹ ve sonras, nda Bizans topraklar, üzerindeki ak, nlar, na devam etmi tir.

Süleymân âh, 1080 y, l, nda znikâ Türklerden geri almak gayesiyle znik önlerine gelmi olan Bizans ordusunu a , r bir hezimete u ratt, ktan sonra Üsküdar havalisine kadar ilerlemi , burada kurdu u gümrük daireleri ile bo azdan geçen gemilerden vergi almaya ba lam, t, r³⁴⁰. Hükümranl , n, sarsan bu geli menin yan, s, ra Normand istilas, nedeniyle güvenli inin tehlikeye girdi ini gören Alexios Komnenos Süleymân âh ile anla ma yoluna gitmi tir. 1081 y, l, nda Süleymân âh ile Bizans imparatoru aras, nda imzalanan antla maya göre zmit körfezine dökülen Drakon çay, iki memleket aras, nda s, n, r kabul edilmi tir³⁴¹. Antla ma ile Bizans mparatorlu u bu Türk devletini resmen tan, m, t, r.

Bu geli me sonras, nda Anadolu'ya dönen Süleymân âh, 1082 y, l, nda nüfusunu ço unlukla Rum ve Ermenilerin olu turdu u Çukurova bölgesine yönelmi ve Tarsus'u fethetmi tir. Ertesi sene ise Adana, Misis ve Anazarba olmak üzere neredeyse bütün Çukurova bölgesini zapt etmi tir³⁴².

Bizans mparatorlu u ile yap, lan antla mayla devletinin bat, s, n, rlar, n, emniyete alan Süleymân âh, bir taraftan da Karadeniz bölgesiyle olan temas, n, sürdürmü tür. Süleymân âhın valisi olan ve Çank, r, bölgesinde faaliyet gösteren Karatekin Sinop, Kastamonu ve Çank, r, bölgelerini ele geçirmi tir³⁴³.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin fetih hareketleri daha çok Marmara sahillerine do ru oldu u için yo un bir Türkmen nüfusu da bu Türk fütuhât, neticesinde Bizans s, n, r, na yerle tirilmi tir. Bu sebeple Türkmenler, Karadeniz bölgesinden al, n, p Bizans s, n, rlar, na yerle tirilince Karadeniz sahilleri zay, f dü mü ve bir süre sonra bu bölge Bizansın eline geçmi tir. Bizansın hâkimiyetinde de uzun süre kalmayan bu bölge Bizansın bölgedeki valisi olan isyankâr Gabras taraf, ndan 1075 y, l, nda ele

³³⁹ *Tarih-i Âl-i Selçuk*, s. 36.

³⁴⁰ Y, ld, z, a. g. e., C. I, s. 285; Sevim, *Anadolu Fatihî Kutalm, o lu Süleyman ah*, s. 27.

³⁴¹ Anna Komnena, a. g. e., s. 124-126; Turan, *Selçuklular Zaman, nda*, s. 61; Ayönü, a. g. e., s. 74-75.

³⁴² S, bt bnüð Cevzi, a. g. e., s. 202; Aksarâyî, a. g. e., s. 14-15; Ayönü, a. g. e., s. 76; Rice, a. g. e., s. 49.

³⁴³ Turan, *Selçuklular Zaman, nda*, s. 67; Sevim, *Anadolu Fatihî Kutalm, o lu Süleyman ah*, s. 28.

geçirilmiş tir³⁴⁴. Böylece Bizansın vasal, olmaktan kurtulan Gabras, Bizansa kar , Türklerle i birli i yaparak bölgede hâkimiyetini tesis etmiş tir.

Süleymân âhın Marmara sahillerinden Çukurovaoya kadar uzanan ve Suriyede devam eden fetihleri Büyük Selçuklu Devleti ile aralar,n,n aç,lm,na sebebiyet vermiş tir. Öyle ki Süleymân âh, ak,nlar,n, Halep üzerine yonunla t,r,ncabu bölgenin sahibi erif Hasan bnüð-Huteytî, D,ma k bölgesinde bulunan Suriye ve Filistin Selçuklu Devletinin hükümdar, Tutu dan yardım istemiş tir. Bunun üzerine yola ç,kan Tutu , Aynu Seylem denilen yerde Süleymân âhı yenilgiye u ratmış³⁴⁵ ve bu sava ta yaralanan Süleymân âh, hayat,n, kaybederek Câber bölgesine (Mezar-, Türk) defnedilmiş tir³⁴⁶.

Süleymân âhın ölümünden sonra znik bölgesi, vekil olarak bırak,lan Ebûð-Kâs,mın geçmiş tir³⁴⁷. Ebûð-Kâs,m Türkiye Selçuklu Devletini da ,lmaktan kurtarm, ve 1081 y,l,nda Süleymân âh ile Bizans mparatoru aras,ndaki antla may, bozarak Bizans s,n,r,nda ak,nlar yapmış t,r³⁴⁸.

Büyük Selçuklu Sultan, Melik âh 1092 y,l,nda ölünce, onun sfahânında hapis tuttu u Süleymân âhın o ullar, serbest kalm, t,r. Süleymân âhın o ullar, olan K,l,çarşlan ve karde i Kulan Arslan, 1092 y,l,nda znik bölgesine gelerek ehri Ebûð-Kâs,mın karde i Ebûð-Gaziiden teslim alm, lar ve I. K,l,çarşlan Sultan unvan,yla Türkiye Selçuklular, taht,na ç,km, t,r³⁴⁹.

Sultan I. K,l,çarşlanın saltanat y,llar,n,n büyük bir k,sm,, Dâni mendliler bölümünde k,smen de indi imiz üzere Haçl,lar ile mücadele halinde geçmiş tir. Haçl, kuvvetlerini bertaraf eden I. K,l,çarşlan, kendisinden önceki Selçuklu sultanlar, gibi yüzünü hemen Bizans s,n,r,lar,na çevirmiş tir. Bizans ve Haçl, kuvvetleriyle mücadele eden I. K,l,çarşlan zaman zaman da Bizans mparatorlu u ile antla ma yapmış t,r³⁵⁰. Bu antla ma ile bat,daki konumu güvence altına alan I. K,l,çarşlan Dâni mendliler ile

³⁴⁴ Turan, *Selçuklular Zaman,nda*, s. 67; Bréhier, a.g.e., s. 213;

³⁴⁵ bnüð-Esîr, a.g.e., C. X, s. 135-136; *Urfal, Mateos*, s. 168; Aksarâyî, a.g.e., s. 15.

³⁴⁶ Sevim, *Anadolu Fatih Kutalm, o lu Süleyman ah*, s. 36-38.

³⁴⁷ Anna Komnena, a.g.e., s. 194.

³⁴⁸ Turan, *Selçuklular Zaman,nda*, s. 84; Ayönü, a.g.e., s. 79.

³⁴⁹ Anna Komnena, a.g.e., s. 206; Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdar, Sultan I. K,l,çarşlan*, s. 17; Ayönü, a.g.e., s. 86.

³⁵⁰ I. K,l,çarşlan ile Bizans mparatoru I. Alexios Komnenos aras,nda Antakya Haçl, Prensi Bohemodın kar , yap,lan ittifak için bkz. bnüð-Esîr, a.g.e., C. X, s. 281; Süryani Patrik Mihail, a.g.e, C. II, s. 37; *Urfal, Mateos*, s. 221-222.

mücadeleye giri erek 1105 y, l, nda Malatya'ya, zapt etmi ³⁵¹, bundan sonra Diyarbakır ve Musul bölgelerine hâkim olmu tur ³⁵². Son olarak Emîr Çavlı, Artuko lu İlgazi ve Suriye Meliki Rıdvan'ın birlikleriyle Habur 'rma , kenar, nda yaptı , sava , kaybeden I. K, l, çarşlan, bu , rmakta bo ularak ölmü tür ³⁵³.

Emîr Çavlı, I. K, l, çarşlan'a kar , kazandı , bu zaferden sonra Musul üzerine yürümü tür. Hiçbir kar , mukavemet görmeden ehre giren Emîr Çavlı, burada hutbeyi Büyük Selçuk Sultan, Muhammed Tapar ad, na okutmu tur. I. K, l, çarşlan'ın bir miktar askerle Musul'da b, rakt, , o lu ahin âh' (Melik âh) da sfahân'a Sultan Muhammed Tapar'ın yan, na göndermi tir ³⁵⁴. ahin âh'ın sfahân'a gönderilmesi üzerine Türkiye Selçuklu Devleti'nin taht, bo kalm, , ancak onun 1110 y, l, nda serbest kald, ktan sonra Malatya'da tahta ç, kmas, bozulan siyasi otoriteyi bir nebze düzeltmi tir ³⁵⁵.

ahin âh'ın Malatya'da tahta oturmas, tam anlam, yla Türkiye Selçuklu Devleti'nde siyasi otoriteyi sa lamla t, ramam, t, r. Çünkü Konya Selçuklu taht, n, ele geçirmek için harekete geçen ve Emîr Gazi'nin k, z, yla evlenerek Dâni mendlilerin deste ini elde eden I. Mesûd, ahin âh' üzerine harekete geçmi tir ³⁵⁶. I. Mesûd'un askerleri Ak ehir yak, nlar, ndaki bir kalede ahin âh'ı yakalam, lar ve onun gözlerine mil çekmi lerdir. Bunun üzerine I. Mesûd, Konya'da Türkiye Selçuklu Devleti'nin taht, na ç, karak kendisini Sultan ilan etmi tir ³⁵⁷.

Sultan I. Mesûd Selçuklu taht, na geçince Anadolu'daki siyasi güç Türkiye Selçuklular, 'ndan Dâni mendli Beyli 'ne geçmi tir. Dâni mendli hükümdar, Emîr Gazi de bu sayede Konya havalisi hariç Malatya'dan Sakarya boylar, na kadar bütün Selçuklu beldelerini Dâni mendli Beyli 'ne ba lam, ve Anadolu'da ba at bir güç haline gelmi tir ³⁵⁸. Ancak bu durum ileride tekrar Türkiye Selçuklular, n, n lehine dönecektir. Dâni mendli Melik Muhammed'in 1141 y, l, nda ölmesi ve bunun sonucunda

³⁵¹ Gregory Abûd-Farac, a.g.e., C. II, s. 345; Süryani Patrik Mihail, a.g.e., C. II, s. 59-60.

³⁵² Münecimba , a.g.e., C. II, s. 10; Y, l, d, z, a.g.e., C. I, s. 286.

³⁵³ Gregory Abûd-Farac, a.g.e., C. II, s. 346-347; bn'd-Esîr, a.g.e., C. X, s. 344-345; Aksarâyî, a.g.e., s. 22; Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdar, Sultan I. K, l, çarşlan*, s. 63.

³⁵⁴ Abdülkerim Özayd, n, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, TTK Yay, nlar, Ankara 1990, s. 63; Turan, *Selçuklular Zaman, nda*, s. 108.

³⁵⁵ Süryani Patrik Mihail, a.g.e., C. II, s. 63; Y, l, d, z, a.g.e., C. I, s. 286.

³⁵⁶ Özayd, n, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 66;

³⁵⁷ Gregory Abûd-Farac, a.g.e., C. II, s. 349-350; Süryani Patrik Mihail, a.g.e., C. II, s. 63; Özayd, n, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, s. 67; Ayönü, a.g.e., s. 109.

³⁵⁸ Turan, *Selçuklular Zaman, nda*, s. 170.

ortaya ç,kan taht kavgalar,n,n merkezi otoriteyi zedelemesi, Türkiye Selçuklular,n,n tekrar Anadolu'da hâkim güç olmas,n, sa layacakt,r³⁵⁹.

Sultan I. Mesûd'un zaman,nda Türkiye Selçuklular,n,n Kelkit bölgesinde herhangi bir faaliyeti olmamas,, Gürcülerin bölge üzerinde hâkimiyet kurmas,nda önemli bir etken olmu tur. 1115 y,l,nda Çoruh Nehri'ne, 1116 y,l,nda Pasinler bölgesine ve son olarak 1118 y,l,nda Azerbaycan'a sald,ran Gürcü Kral, IV. David'e kar , Artuklu Igazi, Erzurum Emîri Tu rul Arslan ve Saltuklu Meliki Ali ile birlikte kar , koyamam, ve Ani ehri 1124 y,l,nda Gürcülerin eline geçmi tir³⁶⁰.

Türkiye Selçuklu Sultan, I. Mesûd'un ölümünden sonra ise devletin ba ,na 1155 y,l,nda Sultan II. K,l,çarşlan geçmi tir³⁶¹. Tahta geçer geçmez karde leri ile olan ihtilaf, ortadan kald,ran II. K,l,çarşlan döneminde Selçuklular,n Kelkit bölgesine olan ilgileri artm, t,r. II. K,l,çarşlan güney bölgesinden s,n,rlar,n, tehdit eden Zengî Atabeyi Nureddîn Mahmûd'u kontrol alt,na almaya çal, m, ³⁶² ve Nureddîn Mahmûd tehlikesi ortadan kalk,nca da 1174 y,l,nda Sivas, Niksar, Tokat, Komana ve di er Dâni mendli topraklar,n, ele geçirerek³⁶³ Kelkit bölgesinde hâkimiyetini tesis ederek Dâni mendli Beyli i'ne son vermi tir.

Sultan II. K,l,çarşlan bunun yan, s,ra 17 Eylül 1176 tarihinde vuku bulan Karam,kbeli (Myr,okefalon) sava ,yla Bizans mparatorlu u'nu a ,r bir yenilgiye u ratm, t,r³⁶⁴. Bu zaferle birlikte Selçuklular Malazgirt zaferinden sonra ikinci büyük zaferi kazanm, , Haçlı, seferleri nedeniyle 1097'den 1176'ya kadar Bizans mparatorlu u'nda bulunan üstünlük tekrar Selçuklulara geçmi tir³⁶⁵. Bu suretle Anadolu'daki mutlak anlamdaki tek siyasi güç Türkiye Selçuklu Devleti olmu tur.

³⁵⁹ Cahen, *Osmanl,lardan Önce*, s. 109.

³⁶⁰ Tellio lu, *Osmanl, Hâkimiyetine Kadar*, s. 109-110.

³⁶¹ *Urfal, Mateos*, s. 312; bnü'd-Esîr, a.g.e., C. XI, s. 179.

³⁶² bn Kalânîsî, a.g.e., s. 193; Cahen, *Osmanl,lardan Önce*, s. 112-113; Çay, *Anadolu'nun Türkle mesinde Dönüm Noktas,*, s. 35-36.

³⁶³ Gregory Abû'd-Farac, a.g.e., C. II, s. 418.

³⁶⁴ Niketas Khoniates, a.g.e., s. 129-130 v.d. ; Turan, *Selçuklular Zaman,nda*, s. 208-209.

³⁶⁵ Turan, *Selçuklular Zaman,nda*, s. 209-210; Çay, *Anadolu'nun Türkle mesinde Dönüm Noktas,*, s. 131-132.

2. Samsun'un Fethi ve Müslüman Samsun'un Kurulması,

II. K, I, çarşan daha ölmeden önce devletini eski Türk ananesine göre 11 o lu aras,nda taksim etmi ve bunlar, n her birini bir eyalete vali olarak atam, t, r³⁶⁶. Bu durum II. K, I, çarşan zaman,nda karde ler aras, saltanat mücadelelerine sebebiyet vermi tir. Nihayet II. K, I, çarşan'ın ölümünden sonra büyük o lu II. Rükneddîn Süleymân âh karde leriyle aralar,nda cereyan eden bu saltanat mücadelelerine son vererek 1192 y, l,nda otoritesini tesis etmi tir.

II: Rükneddîn Süleymân âh zaman,nda Türkiye Selçuklular, n, n Karadeniz bölgesindeki fetihleri devam etmi tir. Bizans mparatorlu u aleyhine ilerleyen II. Rükneddîn Süleymân âh, bu fetih hareketlerine daha Tokat meliki iken ba lam, t, r. Ye il, rmak vadisini takip ederek Karadeniz sahillerinde bir tak, m beldeleri ve Samsun ehrini 1178 y, l,nda fethetmi tir³⁶⁷.

II. Rükneddîn Süleymân âh'ın Karadeniz sahilleri ve özellikle de Samsun üzerindeki bu faaliyetleri, Selçuklulara kuzeyde denize aç, lan bir koridor sa lamas, bak, m,ndan son derece önemlidir. Denize ula man, n hem siyasi hem ekonomik getirilerini kaybetmemek ad, na Selçuklular Samsun ehri üzerindeki hâkimiyetlerini daim k, lmak durumundayd, lar³⁶⁸. Ancak Selçuklular Samsun'u fethetseler bile ehri uzun süre ellerinde tutamam, lard, r. Lakin ehri'nin jeostratejik konumu II. Rükneddîn Süleymân âh'ın, 1194 y, l,nda Samsun'u tekrardan ele geçirmesini gerektirmi tir³⁶⁹.

Sultan II. Rükneddîn Süleymân âh karde leriyle kendi aras,nda ç, kan taht mücadeleleriyle me gul olurken Bizans mparatoru III. Alexios Angelos, bir bahaneyle Giresun yak, nlar,nda karaya oturan bir yük gemisinin durumu hakk,nda inceleme ba latmak için harekete geçmi tir. Ancak Bizans mparatorunun as, l hedefi Samsun

³⁶⁶ Aksarâyî, a.g.e., s. 22-23. II. K, I, çarşan'ın ülkeyi 11 o lu aras,nda taksim etmesi Türkiye Selçuklu Devleti'ndeki ilk idari bölünme olarak gösterilmektedir.. Bkz. Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Co rafyas, na Giri : Anadolu'nun dari Taksimat,*, C. I, Türk Kültürünü Ara t, rma Enstitüsü, Ankara 2000, s. 47-48.

³⁶⁷ Bir Bizans kroni nin verdi i bilgiye göre II. Rükneddîn Süleymân âh daha Tokat meliki iken Samsun'un ve sahil bölgelerinin ona ait oldu unu ifade edebiliriz. Bu bilgiden hareketle II. Rükneddîn Süleymân âh'ın Türkiye Selçuklu Devleti'nin ba , na geçmeden Karadeniz bölgesinde fetihler yapmaya ba lad, , n, söylemek mümkündür. Bkz. Niketas Khoniates, *Historia (1195-1206)*, çev. I , n Demirkent, Dünya Yay, nlar,, stanbul 2004, s. 81; Osman Turan, *öSüleyman ah II. Rukn al-din Süleyman ahö, Selçuklu Tarihi Ara t, rmalar,*, Haz. Altan Çetin-Bilal Koç, TTK Yay, nlar,, Ankara 2014, s. 187; Paul Wittek ise Süleymân âh'ın K, z, l, rmak ile Ye il, rmak aras,ndaki bölgelerin hâkimi oldu unu kaydetmektedir. Bkz. Wittek, a.g.m., s. 44.

³⁶⁸ Jakob Philipp Fallmerayer, *Trabzon mparatorlu unun Tarihi*, çev. Ahmet Cevat Eren, Haz. Celalettin Yavuz- smail Hac, fettaho lu, Not. brahim Tellio lu, TTK Yay, nlar,, Ankara 2011, s. 55.

³⁶⁹ Breyer-Winfield, a.g.e., C. I, s. 93; Tellio lu, *lkça dan Osmanl, lara Samsun*, 112-113.

liman,ndaki gemileri ya malatarak ehri yeniden ele geçirmektir. Bu sebeple Konstantinos Frankopulos komutas,nda Karadenizø 6 kad,rgadan müte ekkil bir filo yollam, t,r³⁷⁰.

Konstantinos Frankopulos, Bizans mparatorundan ald, , talimat ile Karadeniz bölgesindeki bütün gemilere bask,nlar düzenlemi tir³⁷¹. Frankopulos bununla da yetinmeyip stanbulø giden birçok gemiye zarar vermi tir. Bizzat kendi devletlerinin korsanl, ,na maruz kalan tüccarlar,n mparatora yapm, olduklar, ikâyetler hiçbir netice getirmemi tir. Frankopulosøun elinden kurtulan Türk tüccarlar ise Konyaøda bulunan Sultan II. Rükneddîn Süleymân âhø vaziyeti anlatm, lar³⁷² ve bunun üzerine Selçuklu hükümdar, Bizans imparatoruna elçi göndererek gasp edilen Türk tüccarlar,n,n mallar,n,n iadesini istemi tir³⁷³. Bu giri im üzerine Selçuklu sultan, ile Bizans imparatoru aras,nda antla ma imzalanm, t,r.

Türkiye Selçuklular, ile sava maya cesaret edemeyen Bizans mparatorlu u, imzalanan bu antla maya göre Selçuklulara y,ll,k vergi ödemeyi ve ma dur olan Selçuklu tüccarlar,n,n zarar,n, kar ,lamak üzere 5000 gümü tazminat ödemeyi kabul etmi tir³⁷⁴. Buradan da anla ,laca , üzere Bizans imparatorunun bölge üzerindeki Türk hâkimiyetini resmen tan,d, , görölmektedir. Sahil ehirleri üzerindeki kontrolü sa layan Selçuklular ayn, zamanda iskân politikalar,yla k,y, bölgelerde kal,c, bir güç unsuru olmay, amaçlam, lard,r. Bu anlamda XII. yüzy,l,n sonlar,na do ru Samsunøun neredeyse tamamen Türklerle meskûn bir ehir oldu unu söylemek mümkündür³⁷⁵.

Selçuklular,n Samsunøu ele geçirmesi Karadeniz bölgesinin k,y, bölgeleri için son derece önem ta ,maktad,r. Samsunøun Türklerin Karadenizødeki ilk liman, olmas, ehri önemini bir kat daha art,rmaktayd,. Böylece Selçuklular, Karadeniz ticaretine

³⁷⁰ Turan, öSüleyman ah II. Rukn al-adin Süleyman ahø, s. 191; Selim Kaya, *I. G,yâseddin Keyhüsrev ve II. Süleyman ah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, TTK Yay,nlar,, Ankara 2006, s. 68.

³⁷¹ Yinanç, a.g.e., s. 118.

³⁷² erafettin Turan, *Türkiye- talya li kileri (Selçuklularødan Bizansøun Sona Eri ine)*, C. I, T.C. Kültür Bakanl, , Yay,nlar,, Ankara 2000, s. 141.

³⁷³ Osman Turan, *Türkiye Selçuklular, Hakk,nda Resmî Vesikalar: Metin, Tercüme ve Ara t,rmalar*, TTK Yay,nlar,, Ankara 2014, s. 118-119. Bizans tarihçisi Niketasøn verdi i bilgiye göre Bizans mparatoru III. Alexios Angelos, sahil bölgesinde gerçekle en bu ya ma ve bask,nlar,n kendi emîrlerinin d, ,nda gerçekle ti ini söylemi tir. Lakin Niketas, mparatorun yalan söyledi ini ve Selçuklu Sultan, kar ,s,nda küçük dü tü ünü ifade etmekle birlikte mparatorun tak,nm, oldu u bu tav,r nedeniyle hayretlerini gizleyemez. Bkz. Niketas Khoniates, *Historia (1195-1206)*, s. 92-93.

³⁷⁴ Ayönü, a.g.e., s. 194; Turan, *Türkiye Selçuklular, Hakk,nda Resmî Vesikalar*, s. 119; Kaya, a.g.e., s. 69.

³⁷⁵ Claude Cahen, ö13. Yüzy,l,n Ba ,nda Anadoluøda Ticaretø, çev. Aykut Derman, *Cogito Selçuklular Özel Say,s., S. 29*, stanbul 2001, s. 133.

do rudan müdahalede bulunabilecekleri bir üst bölgesi elde etmi lerdir³⁷⁶. Selçuklular, bu konumu en iyi şekilde de erlendirebilmek için Samsun limanını kullanmay, tercih eden tüccarlar için konaklama yerleri inşa etmi³⁷⁷ ve dolayısıyla da Karadeniz bölgesinde yapılacak ticaret üzerinden vergi almak yoluyla siyasi bir güç haline gelmi lerdir.

II. Rükneddîn Süleymân âh, Karadenizdeki bu faaliyetlerinden başta, Ermeniler üzerine sefer düzenleyecek ve 1201 yılında Malatya'yı ele geçirdikten³⁷⁸ sonra Erzurum bölgesinde hüküm süren Saltuklu Beyliği ve Gürcüler üzerine sefer tertip edecektir. Bu suretle II. Rükneddîn Süleymân âh Anadolu'daki siyasi birliği sağlamaya anlamında önemli bir adım olacaktır.

3. Gürcüler ile Yapılan Mücadeleler

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Rükneddîn Süleymân âh, Bizans imparatorluğuna karşı kazanmış olduğu zaferden sonra Anadolu'daki siyasi birliği tesis etmek için Eyyübîlerden almış olduğu destekle kendisine karşı direnen Malatya meliki olan kardeşi Muizzeddîn Kayserî'ye, 1201 yılında itaat altına almıştır. II. Rükneddîn Süleymân âh bundan sonra istikâmetini doğuya çevirerek Doğu Anadolu'daki Türk beyliklerine son vermek amacıyla bu bölge üzerine sürekli tacizde bulunan Gürcülere odaklanmıştır. Nitekim Gürcülerin 1195'ten beri Çoruh havzası üzerine düzenledikleri saldırılar Türkiye Selçuklu sultanını, Gürcüler üzerine sefere çıkmaya mecbur etti³⁷⁹.

Büyük Selçuklu hâkimiyetinin Doğu Anadolu, Azerbaycan ve İran'da da olması ve bunun yanı sıra kardeşler arasındaki taht mücadelelerinin yaratmış olduğu istikrarsızlık bu bölgelerdeki Türk otoritesinin zayıflamasına neden olmuş ve Gürcüler, amani Kıpçakları ile bu ortamdan yararlanarak Ahlat ve Malazgirt'e kadar ilerlemiştir, daha sonra Erci taraflarına yönelerek bu bölgeyi istila etmi lerdir³⁸⁰.

³⁷⁶ Tellioğlu, *İkçe dan Osmanlılara Samsun*, s. 114.

³⁷⁷ Tellioğlu, *İkçe dan Osmanlılara Samsun*, s. 115.

³⁷⁸ Gregory Abû'd-Farac, a.g.e., C. II, s. 274; bnü'd-Esîr, a.g.e., C. XII, s. 146-147.

³⁷⁹ Tellioğlu, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar*, s. 112.

³⁸⁰ Kaya, a.g.e., s. 74-75; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 252.

Erzurum bölgesine hâkim olan Saltuklular ve Meyyâfârikîn bölgesinin hâkimi olan Eyyûbîlerin ise bu Gürcü ak,nlar,n, durduracak kadar güçleri kalmam, t,r³⁸¹.

Gürcü Kraliçesi Tamara, bu vaziyet üzerine göndermi oldu u ordu Erzurum bölgesine kadar gelmi tir³⁸². Bunun üzerine sefere ç,kan II. Rükneddîn Süleymân âh, ilk etapta kendisine dostane tav,rlar sergilemeyen Erzurum hâkimi olan Saltuklu Alâeddîn Melik âh b. Muhammed, itaat alt,na alm, ve daha sonra buran,n hâkimiyetini kendi karde i olan Mugiseddîn Tu rul âh, vermi tir³⁸³. II. Rükneddîn Süleymân âh böylece Saltuklu Beyli içne son vererek³⁸⁴ Bayburt ehrini de alm, ve buray, karde i Erzurum hâkimi Tu rul âh, bırakm, t,r³⁸⁵. Ard,ndan karde i Tu rul âh ile birlikte Erzincan Meliki Mengüceklı Behrâm âh ve Türkmenlerden müte ekkil takriben 20.000 ki ilik bir orduyla 1202 y,l,nda Gürcistan üzerine yürümü tür³⁸⁶. Micingerd kalesi civar,nda Türk ordusu, bir k,sm, amanî K,çaklardan olu an Gürcü ordusu kar ,s,nda yenilgiye u ram, t,r³⁸⁷.

II. Rükneddîn Süleymân âh bu muharebenin kaybedilebilece ini anlay,nca geri çekilerek Erzurum, dönmü tür. Bu sava ta Erzincan Meliki Behrâm âh esir dü mü tür. Fakat Gürcü Kraliçesi Tamara, daha sonra onu fidye kar ,l, ,nda serbest bırakm, t,r³⁸⁸. Râvendî, Behrâm âh, bu sava larda büyük özveri gösterdi ini ve bu sebeple kendisine *Gazi* unvan, verildi ini kaydetmektedir³⁸⁹.

II. Rükneddîn Süleymân âh, bu sava , kaybetmesiyle birlikte Türklerin Karadeniz bölgesindeki hâkimiyeti tehlikeye girecektir. Çünkü Türkleri bu sava ta yenilgiye u ratan Gürcü Kraliçesi Tamara, Haçl, kuvvetlerinin 1204 y,l,nda stanbul, ya malamas,n,³⁹⁰ fırsat bilerek Trabzon, dan ba lay,p Karadeniz Ere lisine kadar

³⁸¹ Arap tarihçi bnüð-Esîr, Gürcülerin Azerbaycan havalisini ya malad, ,n,, birçok kad,n ve çocu un esir al,nd, ,n, kaydetmektedir. Bkz. bnüð-Esîr, a.g.e., C. XII, s. 156-157.

³⁸² Brosset, *Histoire de la Géorgie*, C. I, s. 432. bn bibi Türkiye Selçuklu Sultan, Rükneddîn Süleymân âh, Gürcistan seferinin nedenlerinden birinin Selçuklu Sultan,na Gürcü Kraliçesi Tamara, yapm, oldu u evlilik teklifinin reddedilmesi oldu unu ve bu yüzden Sultan,n Kraliçeye öfke duydu unu kaydetmektedir. Bkz. bn bibi, a.g.e., C. I, s. 85-91.

³⁸³ Aksrayî, a.g.e., s. 24; bn bibi, a.g.e., C. I, s. 91; Turan, *Selçuklular Zaman,nda*, s. 253.

³⁸⁴ Turan, *stanbul,ın Fethinden Önce*, s. 67.

³⁸⁵ Miro lu, a.g.m., s. 226.

³⁸⁶ Aksrayî, Türkiye Selçuklu ordusunun 20.000 ki iden müte ekkil oldu unu kaydetmektedir. Bkz. Aksarayî, a.g.e., s. 24; Turan, *Selçuklular Zaman,nda*, s. 257-259; Cahen, *Osmanl,lardan Önce*, s. 127.

³⁸⁷ bn bibi, a.g.e., C. I, s. 94; *Smbat Sparapet's Chronicle*, s. 98; Kaya, a.g.e., s. 87.

³⁸⁸ bn bibi, a.g.e., C. I, s. 94; Turan, *Selçuklular Zaman,nda*, s. 259;

³⁸⁹ Râvendî, a.g.e., C. I, s. 208.

³⁹⁰ Orstrogorsky, a.g.e., s. 390; Héléne Ahrweiler, *Byzance et la Mer: La Marine de Guerre, La Politique et les Institutions Maritimes de Byzance aux VIIe siècles*, Presses Universitaires de France, Paris 1966, s. 177 vd.

uzanan sahay, tahakküm altına alacaktır³⁹¹. Gürcü Kraliçesi bununla da yetinmeyecek ve ileride bu bölgeyi kendi hâkimlikleri, olan Alexios ile David Komnenos'a vermek suretiyle Trabzon Rum Devleti'nin kuruluşunda önemli bir rol oynayacaktır³⁹².

Türkiye Selçuklu Sultanı, II. Rükneddîn Süleymân 8 yıl, saltanatı boyunca Selçuklu Devleti'ni dâhilî mücadelelerden kurtarmış ve devleti milli birliğe kavuşturmuş bir hükümdardır. Devletinin sınırları, doğuda Gürcistan'a, kuzeyde Karadeniz sahillerine kadar genişletmiş; Erzurum Saltuklularına, Artuklu ve Eyyübî meliklerine ve Kilikya Ermeni Krallığına metbûlülük kabul ettirmiştir. Gürcüler karşısında aldığı yenilgiden sonra Konya-Malatya arasında 1204 yılında geçirmiştir ve bu hastalık nedeniyle vefat etmiştir³⁹³.

II. Rükneddîn Süleyman'ın vefatından sonra Türkiye Selçuklu Devleti'nin başına III. İzzeddîn Kılıçarslan geçmiştir. Fakat onun saltanatı çok kısa sürmüştür³⁹⁴. Ondan sonra daha önce kısa süreli İnce Selçuklu tahtına çıkan lakın kardeşi II. Rükneddîn Süleymân 8 yıl tarafından tahttan çekilmeye zorlanan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev 1205 yılında Türkiye Selçuklu Devleti'nin başına tekrardan geçmiştir³⁹⁵.

Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev, II. Rükneddîn Süleymân'ın son derece güçlü bir devlet mirasını almış, I. Gıyâseddîn Keyhüsrev devletin başına geçerek devlet işlerini tekrar tanzim etmiştir³⁹⁶. Sonra Melik Mavrozemez'i çağırarak ona ihşanlarda bulunmak suretiyle görevler vermiştir³⁹⁷. I. Gıyâseddîn Keyhüsrev bunun yanı sıra kendi oğullarını, ülkesinin farklı bölgelerine tayin etmiştir. Onun zamanında

³⁹¹ Michel Kursanskis, *Ölç Empire de Trébizonde et la Géorgie*, *Revue des Etudes Byzantines*, S. 35, Paris 1977, s. 238-242; Cyril Toumanoff, *On the Relationship between the Founder of the Empire of Trebizond and the Georgian Queen Tamar*, *Speculum*, 15/3, Chicago 1940, s. 299-312; N. Oikonomidés, *La décomposition de l'Empire Byzantin à la veille de 1204 et les origines de l'empire de Nicée: a propos de la Partitio Romaniae*, *XV. Congres International d'Etudes Byzantines. Rapports et co-rapports*, Vol. I/I, Athens 1976, s. 3-28.

³⁹² Fallmerayer, Trabzon sahil eyaletlerinin fetih ve i galinin çok eski dönemlerden beri Gürcülerin hedefi olduğunu kaydetmektedir. Ancak bu sayede Karadeniz'in doğu limanları, nâ ele geçirilmesiyle batıya doğru uzanan Bizans dünyasını, zengin ticaretine hâkim olunabilirdi. Bkz. Fallmerayer, a.g.e., s. 25; İbrahim Tellio lu, *Kommenoslar, Karadeniz Hâkimiyeti: Trabzon Rum Devleti (1204-1461)*, Serander Yayınları, Trabzon 2009, s. 21-22; Emile Janssens, *Trébizonde en Colchide*, Presses Universitaires de Bruxelles, Bruxelles 1969, s. 65; Irène Melikoff, *Géorgiens, Turcomans et Trébizonde: Notes sur le Livre de Dédé Korkutö*, *Bedi Kartlisa*, XVII-XVIII, no: 45-46 1964, s. 20-25.

³⁹³ *Tarih-i Âl-i Selçuk*, s. 39; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 162.

³⁹⁴ Bir yıldan daha az süre saltanatında kalan III. Kılıçarslan tahta çıktığında henüz 6 yaşında bulunmaktaydı. Bkz. Aksarayî, a.g.e., s. 24. İbnî İse bu kadar kısa bir zaman saltanat süren Kılıçarslan'ın Ermeni ve Bizans tekfurlarından haraç aldığı, nâ kaydetmektedir. Bkz. İbnî İse, a.g.e., C. I, s. 96.

³⁹⁵ *Tarih-i Âl-i Selçuk*, s. 39; Gregory Abûd-Farac, a.g.e., C. II, s. 486.

³⁹⁶ Aksarayî, a.g.e., s. 25.

³⁹⁷ İbnî İse, a.g.e., C. I, s. 101.

Türkiye Selçuklular, Kelkit havzası olan ilgisi devam etmiştir. Nitekim I. G. Yâseddin Keyhüsrev'in oğlu Alâeddin Keykubâd, Tokat merkez olmak üzere Dânişmend iline vali olarak tayin etmesi³⁹⁸ Selçuklular, I. G. Yâseddin Keyhüsrev zamanındaki Kelkit havzası, siyasetinin önemini ortaya koymaktadır.

Erzincan'da hüküm süren Mengücekliler Sultan I. G. Yâseddin Keyhüsrev'in hükümdarlığıyla birlikte³⁹⁹ Mengücek Meliki Mugiseddin Tuğrulâh Gürcülerle mücadelelere devam etmiştir. Bu suretle gerek I. G. Yâseddin Keyhüsrev'in merkezî yönetimi gerekse de Mengüceklilerin Gürcüler ile olan mücadeleleri bu dönemde Karadeniz bölgesinin güneydoğusundaki güvende olmasını sağlamıştır. Hatta Mugiseddin Tuğrulâh, 1205 yılında Gürcülerin Azerbaycan ile birlikte Ahlat, Ahlat ve Saltuk ilini istila edip yama ve tahribatta bulunmaları üzerine Gürcistan'a saldırıp Gürcüleri bozguna uğratarak pek çok ganimet ve esir almıştır⁴⁰⁰. Sultan I. G. Yâseddin Keyhüsrev, Mengücekliler ile ittifak yapıp, bu mücadelelerde Kelkit havzasındaki Gürcülerin ilerisinden kurtarmıştır.

4. Trabzon Rum Devleti'nin Kontrol Altına Alınması,

Bizans İmparatorluğu IV. Haçlı, seferiyle birlikte tehdit altına girmiş ve Haçlılar, bu seferle birlikte 1204 yılında Bizans'ın başkenti İstanbul'u zapt ederek burada kendilerine başlı, bir Latin Devleti kurmuşlardır⁴⁰¹. Bu ilerisinde sadece zik havalisinde varlığını göstermeyi başarıabilen Bizans'ın Anadolu'daki hâkimiyeti iyice zayıflamıştır.

Haçlılar, Bizans'a yamalaması, üzerine İmparator III. Alexios'un damadı olan Theodoros Laskaris zik civarında bir devlet kurmayı planlamaktaydı⁴⁰². Ayrıca Komnenoslar hanedanından olan Alexios ve David de Karadeniz kıyıları, başkenti Trabzon olan bir devlet kurmayı düşünüyorlardı⁴⁰³. Gürcü Kraliçesi Tamara'nın küçük yeğeni olan Alexios, derhal Gürcistan'a giderek kraliçenin askeri yardımıyla Trabzon'a geldi ve İmparator soyuna mensup olduğu için orada 1204 yılında Komnenoslar'ın yeni

³⁹⁸ İbn İbî, a.g.e., C. I, s. 110; Kaya, a.g.e., s. 120.

³⁹⁹ Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 268;

⁴⁰⁰ Sevim-Merçil, a.g.e., s. 559.

⁴⁰¹ Orstrogorsky, a.g.e., s. 385-386.

⁴⁰² Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları, (1261-1453)*, çev. Bilge Umar, Tarih Vakfı, Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 11; Herrin a.g.e., s. 357-358.

⁴⁰³ Gerorgios Akropolites, a.g.e., s. 25; Kaya, a.g.e., s. 123; Herrin, a.g.e., s. 358.

bir hanedan, n, kurdu⁴⁰⁴. Onun küçük karde i David ise Karadeniz'in bat, sahillerinde bulunan Sinop ve Ere li ehirlere yerle ti⁴⁰⁵. Bunun üzerine Latinler ile Bizans aras,nda s,k, an Laskaris Selçuklu Sultan, I. G,yâseddîn Keyhüsrev ile bir anla ma yapmak zorunda kald,⁴⁰⁶. Bu hadise Laskaris'in oldu u kadar Selçuklular, n da aleyhine geli en bir durumdu. Çünkü Komnenoslar, n Karadeniz sahillerinde yay,lmaya ba lamas, Selçuklular, n bu bölge üzerindeki hâkimiyetini tehdit etmekte ve Karadeniz kervan yolunu tehlikeye dü ürmekteydi⁴⁰⁷. Dolay,s,yla Selçuklular bu tehlike nedeniyle Laskaris ile ittifak kurmak zorundayd,lar.

Bu geli meler meydana gelirken Sabbas isimli bir Bizanslı, da Samsun'da kendisine bir yönetim kurmay, amaçlam, t,r. Alexios ise Çoruh nehrinden itibaren ba layan devletin s,n,rlar, n, bat, sahillerine do ru geni letirken Sabbas'a teslim olmas, n, bildirmi ve red cevab, al,nca Samsun'u ku atm, t,r⁴⁰⁸. Müslüman Samsun'un tehlikeye girmesi üzerine bölgedeki Türkler Selçuklu Sultan, I. G,yâseddîn Keyhüsrev'e haber vererek yard,m istemi lerdir. Bu haber üzerine 1206 y,l,nda Samsun'a sefere ç,k,an I. G,yâseddîn Keyhüsrev, yap,lan sava ta Alexios'u hezimete u ratm, t,r⁴⁰⁹. Böylece Selçuklular Karadeniz'deki tehlikeyi bertaraf ederek bölge üzerindeki otoritelerini korumu lar ve sars,nt, halinde olan bölge ticaretini emniyet alt,na almay, ba arm, lard,r⁴¹⁰.

I. G,yâseddîn Keyhüsrev'in Samsun üzerine sefere ç,k,mas, Karadeniz siyaseti ve ticaretine verdi i önemi ispat etmektedir. Samsun liman, n, elinde tutmay, ba aran Selçuklular, bu sayede Karadeniz'in kuzeyinde bulunan Su dak, Kefe ve Kerç limanlar,na gönderdikleri mallar, n yine bu limanlar üzerinden Avrupa'ya ula mas, n, mümkün k,lm, lard,r⁴¹¹.

⁴⁰⁴ A. Hahanov, *Panaret'in Trabzon Tarihi*, çev. Enver Uzun, Yeni Zamanlar Yay,nlar,, Trabzon 2004, s. 62; Josaphat Barbaro, *Anadolu'ya ve ran'a Seyahat*, çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yay,nlar,, stanbul 2016, s. 89; Murat Keçi , *Trabzon Rum mparatorlu u ve Türkler (1204-1404)*, TTK Yay,nlar,, Ankara 2013, s. 20.

⁴⁰⁵ Turan, *Selçuklular Zaman,nda*, s. 278; Tellio lu, *Komnenoslar, n Karadeniz Hâkimiyeti*, s. 26. 1214 y,l,nda Ere li ve Amasra ehirleri Theodoros Laskaris'in hâkimiyeti alt,na girecek ve David'in bu bölgelerdeki egemenli i son bulacakt,r. Bkz. Rustam Shukurov, *Velikie Kommyny i Vostok (1204-1461)*, Vizanstiiskaia Biblioteka, Saint-Petersbourg 2001, s. 82-88.

⁴⁰⁶ Ahrweiler, a.g.e., s. 306; Keçi , a.g.e., s. 26.

⁴⁰⁷ bni'd-Esîr, a.g.e., C. XII, s. 201; Turan, *Selçuklular Zaman,nda*, s. 279.

⁴⁰⁸ Tellio lu, *Komnenoslar, n Karadeniz Hâkimiyeti*, s. 31; Turan, *Selçuklular Zaman,nda*, s. 279.

⁴⁰⁹ bni'd-Esîr, a.g.e., C. XII, s. 201; Turan, *öAnatolia in the Period of the Seljuksö*, s. 245.

⁴¹⁰ Kaya, a.g.e., s. 124.

⁴¹¹ Tellio lu, *Ikça dan Osmanl,lara Samsun*, s. 122; W. Heyd, *Yak,ndo u Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, TTK Yay,nlar,, Ankara 2000, s. 328; Andrew C. S. Peacock, *öBlack Sea trade and the Islamic*

I. G,yâseddîn Keyhüsrevân ölümü üzerine 1211 y,l,nda Selçuklu taht,na I. zzeddîn Keykâvus geçmi tir. I. zzeddîn Keykâvus saltanat,n,n ilk y,llar,nda karde i Alâeddîn Keykubâd ile ihtilafa dü mü ve akabinde onu Kayseri civar,nda yenilgiye u ratarak hâkimiyetini tesis etmi tir⁴¹². I. zzeddîn Keykâvus tahta ç,k,nca Selçuklu Devletini bir kara gücü olman,n yan,nda bir deniz gücü haline getirmeyi de amaçlam, t,r. Bu nedenle znik Rum Dükü Laskaris ile bir antla ma imzalayarak zaman zaman tehlikeye giren ticaret yollar,n, emniyet alt,na almak istemi tir. Bu güvence sonrası, devletin do al s,n,rlar,n, sahillere ula t,rnak için Sinop üzerine yürümeye karar vermi tir⁴¹³. Bu suretle Karadeniz üzerindeki büyük emellerini gerçekle tirmek amacıyla 1214 y,l,nda Trabzon Rum Devleti'nin ba ,nda bulunan Alexios'un elinden Sinop ehrini alm, t,r⁴¹⁴.

Sinop ma lubiyetinden sonra Alexios'un esir dü mesiyle büyük ölçüde mukavemetleri k,r,lan Trabzon Rumlar, Selçuklu egemenli ine tabi olmak zorunda kalm, lard,r⁴¹⁵. Sava sonrası, yap,lan antla maya göre Selçuklulara her y,l 10.000 dinar ile birlikte gerekti i zaman takviye kuvvet gönderme kar ,l, ,nda Alexios serbest b,rak,lm, t,r⁴¹⁶. Böylece Karadeniz'in gözetim alt,nda tutulmas, ve Rusya ile olan ticari ili kilerin geli mesi bak,m,ndan önemli bir deniz üssü ele geçirilmi oluyordu⁴¹⁷. ehrin tam kar ,s,nda bulunan K,r,m ile olan ticari münasebetler de bu sayede Sinop'un kontrol alt,na al,nmas,yla h,zl, bir ivme kazan,yordu⁴¹⁸.

Sinop'un fethedilmesi ayn, zamanda Trabzon Rum Devleti'nin ba ,nda bulunan Alexios'un otoritesini de zedelemi tir. Sinop'un kaybedilmesi Trabzon Rumlar,n,n Bat, ile olan ili kisini engellemekle birlikte Trabzon Rum Devleti'ni küçük bir toprak

---

world down to Mongol Periodö, *The Black Sea Past, Present and Future British Institute at Ankara*, Istanbul Technical University 2007, s. 66.

⁴¹² *Tarih-i Âl-i Selçuk*, s. 40; Aksarayî, a.g.e., s. 25.

⁴¹³ Gregory Abûd-Farac, a.g.e., C. II, s. 497; Salim Koca, *Sultan I. zeddin Keykâvus (1211-1220)*, TTK Yay,nlar,, Ankara 1997, s. 30.

⁴¹⁴ bn bibi, a.g.e., C. I, s. 168-173; Turan, *İstanbul'un Fethinden Önce*, s. 67; Koca, a.g.e, s. 30-35; A. Yakubovski, ö bn Bibi'nin XIII. As,r Ba ,nda Anadolu Türklerinin Sudak, Polovets (K,pçak) ve Ruslara Kar , Yapt,klar, Seferin Hikâyesi (K,pçak Sahas,nda Cereyan Eden Ticarî Hayattan Baz, safhalar)ö, çev. smail Kaynak, *AÜDTCF Dergisi*, C. XII, Ankara 1954, s. 213.

⁴¹⁵ Fallmerayer, a.g.e., s. 94; Yakubovski, a.g.m., s. 213.

⁴¹⁶ bn bibi, bunlardan ba ka mparatorun Sultana 5000 ba at, 2000 ba s, ,r, 10.000 ba koyun ve 50 yükten müte ekkil muhtelif hediyeler verilece ini ifade eder. Bkz. bn bibi, a.g.e., C. I, s. 174; Ayr,ca bkz. Sergei Pavlovich Karpov, *storiya Trapezundskoy mperii*, Saint-Petersbourg 2007, s. 105.

⁴¹⁷ Cahen, a.g.m., s. 135; Osman Turan, öSelçuk Türkiyesi ve Dünya Ticaretiö, *Selçuklu Tarihi Ara t,rmalar,, Haz. Altan Çetin-Bilal Koç*, TTK Yay,nlar,, Ankara 2014, s. 88; erafettin Turan, a.g.e., s. 61.

⁴¹⁸ Yakubovski, a.g.m., s. 213-214.

parçasına mahkûm etmiş tir⁴¹⁹. Batı bölgeleriyle irtibat, kesilen Trabzon Rum Devleti artıkları hapsolunduğu bu süreçlerden kurtulmak için ileride Gürcüler ile birliği yapma yoluna gitmek durumunda kalacaktır⁴²⁰. Selçuklular bu suretle Kelkit havzasında mutlak anlamda hâkimiyet kurmak için Samsun ve Sinop gibi geniş bir hinterlanda sahip olan liman şehirlerini ele geçirerek civar bölgelerde kontrolü sağlamaya yolunda önemli bir adım atmaya muvaffak olmuşlardır.

5. Mengüceklî Beylikinin İhâk Edilmesi

Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddîn Keykâvus'un 1220 yılında ölümü üzerine Selçuklu tahtına I. Alâeddîn Keykubâd geçmiştir⁴²¹. I. Alâeddîn Keykubâd zamanında Türkiye Selçuklu Devleti'nin Karadeniz sahilleri ve Kelkit havzasıyla olan ilgileri devam etmiştir. I. Alâeddîn Keykubâd'ın Karadeniz bölgesine yaptığı ilk hamle 1223 yılında olmuş ve Erzurum Mengüceklî Meliki Müğiseddîn Türüklü'ne Trabzon'u üç kez başarısız sefer yaptırmıştır. Erzurum meliki bu saldırılarda şehrin var olduğu yerlerinde kamp kurmuş ancak şehir çok iyi korunmuştuğu için alınmamış, surlarından taraf ve pazar yeri kurtulmuşlardır⁴²².

I. Alâeddîn Keykubâd'ın Karadeniz sahilleri ve Kelkit havzasında ilgilendiren ikinci bir stratejisi Erzurum şehriyle alakalıdır. Erzurum bulunduğu stratejik konumu itibarıyla son derece önem taşımaktadır. Ayrıcâ Anadolu'dan geçen önemli yolların kesişme noktasında bulunması, bakımından önemli olan Erzurum, Türkiye Selçuklular ile Eyyübîler arasında bir tampon bölge durumundaydı. Türkiye Selçuklular ile Trabzon Rum Devleti arasında, Sinop'u ve buradan Karadeniz'in kuzeyine uzanan ticaret yollarını kontrol altına alma mücadelesi, Doğu Anadolu'da oluşturulan ittifaklar ile de yakından ilgilidir. I. Sultan Alâeddîn Keykubâd'ın doğu politikası bu durumu kanıtlamaktadır. 1224 yılında Celâleddîn Hârezmî'nin Hindistan'dan bölgeye gelmesiyle⁴²³ siyasî yapıyı iyice karıştırmış, Celâleddîn Hârezmî, Eyyübîler ve Gürcüler ile ittifak yaparak Erzurum ve Erzincan bölgesinde yerleşmek ve güçlü bir sultanlık

⁴¹⁹ Orstrogorsky, a.g.e., s. 399; Koca, a.g.e., s. 35.

⁴²⁰ Tellioğlu, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar*, s. 117; Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları*, s. 22.

⁴²¹ *Tarih-i Âl-i Selçuk*, s. 41; İbn Bibi, a.g.e., C. I, s. 227.

⁴²² Tellioğlu, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar*, s. 119.

⁴²³ *Mongolların Gizli Tarihi, ÖManghol-un Niuça Tobçağın (Yüan-Chao Pi-shi)*, çev. Ahmet Temir, TTK Yayınları, Ankara 2010, s. 186.

kurmak istiyordu⁴²⁴. Nitekim 1226 y, l, nda Gürcülere ait olan Tiflis'ten ba layarak bölgenin tamam, n, kontrol alt, na almak⁴²⁵ suretiyle Trabzon Rum Devleti ile kom u olmu tur. Fakat Celâleddîn Hârezm âh'ın Bolnisi civar, nda Gürcüleri yenilgiye u ratmas, sonucunda Gürcistan'ın bat, bölgelerine hâkim olmas,, akabinde Eyyûbîler'ın Ahlat Emîri Hüsameddîn Ali ile Selçuklular, n Erzurum Meliki Cihân âh üzerine sald, rmas, ve son olarak Mengüceklilere ait olan Kemah ve Erzincan üzerine yürümesi büyük bir korkuya neden olmu tur⁴²⁶. Öte yandan Selçuklu sultan, n, n Erzincan'da varl, k gösteren II. Alâeddîn Dâvud âh ve Erzurum'da bulunan amcazadesi Cihân âh'ın memleketlerini müdafaa edemeyecekleri, hatta istilac, lar ile birlikte i birli i içerisine girebilecekleri yönünde kayg, lar, da vard,⁴²⁷. Nitekim II. Alâeddîn Dâvud âh, babas, Fahreddîn Behrâm âh gibi Selçuklu Devleti'ne sadakat göstermemi ve nihayetinde Selçuklu Sultan, I. Alâeddîn Keykubâd ile olan ili kisini bozmu tu. Hatta kendisinin bu tutumuna kar , ç, kan devlet adamlar, ndan bir k, sm, n, ise öldürtmü ⁴²⁸, Türkiye Selçuklu Devleti'ne kar , Eyyûbî hükümdar, Melik E ref, Celaledin Hârezm âh ve Alamut sahibi Alâeddîn Nev Müslüman ile anla ma yoluna gitmekten çekinmemi tir⁴²⁹. Ya anan bu geli melerin yan, s, ra bir di er tehdit unsuru ise Mo ollard, r. Bu arada Celâleddîn Hârezm âh, Azerbaycan bölgesi üzerine gelerek Do u Anadolu'yu ciddi anlamda tehdit etmeye ba lam, t, r⁴³⁰. Selçuklu Sultan, I. Alâeddîn Keykubâd, Hârezm âh ve Mo ol tehdidi kar , s, nda Do u Anadolu s, n, rlar, n, emniyet alt, na almak istiyordu. Nitekim Erzincan ve Erzurum hükümdarlar, n, n Celâleddîn'ın tesirinde kalmas,⁴³¹, art, k Erzincan ve Erzurum'ın Selçuklular taraf, ndan ilhak edilmesini kaç, n, lmaz hale getirmi tir⁴³². I. Alâeddîn Keykubâd tüm bu tehlikelerin fark, na varm, ve ilk durumda Hârezm âhlar ile anla ma yoluna gitmi tir. Fakat bu anla ma te ebbüsleri sonuçsuz kalm, t, r. Bunun üzerine Eyyûbîlerin, Erzurum ve Erzincan meliklerine yard, m göndermesine f, rsat vermeden ülkesinin do u

⁴²⁴ Keçi , a.g.e., s. 58.

⁴²⁵ Süryani Patrik Mihail, a.g.e., C.II, s. 299; Müverrih Vardan, a.g.e., s. 224.

⁴²⁶ Michel Kursanskis, *ÖL Empire de Trébizonde et les Turcs au 13e siècle*, *Revue des Etudes Byzantines*, C. 46, Paris 1988, s. 118 vd. ; Piskopos Stepanos, *ÖVekayinâmeö*, A. G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklar, na Göre Mo ollar*, çev. İyas Kamalov, Yeditepe Yay, nlar,, stanbul 2005, s. 65.

⁴²⁷ Turan, *Do u Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 65.

⁴²⁸ bn bibi, a.g.e., C. I, s. 356.

⁴²⁹ Uyumaz, a.g.e., s. 42-43.

⁴³⁰ Ayd, n Taneri, *Celâlu'ddîn Hârezm âh ve Zaman,,* T.C. Kültür Bakanl, , Yay, nlar,, Ankara 1977, s. 67.

⁴³¹ Alâeddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangü a*, çev. Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanl, , Yay, nlar,, Ankara 1998, s. 368; Muammer Gül, *Ortaça larda Do u ve Güneydo u Anadolu (Tarihi Arka Plan ve XIV. Yüzy, l Mo ol Hâkimiyeti)*, Bilge Kültür Sanat Yay, nlar,, stanbul 2010, s. 91.

⁴³² Turan, *Selçuklular Zaman, nda*, s. 353; Taneri, a.g.e., s. 67.

s,n,rlar,nda güvenli i tesis etmek ad,na sefere ç,karak 1228 y,l,nda Kemah ve Erzurum'u, ard,ndan da Erzincan'ı ele geçirmi tir⁴³³. Sava ,n sonucunda esir edilen Mengücekli hükümdar,, Selçuklu sultan, taraf,ndan affedilmi ve kendisine Ak ehir ve Âb-, germ denilen Ilg,n t,mar olarak verilmi tir⁴³⁴. Mengücekli hükümdar,n,n Selçuklu Sultan, I. Alâeddîn Keykubâd'ı metbû olarak tan,mas, üzerine Eyyûbî hükümdar, Melik E ref de Selçuklu sultan,n,n ortadan kald,rmay, dü ündü ü Erzurum Meliki Cihân âh'ı koruma alt,na alm, t,r.

Eyyûbîler ile bozu mak istemeyen Selçuklu Sultanu I. Alâeddîn Keykubâd, kumandanlar,ndan Ertoku 'u Mengücekli II. Alâeddîn Dâvud âh'ın karde i Muzaffereddîn Muhammed'ın elinde bulunan arkîkarahisar üzerine gönderdikten sonra Kayseri'ye dönmü tür⁴³⁵. Emîr Ertoku , arkîkarahisar'a var,r varmaz iddetli çat, malar ba lam, , kalenin sahibi Muzaffereddîn ise yeterli erzak ve su sarn,çlar, bulunmas,na ra men halk,n,n ikiye ayr,lmas,ndan ve ak,betinin kötü olaca ,ndan korkarak kendisine bir t,mar verilmesi kar ,l, ,nda kaleyi teslim edebilece ini beyan etmi tir⁴³⁶. Bu haberi ö renen Selçuklu sultan, bu durumdan çok memnun olmu tur. Selçuklu Sultan, I. Alâeddîn Keykubâd, arkîkarahisar ve buraya ba l, olan yerler kar ,l, ,nda ona, am hududunda bulunan Rammam ve Nahr Kali nahiyeleriyle Af in ve K,r ehir'i iktâ olarak vermi tir⁴³⁷. Böylece arkîkarahisar'a hâkim olan Selçuklular, Divri i kolu hariç olmak üzere Mengücekli'nin Erzincan kolunu ortadan kald,r,m, oldular. Böylece Türkiye Selçuklu Devleti ile Trabzon Rum Devleti, güneydo u Karadeniz bölgesinde s,n,r kom usu olmu lard,r. I. Alâeddîn Keykubâd Erzurum'dan sonra 1230 y,l,nda Bayburt'u da kontrol alt,na alarak Kelkit havzas,nda önemli bir güç haline gelmi tir⁴³⁸. Mo ol istilas, zaman,nda dahi Bayburt'un Türkiye Selçuklu Devleti'ne tabi oldu u II. G,yâseddîn Keyhüsrev ad,na bas,lan sikkelerden anla ,lmaktad,r⁴³⁹.

I. Alâeddîn Keykubâd Mengücekli Beyli ği'ne son verdikten sonra Sinop'tan Ünye'ye kadar olan Karadeniz bölgesi üzerinde yapt,r,mlarda bulunmu ve hatta Maçka

⁴³³ bnüç-Esîr, a.g.e., C. XII, s. 437-438; Gregory Abûd-Farac, a.g.e., C. II, s. 525. ; Turan, *Selçuklular Zaman,nda*, s. 355.

⁴³⁴ bn bibi, a.g.e., C. I, s. 367; Turan, *stanbul'un Fethinden Önce*, s. 77; Uyumaz, a.g.e., s. 43; Turan, *Do u Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 64-65.

⁴³⁵ Sümer, a.g.e., s. 9.

⁴³⁶ Uyumaz, a.g.e., s. 44.

⁴³⁷ bn bibi, a.g.e., s. 370; Sakao lu, a.g.e., s. 64; Turan, *Do u Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 66.

⁴³⁸ Tello lu, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar*, s. 119.

⁴³⁹ Turan, *öBayburtü*, s. 108.

yoluyla Trabzon ehrini ku atm, sa da elveri siz hava artlar, ve ehrin direnmesi üzerine Komnenos hanedanl, , ile antla ma yaparak bu ehri kendisine olan tabiyetini devam ettirmek art,yla onlara b,rakm, t,r⁴⁴⁰. Erzurum ve Bayburt'un ele geçirilmesiyle birlikte⁴⁴¹ Trabzon bölgesindeki Rumlar,n bölgenin güneydo u s,n,r,ndaki faaliyetleri engellenmi ve Trabzon Rum Devleti sadece sahil erisinde etkisini göstermeye mecbur b,rak,lm, t,r⁴⁴².

Sultan I. Alâeddîn Keykubâd bu tehlikeleri bertaraf ettikten sonra istkâmetini Karadeniz hâkimiyetinin önemli bir aya , olan K,r,møa çevirmi tir. Ayr,ca Mo ol tehdidinden dolayı, bölge üzerindeki tüccarlar,n Selçuklu limanlar,na s, ,nmas, ve onlar,n bo altt, , yerlere Trabzon Rum Devleti'nin kendi tüccarlar,n, yerle tirmesi Selçuklu deniz ticaretini aksatmaya ba lam, t,r. K,r,mødaki Mo ol tehlikesinin tezahür etmeye ba lamas,yla endi eye kap,lan Selçuklu sultan, kar , ata a geçerek 1227/1228 y,l,nda Emîr Hüsameddîn Çobanø Su dak üzerine göndermi tir⁴⁴³. Bunun üzerine Emîr Hüsameddîn Çoban K,pçak destekli Rus ordusu ile sava a girerek sahte ricat takti ini kullan,p rakiplerine büyük kay,plar verdirerek Su dak bölgesine hâkim olmu tur⁴⁴⁴. Selçuklular ehri ele geçirdikten sonra kendilerine ikâyette bulunan ma dur tüccarlara mallar,n, iade etmi ler ve Selçuklulara tabi olmalar, art,yla bölge idarecilerinin mevcut görevlerine devam etmeleri için izin vermi lerdir⁴⁴⁵. Böylece Su dakøn fethedilmesiyle birlikte Selçuklu Sultan, Alâeddîn Keykubâd deniz a ,r, gerçekle tirmi oldu u ilk seferinde büyük bir ba ar, elde etmi ve ekonomik aç,dan geliri yüksek olan büyük bir liman ehri ne sahip olmu tur.

Dolay,s,yla Mengücekli Beyli ini ortadan kald,ran I. Alâeddîn Keykubâd hem Kelkit havzas,ndaki hâkimiyetini garanti alt,na almay, hem de Karadeniz sahil eridi dâhil olmak üzere K,r,møa kadar uzanan bölgelere sahip olmay, ba arm t,r. Sultan Keykubâd di er yandan do udan gelebilecek Gürcü ve Mo ol tehlikelerini bertaraf

⁴⁴⁰ bn bibi, a.g.e., C. I, s. 325-345; Osman Turan Samsun, Sinop ve Ünye sahillerinin kurtar,ld,ktan sonra Erzincan'da bulunan kara ordusunun Melik G,yâseddîn Keyhüsrev ve Atabey Mübâzereddin Ertoku ÷un komutas,nda Gümü hane yolu ile Zigana da ,n, a ,p Maçkaøya do ru ilerledi ini ifade etmektedir. Bkz. Turan, *Selçuklular Zaman,nda*, s. 361.

⁴⁴¹ Uyumaz, a.g.e., s. 44.

⁴⁴² Tellio lu, *Osmanl, Hâkimiyetine Kadar*, s. 119.

⁴⁴³ Cahen, *Osmanl,lardan Önce*, s. 124; L. N. Gumilev, *Eski Ruslar ve Büyük Bozk,r Halklar,, C. II*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yay,nlar,, stanbul 2013, s. 152.

⁴⁴⁴ Yakubovski, a.g.m., s. 210-211.

⁴⁴⁵ bn bibi, a.g.e., C. I, s. 315-320.

etmeyi de amaçlam, t,r⁴⁴⁶. Selçuklu sultan, yaptı, , tüm bu fetihlerle sadece ülkesinin s,n,rlar,n, geni letmekle kalmam, civar bölgelerdeki H,ristiyan unsurlar, kendi tebas, haline getirmi tir⁴⁴⁷. Elbetteki bu husus Anadolu'daki Türk siyasi birli inin sa lanmas, yolunda olumlu bir geli me olarak kayda de er bir özellik ta ,mas, aç,s,ndan son drece önem ta ,maktadır.

⁴⁴⁶ Selçuklu Sultan, Alâeddîn Keykubâd, Mengücekli Beyli iğini ortadan kald,rd,ktan sonra Trabzon Rum Devleti'ni de vasal, haline getirmi ti. Sultan daha sonra Kelkit havzas,nda hâkimiyet kurma ba lam,nda önemli bir husus te kil eden Gürcistan üzerine yürüyerek bu bölgeyi kendisine ba lamay, amaçlam, t,r. Sultan Keykubâd, 1231/1232 y,l,nda Mo ol ordusundan bir gurubun, Gürcü Kraliçesi Rusudan'ın tahrikiyle Sivas'a ya malamas, üzerine harekete geçerek Gürcistan üzerine bir ordu sevketmi tir. Fakat Selçuklu kuvvetlerini durduramayaca ,n, anlayan Kraliçe Rusudan, k,z,n, Selçuklu sultan,n,n o lu II. G.yâseddîn Keyhüsrev ile evlendirmek suretiyle ate kes teklifinde bulunmu tur. Sefere ç,kan Selçuklu komutan, Melikü'd-Ümerâ Kemâleddîn, 40 parça kalenin, iki büyük ve mamur vilayetin fethedildi i haberiyle Kraliçe Rusudan'ın teklifini Sultan Keykubâd'a iletmi tir. Sultan bu teklifi kabul etmi ve ordular,n,n oradaki görevlerini tamamlad,ktan sonra geri dönmelerini emretmi tir. Bkz. bn bibi, a.g.e., C. I, s. 323-324; Tellio lu, *Osmanl, Hâkimiyetine Kadar*, s. 120.

⁴⁴⁷ bn bibi Sultan Alâeddîn Keykubâd'ın slâm ve H,ristiyan âlemi üzerinde kazanm, oldu u öreti çok iyi tasvir etmektedir. bn bibi'nin bu konu hakk,nda sözleri öyledir: öi an,, büyüklük zirvesinde ve yücelik doru unda öyle bir yere ula t, ki, Abhaz beldelerinden Hicaz s,n,rlar,na, Ermen vilayetinin ba ,ndan Yemen ehirlrine, Rus ehirleri yak,n,ndan Tarsus hududuna, Ba k,rd s,n,rlar,na ba lang,ç noktas,ndan Vala k,rd bölgesinin sonlar,na, Antalya sehaddinden Antakya ehriinin s,n,rlar,na, Su dak ve K,pçak sahras,ndan Irak sonlar,na kadar Müslüman ve H,ristiyan yöneticileri ile am melikleri kendilerini onun kölesi (gulâm) sayarlar, onun divân,ndan ve dergâh,ndan emir al,rlard,. Sikkelerini, minberlerini ve ülkelerinin nakidlerini (nukud-i memâlik), samimi dualar gerçek övgüler söyleyerek onun kutlu lakaplar, ve mübarek ismiyle ereflendirirdi. Bkz. bn bibi, a.g.e., C. I, s. 242.

SONUÇ

Anadolu'nun çat,s,n, olu turan Kelkit Havzas,, bu co rafyan,n bütününe hâkim olmak için jeopolitik aç,dan çok önemli bir yere sahiptir. Hem deniz yolunun hem de iç bölgelerin kontrolü için vazgeçilmez bir do al yap, arz eden bu havza pek çok mücadeleye de sahne olmu tur. klim özellikleri ve su kaynaklar, bak,m,ndan yerle ime son derece elveri li bir özelli e sahip olan bölge, Orta Asya'da Karahanl, ve Gazneli Devletleri aras,nda s,k, an Selçuklu Türkleri için ya an,labilir bir yerdi. Mâverâünnehr'de yaylak ve k, lak hayat, ya ayan Türklerin hayat tarz,na uygun olan bu bölgenin Büyük Selçuklu komutan, Ça r, Bey öncülü ünde 1018 y,l,nda gerçekleş en Do u Anadolu seferiyle ke fedildi ini söylemek mümkündür. Bu seferden sonra Türkmenler h,zl, bir ekilde Anadolu'ya yerle meye ba lam, lard,r.

Ça r, Bey'den sonra Kelkit bölgesiyle temasa geçen Büyük Selçuklu hükümdar, Tu rul Bey'dir. Tu rul Bey'in 1054 ve 1057 y,llar,nda tertip etmi oldu u seferler ileride Karadeniz bölgesinin fethi için zemin haz,rlam, ve bu sayede Türkler gelecekte yapacaklar, fetihler için birçok yol ve güzergâh, tespit etme ans,na malik olmu lard,r. Tu rul Bey'in ard,ndan bu bölge üzerinde 1064 y,l,nda Sultan Alparslan'ın seferleri etkili olmu tur. 1071 y,l,nda cereyan eden Malazgirt Meydan Muharebesiyle birlikte Anadolu'daki Türk ilerleyi i daha da artm, ve bu zaferden sonra Sultan Alparslan Dâni mendli, Saltuklu ve Mengüceklî Beylikleri'nin temellerini atacak komutanlar,na söz konusu sahay, iktâ olarak vermi tir.

Niksar civar,nda Dâni mendliler, Erzurum dolaylar,nda Saltuklular ve Erzincan havalisinde etkili olan Mengücekliler hâkimiyet kurduklar, bu bölgelerde Kelkit havzas,yla ilgilenerak bölgenin Türkle mesi bak,m,ndan önemli roller oynam, lard,r. Bu münasebetle zaman zaman Bizans mparatorlu u, Haçl,lar ve Trabzon havalisinde etkili olan Gabraslar ile amans,z mücadelelere giri mi lerdir. Baz, zamanlar ise Do u'dan sald,r,ya geçen Gürcü kuvvetlerinin sald,r,lar,n, önlerek Anadolu Türklü ünün bekas,n, teminat alt,na alm, lard,r.

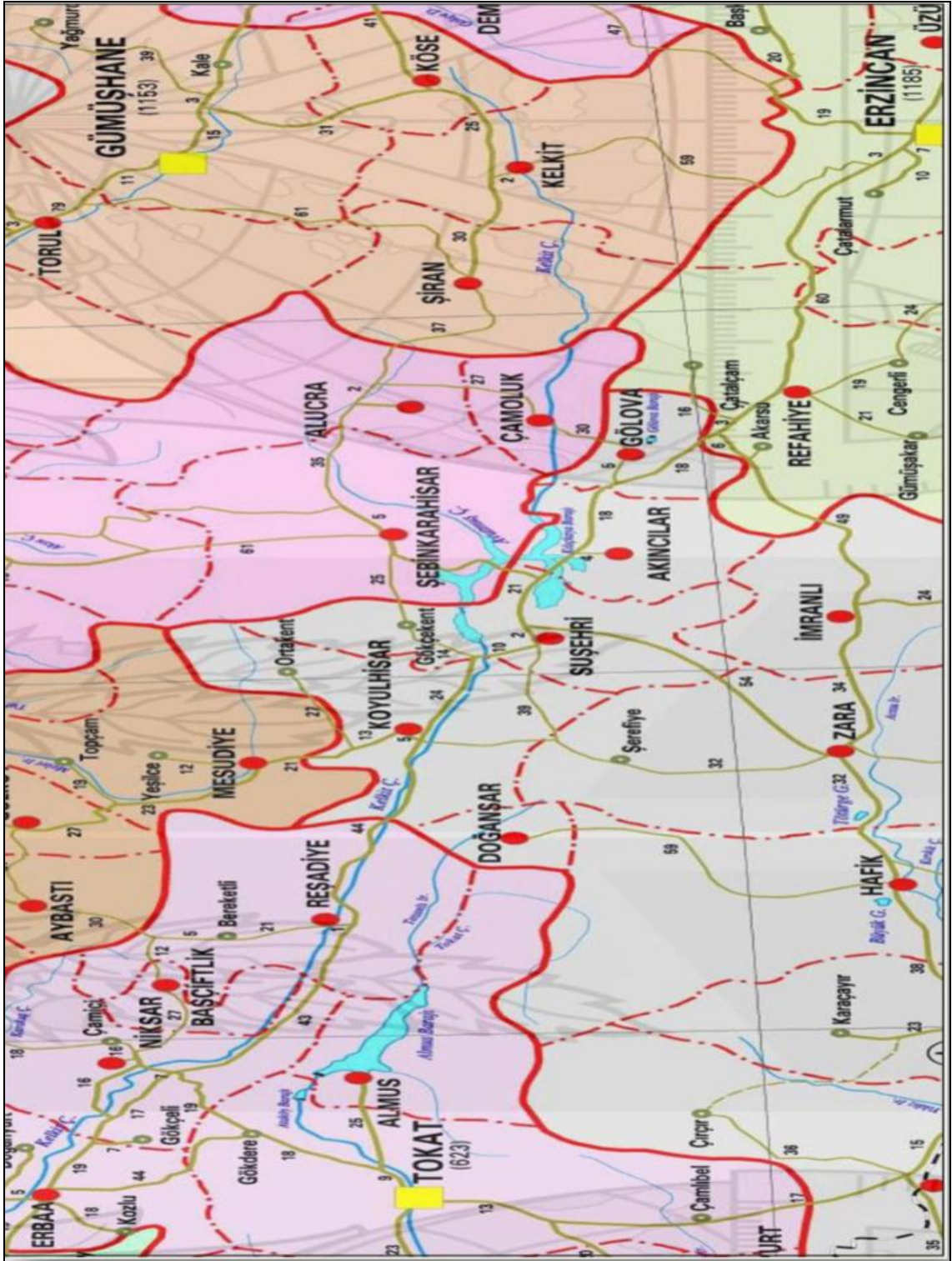
Anadolu'daki kesif Türkmen nüfusunun yay,lmas,yla 1075 y,l,nda znik merkezli kurulan Türkiye Selçuklu Devleti, Bizans s,n,r,nda gerçekleş tirdi i ak,nlar ve Haçl, sald,r,lar,na kar , Kelkit havzas,nda faaliyet gösteren zikretti imiz Türk beylikleriyle kimi zaman müttefik haline gelmi tir. Ancak Anadolu'da Bizans

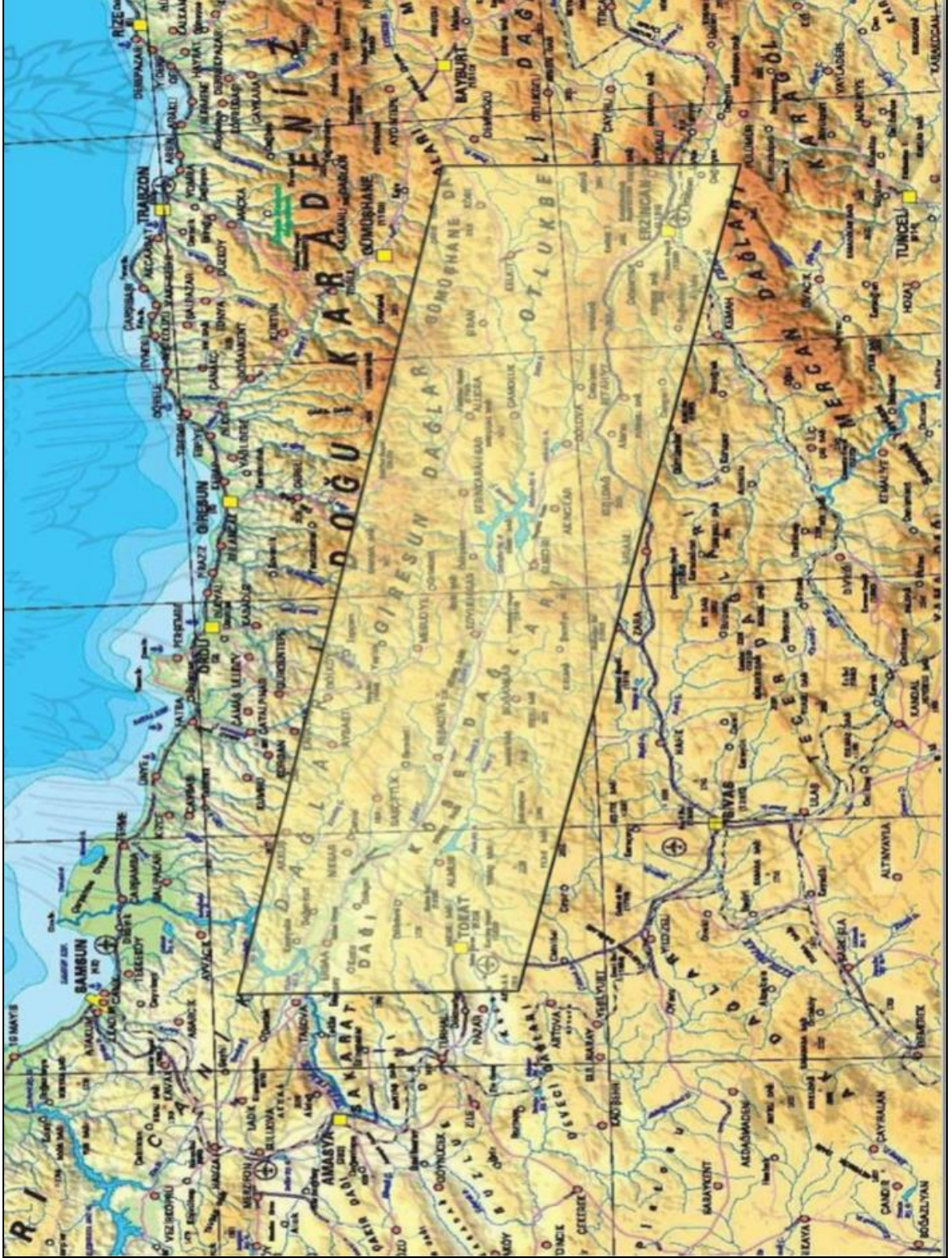
mukavemetini koruyan ve bölgedeki gücü elinde tutmaya başlayan Türkiye Selçuklular, siyasi birliği sağlamak ve Anadolu'da kayıtsız artsız tek siyasi güç olmak adına Dâni mendli, Saltuklu ve Mengücekli Beyliklerine son vermiştir.

Gerek Anadolu Türkmen beylikleri gerekse de Türkiye Selçuklu Devleti Kelkit havzasından başlayarak Karadeniz bölgesinin de Türklerle mesini sağlamaklardır. Mimari açıdan da hâkim oldukları bölgelerde izleri görülen bu Türk devletleri, Kelkit havzasında Anadolu fütühatında önemli merkezlerinden biri haline getirmişlerdir. Günümüzde dahi Karadeniz bölgesindeki bazı köy isimlerinin bu Ouz/Türkmen adlarından müteekkil olması, Kelkit havzasında Türklüğe ait izlerin bu dönemin bakiyesi olarak günümüze kadar ulaştığını ve canlılığını koruduğunu göstermektedir. Bahsi geçen Türk siyasi teekküllerinin, erken Ortaçağ Anadolu'sunun Kelkit havzasında Türklük lehine gerçekleştirmiş oldukları faaliyetlerin bugünün sosyo-etnik yapısının belirlenmesi açısından tarihsel bir önem taşıdığı görülmektedir.

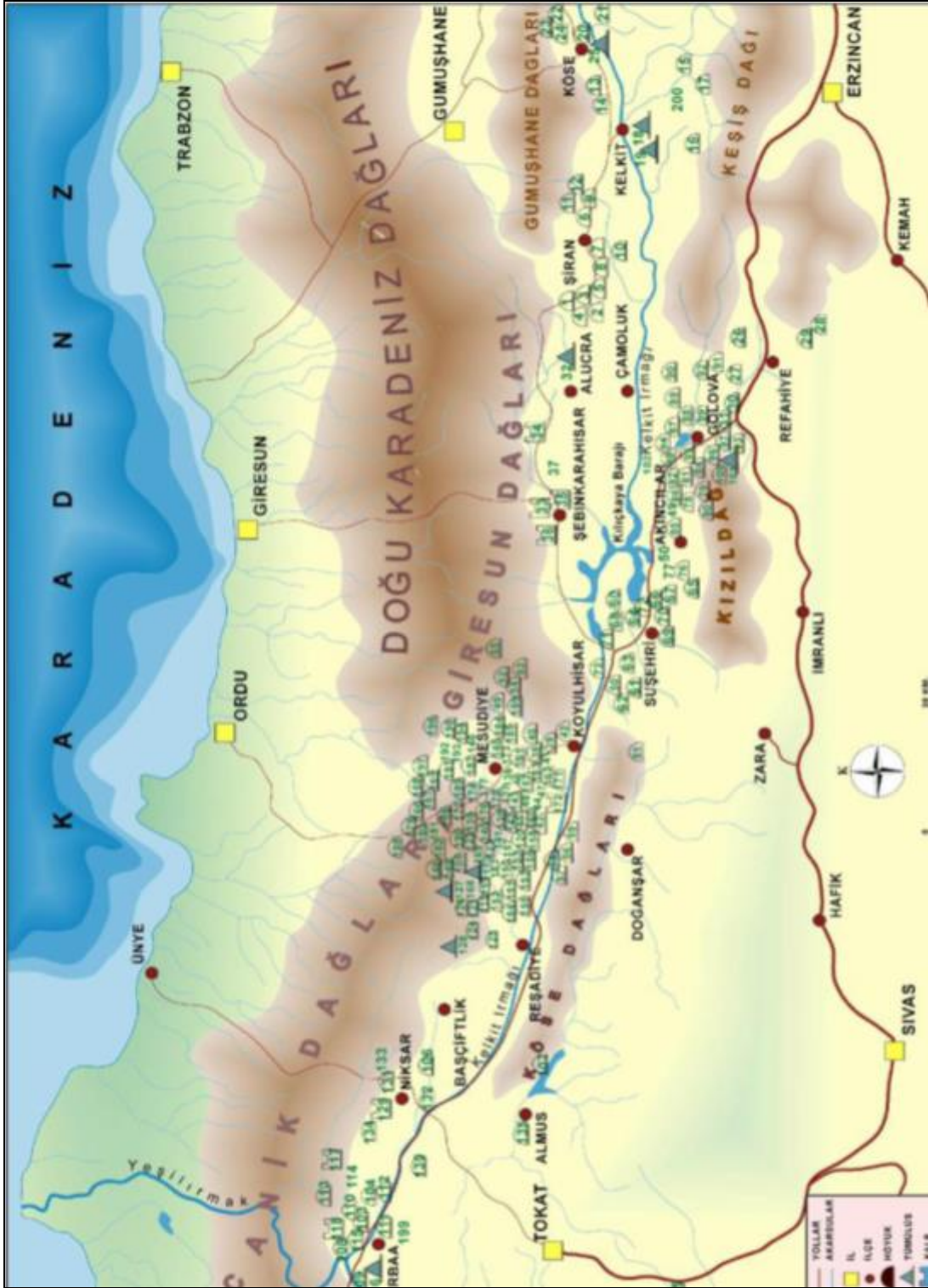
EKLER

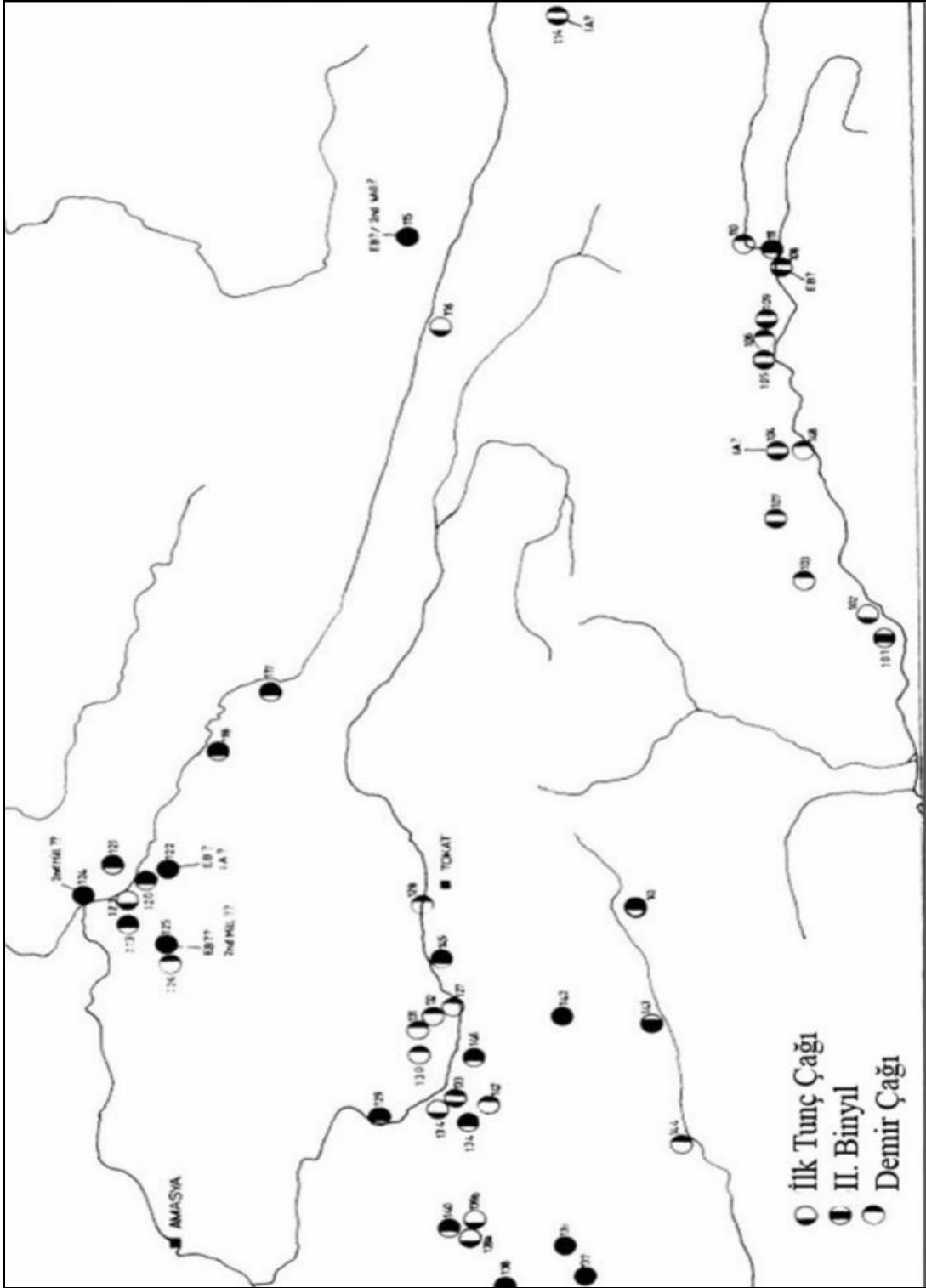
Harita 1: Kelkit Havzası'nın Sınırları, (Salih Kaymakç, -Dr. Tezi)

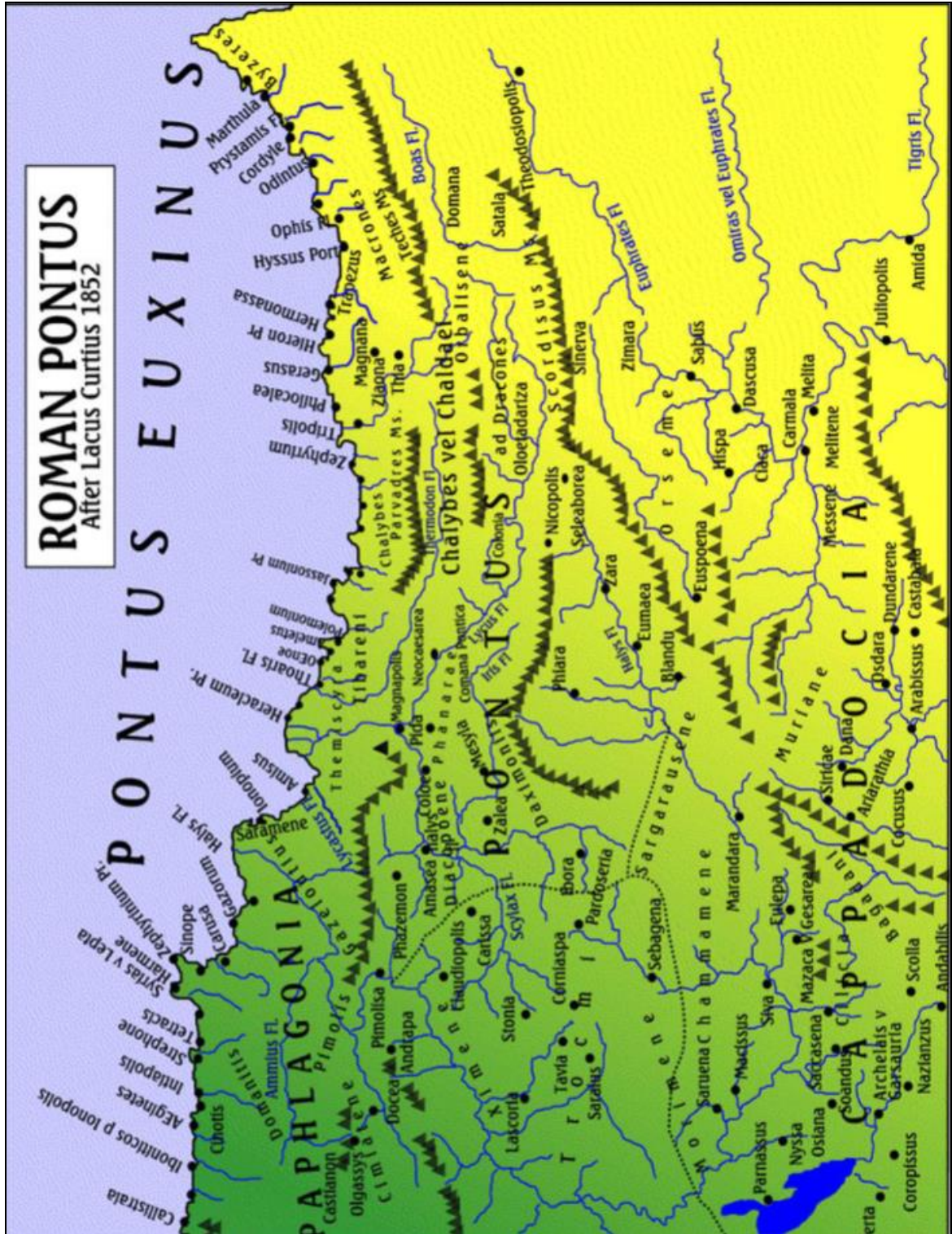
Harita 2: Kelkit Havzası'nın Fizikî Coğrafyası, (Salih Kaymakçalan, Dr. Tezi)

Harita 3: Kelkit Havzası, Yerleşimleri (Salih Kaymakç, -Dr. Tezi)

Harita 4: Kelkit Havzası, Yerle İmleri (Salih Kaymakç, -Dr. Tezi)

Harita 5: Roma Döneminde Pontos Themas, (Salih Kaymakç,-Dr. Tezi)

B BL YOGRAFYA

- A ,rakça, Ahmet, õMüneccimba , Ahmed Dedeõ, *D A*, C. 32, stanbul 2006, s. 4-6.
- Ahincanov, Sercan M., *Türk Halklar,n,n Katalizör Boyu: K,pçaklar*, çev. Kür at Y,ld,r,m, Selenge Yay,nlar,, stanbul 2009.
- Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, C. I-II, Haz. Erdo an Merçil, Tercüman 1001 Temel Eser, stanbul 1977.
- Ahmed b. Yusuf b. Ali bnüø-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târihi (Artuklular K,sm,)*, Haz. Ahmet Savran, AÜ Yay,nlar,, Erzurum 1992.
- Ahrweiler, H el ene, *Byzance et la Mer: La Marine de Guerre, La Politique et les Institutions Maritimes de Byzance aux VIIe si cles*, Presses Universitaires de France, Paris 1966.
- Aka, smail, õKer m ddin Aksar y o, *D A*, C. 2, stanbul 1989, s. 293.
- Alâeddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangü a*, çev. Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanl, , Yay,nlar,, Ankara 1998.
- Allen, W.E.D., *A History of the Georgian People from the Beginning down to the Russian Conquest in the Nineteenth Century*, Routledge-Paul, London 1971.
- Andreasyan, Hrant D., õT rk Tarihine Ait Ermeni Kaynaklar,õ, * EF Tarih Dergisi*, C. I, S. I, stanbul 1949, s. 112-118.
- Anna Komnena, *Alexiad*, çev. Bilge Umar, nk,l p Yay,nevi, stanbul 1996.
- Aristakes Lastivertc  s History*, Trans. Robert Bedrosian, New York 1985. *Aristakes de Lastivert, Rec,t des Malheurs de la Nation Arm nienne*, Traduite de l Arm nien Par Karen Y zbashian, Bruxelles 1973.
- Atalay, brahim-Mortan, Kenan, *Türkiye Bölgesel Co rafyas,, nk,l p Yay,nlar,, stanbul 2011.*
- Avc,, Casim, õSug r , *D A*, C. 37, stanbul 2009, s. 473-474.
- Ay n , Yusuf, *Selçuklular ve Bizans*, TTK Yay,nlar,, Ankara 2014.
- Babinger, Franz, *Osmanl, Tarih Yazarlar, ve Eserleri*, çev. Co kun  çok, T.C. Külür Bakanl, , Yay,nlar,, Ankara 2000.
- Barthold, V.V., õKaradeniz de sl m , *sl m da ktidar,n Serüveni: Halife ve Sultan*, çev. lyas Kamalov, Yeditepe Yay,nlar,, stanbul 2006.
- Baykara, Tuncer, *Anadolu nun Tarihî Co rafyas,na Giri : Anadolu nun dari Taksimati,, C. I, Türk Kültürünü Ara t,rma Enstitüsü, Ankara 2000.*
- B,j, kyan, P. Minas, *Karadeniz K,y,lar, Tarih ve Co rafyas,,* çev. Hrant D. Andreasyan,  EF Yay,nlar,, stanbul 1969.
- Bosworth, C. E., *slâm Devletleri Tarihi*, çev. Erdo an Merçil-Mehmet p irli, O uz Yay,nlar,, stanbul 1980.
- Bréhier, Louis, *The Life and Death of Byzantium*, Trans. M. Vaughan, New York 1977.

- Brosset, Marie Félicité, *Collection des Historiens Arméniens-Somouel d'Ani, Tables Chronologiques*, Imprimerie de l'Académie Impériale des Sciences, Saint-Petersbourg 1876.
- Brosset, Marie Félicité, *Gürcistan Tarihi*, çev. Hrant D. Andreasyan, Haz. Erdoğan Merçil, TTK Yayınları, İstanbul 2003.
- Brosset, Marie Félicité, *Histoire de la Géorgie*, C. I, Imprimerie de l'Académie Impériale des Sciences, Saint-Petersbourg 1849.
- Bryer, Anthony A. M.- Winfield, David, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, C. I, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington 1985.
- Bryer, Anthony A. M., "Greeks and Türkmens: The Pontic Exception", *Dumbarton Oaks Papers*, Variorum Reprints, S. XXIX, Washington 1975, s. 113-149.
- Bryer, Anthony A. M., *The Empire of Trebizond and the Pontos*, Variorum Reprints, London 1980.
- Bryer, Anthony A. M., "A Byzantine Family: The Gabrates", *University of Birmingham Historical Journal*, S. XII, Birmingham 1970, s. 164-187.
- Cahen, Claude, "13. Yüzyılın Başında Anadolu'da Ticaret", çev. Aykut Derman, *Cogito Selçuklular Özel Sayısı*, S. 29, İstanbul 2001, s. 132-143.
- Cahen, Claude, "La Campagne de Mantzikert", *Après les Sources Musulmanes, Byzantion*, C. IX, Bruxelles 1934, s. 613-642.
- Cahen, Claude, "Le Problème ethnique en Anatolie", *Cahiers de Histoire Mondiale*, C. II/2, Paris 1954, s. 347-362.
- Cahen, Claude, *La Syrie du Nord à l'époque des Croisades et la Principauté Franque d'Antioche*, Librairie Orientaliste Paul Geuthner 12, Rue Vavin, Paris 1940.
- Cahen, Claude, *Osmanlı'dan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, E Yayınları, İstanbul 1984.
- Cuinet, Vital, *La Turquie d'Asie*, C. I, Ed. E. Leroux, Paris Bonaparte, Paris 1892.
- Çay, Abdulhalûk, *II. Kılıçarslan*, T.C. Kültür Bakanlığı, Yayınları, İstanbul 1987.
- Çay, M. Abdulhalûk, *Anadolu'nun Türklerle Mesinde Dönüm Noktası, Sultan II. Kılıçarslan ve Karamanbeli (Myriokefalos) Zaferi*, Orkun Yayınları, İstanbul 1984.
- Dâhiliye Vekâleti, *Köylerimiz*, Dâhiliye Vekâleti Umum Müdürlüğü, İstanbul 1928.
- Dâni menâ-i Nâme*, Haz. Necati Demir, Akça Yayınları, Ankara 2004.
- Delilbaşı, Melek, "Türk Tarihinin Bizans Kaynakları", *Cogito Bizans Özel Sayısı*, S. 19, İstanbul 1999, s. 339-351.
- Demirkent, İnan, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı, Sultan I. Kılıçarslan*, TTK Yayınları, Ankara 2014.
- Demirkent, İnan, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, C. II, TTK Yayınları, Ankara 1994.
- Ebû Abdullah Muhammed bin Battûta Tancî, *Bin Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.

- El-Âzîmî, *Âzîmî Tarihi: Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H. 430-538=1038/39-1143/44)*, çev. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2006.
- El-Belâzurî, *Fütûhu'd-Büldân*, çev. Mustafa Fayda, T.C. Kültür Bakanlığı, Yayınları, Ankara 1987.
- El-Hüseyn B. Muhammed B. Ali El-Caferi Er-Rugadi b. Bibi, *el-Evamiri'd-Ala'îye fi'd-Umuri'd-Ala'îye (Selçuk-Nâme)*, C. I, Haz. Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı, Yayınları, Ankara 1996.
- Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, C. II/I, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Karaman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.
- Fallmerayer, Jakob Philipp, *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi*, çev. Ahmet Cevat Eren, Haz. Celalettin Yavuz-Smail Hacıfettahoğlu, Not. İbrahim Tellioğlu, TTK Yayınları, Ankara 2011.
- Fayda, Mustafa, *öBelâzurî*, D A, C. 5, İstanbul 1992, s. 392-393.
- Finlay, George, *History of the Byzantine and Greek Empires*, C. II, William Blackwood and Sons, London 1854.
- Georgacas, Demetrius J., *The Names for the Asia Minor Peninsula*, Hiedelberg 1971.
- Georgias Akropolites, *Vekayinâme*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.
- Gregory Abû'd-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'd-Farac Tarihi*, C. I-II, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- Grousset, René, *Bağlan, c. ndan 1071'e Ermenilerin Tarihi*, çev. Sösi Dolanoğlu, Aras Yayınları, İstanbul 2006.
- Gumilev, L. N., *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları*, C. II, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.
- Gül, Muammer, *Ortaçağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu (Tarihi Arka Plan ve XIV. Yüzyıl Moğol Hâkimiyeti)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2010.
- Gündüz, Tufan, *Dâni Mendli Türkmenleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016.
- H. Nihal-Ahmed Naci, *öAnadoluda Türklere Ait Yer isimleri*, *Türkiyat Mecmuası*, S. II, İstanbul 1928, s. 243-259.
- Hahanov, A., *Panaret'in Trabzon Tarihi*, çev. Enver Uzun, Yeni Zamanlar Yayınları, Trabzon 2004.
- Hamdullâh Müstevfi-i Kazvînî, *Târîh-i Güzîde (Zikr-i Pâdi âhân-i Selçukiyân)*, Ed. Erkan Göksu, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015.
- Herrin, Judith, *Bizans: Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Tarihi*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.
- Heyd, W., *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, TTK Yayınları, Ankara 2000.
- Hinz, Walter, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, çev. Acar Sevim, MÜFEF Yayınları, İstanbul 1990.

- History of Armenia by Father Michael Chamich: From B.C. 2247 to the of Christ 1780, or 1299 of Armenia Era, C. II, Trans. J. Avdall, Printed at Bishop's College Press, Calcutta 1827.*
- Honigman, Ernst, *Bizans Devletinin Do u S,n,r.,* çev. Fikret I ,ltan, ÜEF Yay,nlar,, stanbul 1970.
- Hudûd al-Âlam The Regions of the World a Persian Geography, Translated and Explained by V. Minorsky, Oxford University Press, London 1937.*
- I. ve II. Haçl, Seferleri Vekayinâmesi,* çev. Vedii lmen, Yaba Yay,nlar,, stanbul 2005.
- Ioannes Kinnamos, *Historia (1118-1176),* çev. I ,n Demirkent, TTK Yay,nlar,, Ankara 2001.
- Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti,* çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yay,nlar,, stanbul 2008.
- bn Kalânîsî, *Zeylî Tarihi Dima k,* çev. Onur Özda , Türkiye Bankas, Kültür Yay,nlar,, stanbul 2015.
- bnüð-Esîr, *el-Kâmil fiç-Târih, C. IX-XII,* çev. Abdülkerim Özeyd,n, Bahar Yay,nlar,, stanbul 1987.
- Janssens, Emile, *Trébizond en Colchide,* Presses Universitaires de Bruxelles, Bruxelles 1969.
- Josaphat Barbaro, *Anadoluçya ve rança Seyahat,* çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yay,nlar,, stanbul 2016
- Kaegi, Walter E., *Bizans ve lk slâm Fetihleri,* çev. Mehmet Özey, Kaknüs Yay,nlar,, stanbul 2000.
- Kafal,, Mustafa, *Anadoluçunun Fethi ve Türkle mesi,* Berikan Yay,nlar,, Ankara 2013.
- Kafeso lu, brahim, *õDo u Anadoluçya lk Selçuklu Ak,n, (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyetiö, Fuad Köprülü Arma anç,* TTK Yay,nlar,, Ankara 2010, s. 259-274.
- Kanar, Mehmet, *õNizâmî-i Gencevîö, D A, C. 33,* stanbul 2007, s. 183-185.
- Kafeso lu, brahim, *Selçuklu Tarihi,* MEB Yay,nlar,, stanbul 1992.
- Kafeso lu, brahim, *Sultan Melik âh Devrinde Büyük Selçuklu mparatorlu u,* Ötüken Ne riyat, stanbul 2014.
- Karpov, Sergei Pavlovich, *storiya Trapezundskoy mperii,* Saint-Petersbourg 2007.
- Kaya, Selim, *I. G,yâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymân âh Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211),* TTK Yay,nlar,, Ankara 2006.
- Kaymakç,, Salih, *Eskiça da Kelkit Vadisi (Lykos),* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiça Tarihi Bilim Dal,, Yay,mılanmam, Doktora Tezi, Konya 2013.
- Keçi , Murat, *õErmeni Kaynaklar,ö, Ortaça Türk Tarihi Ana Kaynaklar,, Ed. Altan Çetin, Paradigma Akademi Yay,nlar,, stanbul 2014, s. 160-167.*
- Keçi , Murat, *õTrabzon mparatorlu u Tarihçisi Mikhael Panaretos ve Eseriö, Karadeniz ncelemeleri Dergisi, S. 12, Trabzon 2012, s. 25-38.*

- Keçi , Murat, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)*, TTK Yayınları,, Ankara 2013.
- Keleş , Nevzat, *eddâdiler (951-1199): Ortaçağda Bir Kürt Hanedanı*, Bilge Kültür Sanat Yayınları,, İstanbul 2016.
- Koca, Salim, *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*, TTK Yayınları,, Ankara 1997.
- Koromila, Marianna, *Pontos-Anatolia*, Lucy Braggiotti Publications, Athens 1989.
- Koromila, Marianna, *The Greeks in the Black Sea*, Panaroma Cultural Society, Athens 1991.
- Kökten, . K., İ.Ç. , *İzmir Kültür ve Anadolu Prehistoryasında Bayburt Çevresinin Yeri*, *AÜDTCF Dergisi*, C. 3, S. 5, Ankara 1945, s. 465-486.
- Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: Kurulu Devri*, C. I, TTK Yayınları,, Ankara 2011.
- Köymen, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK Yayınları,, Ankara 1989.
- Köymen, Mehmet Altay, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, T.C. Kültür Bakanlığı , Yayınları,, İstanbul 1976.
- Kurat, Akdes Nimet, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Kitabevi, Ankara 2002.
- Kursanskis, Michel, *İmpire de Trébizonde et la Géorgie*, *Revue des Etudes Byzantines*, S. 35, Paris 1977, s. 237-256.
- Kursanskis, Michel, *İmpire de Trébizonde et les Turcs au 13e siècle*, *Revue des Etudes Byzantines*, C. 46, Paris 1988, s. 109-124.
- Lampsides, O. D., *Michael tou Panaretos peri ton Megalon Komnenonö, Arkheion Pontou*, S. 22, Atina 1958, s. 5-128.
- Laurent, J., *L'Arménie Enter Byzance et L'Islam Depuis la Conquête Arabe Jusqu'en 886*, Rue de Médicis, Paris 1919.
- Le Beau, Charles, *Histoire du Bas Empire*, C. XVI, Firmin Didot Frères, Paris 1834.
- Les Turcs Au Moyen-Age*, Neşriyatı: X. Jacop, TTK Yayınları,, Ankara 1990.
- Lordkipanidze, Mariam, *Georgia in the XI-XIII. Centuries*, Ganatleba Publishers, Tbilisi 1987.
- Mâhmud b. Muhammed el-Kerîm Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları,, Ankara 2000.
- Marco Polo Seyahatnâmesi*, C. I, çev. Filiz Dokuman, Tecüman 1001 Temel Eser, (Tarihsiz).
- Meeker, M. E., *The Black Sea Turks; Some Aspects of Their Ethnic and Cultural Background*, *International Journal of Middle East Studies*, S. II, London 1971, s. 318-345.
- Melikoff, Iréne, *Géorgiens, Turcomans et Trébizonde: Notes sur le Livre de Dédé Korkutö*, *Bedi Kartlisa*, XVII-XVIII, no: 45-46 1964, s. 18-27.
- Mikhael Attaleiates, *Tarih*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları,, İstanbul 2008.

- Mikhail Psellos, *Khronographia*, çev. İnan Demirkent, TTK Yayınları, Ankara 2014.
- Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-, Nâs,rî yâ Tarih-i rân veð- slâm*, çev. Erkan Göksu, TTK Yayınları, Ankara 2015.
- Minorsky, V., *A History of Sharvan and Darband in the 10th-11th Centuries*, W.Heffer-Sons, Cambridge 1958.
- Minorsky, V., *Studies in Caucasian History*; Cambridge University Press, London 1953.
- Miroğlu, Mehmet, *Öğretmenler, D A, C. V*, İstanbul 1992, s. 225-228.
- Molla Gürani, *Gizli Tarihi, Öğretmenler-un Nispeti Tabakâat (Yüan-Chiao Pi-shi)ö*, çev. Ahmet Temir, TTK Yayınları, Ankara 2010.
- Molla Gürani, *Gizli Tarihçesi (Molla Gürani, K,rm,z, Kitab,)*, çev. Mehmet Levent Kaya, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2011.
- Mostrast, C., *Osmanlı İmparatorluğu ve Coğrafyası, Sözlük*, çev. Ömer Öztürk, Yabancı Yayınları, İstanbul 2012.
- Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Râhatü'ş-Sudûr ve Âyetü'ş-Sürûr*, C. I, çev. Ahmed Ateş, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- Muhammed b. Hâvend âh b. Mahmûd Mîrhând, *Ravzatü'ş-Safâ fî Sîretü'l-Enbiyâ ve'l Mülûk ve'l-Hulefâ*, çev. Erkan Göksu, TTK Yayınları, Ankara 2015
- Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah, *Câmiü'l-Düvel*, C. I, çev. Ali Öngül, Akademi Kitapevi, İzmir 2000.
- Müverrih Vardan, *Öğretmenler Fütuhât, Tarihi (889-1262)ö, ÜEF Tarih Semineri Dergisi*, C. I, S.II, İstanbul 1937.
- Nacaf, Ekber N., *Selçuklu Devletleri ve Atabeyleri Tarihi (Osmanlı Ortaya Çıkışından-XVI. Asırlar)*, Bak, 2010.
- Nicol, Donald M., *Bizans ve Venedik: Diplomatiği ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, çev. Gül Çağlalı, Güven, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2000.
- Nicol, Donald M., *Bizans'ın Son Yüzyılları, (1261-1453)*, çev. Bilge Umar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.
- Niketas Khoniates, *Historia (1195-1206)*, çev. İnan Demirkent, Dünya Yayınları, İstanbul 2004.
- Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret İnan, TTK Yayınları, Ankara 1995.
- Nizamî, *Mahzen-i Esrâr*, çev. M. Nuri Gençosman, Ataç Yayınları, İstanbul 2014.
- Ocak, Ahmet Yasar, *Öğretmenler mendnâmeö, D A, C. 8*, İstanbul 1993, s. 478-480.
- Oikonomidés, N., *Öğretmenler decomposition de l'Empire Byzantin a la veille de 1204 et les origines de l'empire de Nicée: a propos de la "Partitio Romaniae"ö, XV. Congrès International d'Études Byzantines. Rapports et co-rapports*, Vol. I/I, Athens 1976, s. 3-28.

- Oral, M. Zeki, öDura an ve Baфраda ki Türbeö, *Belleten*, S. 79, Ankara 1956, s. 385-410.
- Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret I ,ltan, TTK Yay,nlar,, Ankara 2011.
- Özayd,n, Abdülkerim, öDâni mend Gaziö, *D A, C. 8*, stanbul 1993, s. 467-469.
- Özayd,n, Abdülkerim, öDâni mendlilerö, *D A, C. 8*, stanbul 1993, s. 469-474.
- Özayd,n, Abdülkerim, ö bn Bîbîö, *D A, C. 19*, stanbul 1999, s. 379-382.
- Özayd,n, Abdülkerim, ö zzeddîn bnüø-Esîrö, *D A, C. 21*, stanbul 2000, s. 26-27.
- Özayd,n, Abdülkerim, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, TTK Yay,nlar,, Ankara 1990.
- Peacock, Andrew C. S., öBlack Sea trade and the Islamic world down to Mongol Periodö, *The Black Sea Past, Present and Future British Institute at Ankara*, Istanbul Technical Universty 2007, s. 65-72.
- Piskopos Stepanos, öVekayinâmeö, A. G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklar,na Göre Mo ollar*, çev. Iyas Kamalov, Yeditepe Yay,nlar,, stanbul 2005.
- Piyadeo lu, Cihan, *Selçuklular,n Kurulu Hikâyesi: Ça r, Bey*, Tima Yay,nlar,, stanbul 2011.
- Ramsay, W. M., *Anadoluğun Tarihi Co rafyas.*, çev. Mihri Pekta , MEB Yay,nlar,, stanbul 1961.
- Re idüø-dîn Fazlullah, *Camiüø-Tevârih*, çev. Erkan Göksu-H. Hüeyin Güne , Selenge Yay,nlar,, stanbul 2011.
- Rice, Tamara Talbot, *The Seljuks In Asia Minor (Anadolu Selçuklu Tarihi)*, çev. Tuna Kaan Ta tan, Nobel Yay,nlar,, Ankara 2015.
- Runc,man, Steven, *Haçl, Seferleri Tarihi*, C. II, çev. Fikret I ,ltan, TTK Yay,nlar,, Ankara 2008.
- Runciman, Steven, *Byzantine Civilisation*, Meridian Books, New York 1961.
- Sakao lu, Necdet, *Türk Anadoluada Mengüceko ullar.*, Milliyet Yay,nlar,, stanbul 1971.
- Savran, Ahmet, ö bnüø-Ezrak el-Fârikîö, *D A, C. 21*, stanbul 2000, s. 34-35.
- Sevim, Ali, *Anadolu Fatih Kutalm, o lu Süleyman ah*, TTK Yay,nlar,, Ankara 1990.
- Sevim, Ali, *Anadoluğun Fethi: Selçuklular Dönemi*, TTK Yay,nlar,, Ankara 2014.
- Sevim, Ali, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni li kileri*, TTK Yay,nlar,, Ankara 2002.
- Sevim, Ali, *Ünlü Selçuklu Komutanlar.:* Af ,n, Ats,z, Artuk ve Aksungur, TTK Yay,nlar,, Ankara 2011.
- Sevim, Ali-Merçil, Erdo an, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Te kilat ve Kültür*, TTK Yay,nlar,, Ankara 2014.
- Shukurov, Rustam, *Velikie Komniny i Vostok (1204-1461)*, Vizanstiiskaia Biblioteka, Saint-Petersbourg 2001.

- S,bt bnüð-Cevzî, *Mirçâtüð-Zaman fî Târîhið-Âyân*, çev. Ali Sevim, TTK Yay,nlar,, Ankara 2011.
- Smbat Sparapetøð Chronicle*, Trans. Robert Bedrosian, Long Branch, New Jersey 2005.
- Stephannos Orbelian, *Histoire de la Siounie*, C. II, Traduite de l'Arménien Par M. Brosset, Se Trouve Chez Les Commissionnaires de l'Académie Impériale des Scienses, Saint-Petersbourg 1866.
- Strabon, *Geographika*, çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yay,nlar,, stanbul 2012.
- Sümer, Faruk, *Selçuklular Devrinde Do u Anadoluða Türk Beylikleri*, TTK Yay,nlar,, Ankara 1998.
- Sümer, Faruk-Sevim, Ali, *slâm Kaynaklar,na Göre Malazgirt Sava , (Metinler ve Çevirileri)*, TTK Yay,nlar,, Ankara 1988.
- Süryani Patrik Mihail, *Vekayinâme*, C.I-II, çev. Hrant D. Andreasyan, (TTK Kütüphanesindeki Bas,lmam, Nüsha), Ankara 1944.
- adruddîn Ebuð-Hasan -Ali bn Nâ,r bn -Ali El-Hüseynî, *Ahbâriüð-Devletiøð Selçukiyye*, çev. Necati Lugal, TTK Yay,nlar,, Ankara 1999.
- e en, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih ve Co rafya Yaz,c,l , , SAR Vakf,, stanbul 1998.*
- ihâbeddîn b. Fazlullâh el-Ömerî, *Mesâliküð-ebâr fî Memâliküð-emsâr*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yay,nlar,, stanbul 2014.
- Taneri, Ayd,n, *Celâluðdîn Hârezm âh ve Zaman,, T.C. Kültür Bakanl , Yay,nlar,, Ankara 1977.*
- Târîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuk-Nâme)*, Haz. Halil brahim Gök-Fahrettin Co kuner, At,f Yay,nlar,, Ankara 2014.
- Tellio lu, brahim, ðErmeni Kaynaklar,n,n Gözüyle Anadolu'nun Fethiö, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, C. II, TTK Yay,nlar,, Ankara 2014.
- Tellio lu, brahim, ðOrtaça Ermeni Kaynaklar,n,n Türk Tarihi Aç,s,ndan Önemi Üzerineö, *Tarih U runda Bir Ömür: Enver Konukçu Arma an,, Ed. brahim Ethem Atnur, Berikan Yay,nlar,, Ankara 2012, s. 103-128.*
- Tellio lu, brahim, *lkça dan Osmanl,lara Samsun, lkad,m Belediyesi Kültür ve Sosyal ler Müdürlü ü Yay,nlar,, Samsun 2012.*
- Tellio lu, brahim, *Kommenoslar,n Karadeniz Hâkimiyeti: Trabzon Rum Devleti (1204-1461)*, Serander Yay,nlar,, Trabzon 2009.
- Tellio lu, brahim, *Osmanl, Hâkimiyetine Kadar Do u Karadenizøde Türkler*, Serander Yay,nlar,, Trabzon 2007.
- The Georgian Chronicle The Period of Giorgi Lasha*, Text Edit. S. Qaukhchishvili-K. Vivian, Adolf M. Hakkert, Amsterdam 1991.
- Thomson, Robert W., *Rewriting Caucasian History, The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicle, The Original Georgian Texts and the Armenian Adaptation*, Clarendon Press, Oxford 1996.
- Togan, Zeki Velidî, *Umumî Türk Tarihine Giri , Enderun Kitabevi, stanbul 1981.*

- Toumanoff, Cyril, "On the Relationship between the Founder of the Empire of Trebizond and the Georgian Queen Thamar", *Speculum*, 15/3, Chicago 1940, s. 299-312.
- Turan, Osman, "Anatolia in the Period of the Seljuks and the Beyliks", *The Cambridge History of Islam*, Ed. P.M. Holt-Bernard Lewis-A. K. S. Lambton, C. I, Cambridge University Press 1970, s. 231-262.
- Turan, Osman, "Bayburt", *Makaleler*, Haz. Altan Çetin-Bilal Koç, Kurtuba Yayınları, Ankara 2010, s. 107-112.
- Turan, Osman, "Selçuk Türkiyesi ve Dünya Ticareti", *Selçuklu Tarihi Araştırmalar*, Haz. Altan Çetin-Bilal Koç, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 83-91.
- Turan, Osman, "Süleyman II. Rukn al-din Süleyman", *Selçuklu Tarihi Araştırmalar*, Haz. Altan Çetin-Bilal Koç, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 181-204.
- Turan, Osman, *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler*, TTK Yayınları, Ankara 2007.
- Turan, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Nakıllar Yayınları, İstanbul 1980.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Dergah Yayınları, İstanbul 1980.
- Turan, Osman, *Selçuklular ve İslâmiyet*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1971.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1971.
- Turan, Osman, *Türkiye Selçuklular, Hakkında Resmî Vesikalar: Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, TTK Yayınları, Ankara 2014.
- Turan, Ömer, *Türkiye-İtalya İlişkileri (Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine)*, C. I, T.C. Kültür Bakanlığı, Yayınları, Ankara 2000.
- Uçar, İbrahim, *Araplar, Anadolu Seferleri*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2012.
- Umar, Bilge, *Karadeniz Kappadokya (Pontos): Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2000.
- Umar, Bilge, *Türkiye'de Tarihsel Adlar*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1993.
- Urfal, Mateos, *Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrnt D. Andreasyan, TTK Yayınları, Ankara 2000.
- Uyumaz, Emine, *Sultan I. Alaeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220-1237)*, TTK Yayınları, Ankara 2003.
- Vasiliev A. A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, C. I, çev. Arif Müfid Mansel, Maarif Matbaası, Ankara 1943.
- Vryonis, Speros, *Nomadization and Islamization in Asia Minor*, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington 1975.
- Vryonis, Speros, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles London 1971.
- Winfield, David, "A Note on the South-Eastern Borders of the Empire of Trebizond in the Thirteenth Century", *Anatolian Studies*, S. XII, London 1962, s. 163-172.

- Witteck, Paul, "Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları", çev. Mihir Eren, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. I, Ankara 1970, s. 193-240.
- Yakubovski, A., "Onun Bibi'nin XIII. Asır Başlarında Anadolu Türklerinin Sudak, Polovets (Kıpçak) ve Ruslara Karşı Yaptıkları Seferin Hikâyesi (Kıpçak Sahasında Cereyan Eden Ticarî Hayattan Bazı Safhalar)", çev. İsmail Kaynak, *AÜDTCF Dergisi*, C. XII, Ankara 1954, s. 207-226.
- Yıldız, Hakkı Dursun, "Anadolu Selçuklu Devleti", *Türk Dünyası, El Kitabı*, C. I, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1992.
- Yinanç, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, Haz. Refet Yinanç, TTK Yayınları, Ankara 2013.

